

A KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL
NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓ INTÉZETÉNEK
KUTATÁSI JELENTÉSEI

DEMOGRÁFIAI TÁJÉKOZTATÓ FÜZETEK

2. *UKH*

KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL
NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓ INTÉZET

Igazgató:

Monigl István

ISSN 0237-2614

ISSN 0236-736-X

Sorozatszerkesztő:

Moksony Ferenc

Összeállította:

Káposztás Ferenc

Klinger András

Közreműködött:

Miklósi Miklós

ADALÉK

**BULGÁRIA, CSEHSZLOVÁKIA, LENGYELORSZÁG,
NÉMET DEMOKRATIKUS KÖZTÁRSASÁG ÉS
A SZOVJETUNIÓ NÉPESEDÉSPOLITIKÁJÁRÓL**

BUDAPEST

1987/1

TARTALOMJEGYZÉK

	Oldal
I. BEVEZETÉS	7
II. A BOLGÁR NÉPKÖZTÁRSASÁG DEMOGRÁFIAI HELYZETE, A NÉPESEDÉSPOLITIKA IRÁNYELVEI, PROBLÉMÁI ÉS INTÉZKEDÉSEI	8
1. A népesedési helyzet alakulása Bulgáriában az utóbbi évtizedben ..	8
2. Népesedéspolitika - irányelvek, problémák, intézkedések	12
III. NÉPESSÉGFEJLŐDÉS A CSEHSZLOVÁK SZOCIALISTA KÖZTÁRSASÁGBAN	26
1. Csehszlovákia népesedésfejlődése	27
a) Csehszlovákia népesedésfejlődésének alapvető vonásai az 1945-1983 közötti időszakban	27
b) A népesedésfejlődés prognózisa 2020-ig	30
2. A népesedésfejlődést alakító tényezők és hatásuk	31
a) A népesség egészségi állapota és az egészségügyi ellátás	31
b) Életkörülmények	32
3. A társadalmi légkör	36
4. Összefoglalás	37
IV. NÉPESEDÉSI FOLYAMATOK LENGYELORSZÁGBAN AZ 1946-1984 KÖZÖTTI IDŐSZAKBAN	39
1. Lengyelország népesedési helyzete. A népesedés- és a szociálpolitika feladatai	51
2. Népesedési folyamatok, szociálpolitika és a munkaerőforrások felhasználása	57
V. NÉPESEDÉSI FOLYAMATOK ÉS NÉPESEDÉSPOLITIKA A NÉMET DEMOKRATIKUS KÖZTÁRSASÁGBAN 1970 és 1984 KÖZÖTT	65
1. Az NDK-ban a népesedéspolitika az átfogó politika része	65
2. Családtervezés - születésszabályozó intézkedések és módszerek	67
3. Szociálpolitikai intézkedések az anyaság és a család támogatására	69
VI. VERMINSZKAJA, V. SZ.: L'GOTI DLJA SZEMEJ IMEJUSCSIH GYETEJ. (A GYERMEKES CSALÁDOKKAL JÁRÓ KEDVEZMÉNYEK.) KIJEV. 1985. POLITIZDAT UKRAINI	75

I. BEVEZETÉS

A népesedési kérdések vizsgálatának és a népesedéspolitikának mind nagyobb jelentőséget tulajdonítanak a nemzetközi szervezetek is. Ezt jelzi az a tény, hogy a KGST Állandó Munkacsoportja 1985. november 5-6-án a témát napirendre tűző szakértői értekezletet hívott össze Moszkvában.

A résztvevő tagállamok közül Bulgária, Csehszlovákia, Lengyelország és Magyarország delegációja terjesztett elő a szóbeli ismertetést kiegészítő írásos anyagot, melyek az országuk népesedési folyamatai legújabb tendenciáinak, valamint a népesedéspolitika cél- és eszközrendszerének összefoglalását adták. A magyar anyag a Társadalmi Szemle 1985. évi 11. számában megjelent Klinger András, Monigl István: "Gondolatok népesedéspolitikánk távlati koncepciójáról" c. tanulmány alapján készült, ezért jelen kötetben nem szerepel. Indokoltnak tartottuk azonban a témakörben legutóbb megjelent további két tanulmány közreadását: egy, az NDK népesedési helyzetéről és népesedéspolitikájáról készült jelentés rövidített változata, illetve egy szovjet tanulmány teszi teljesebbé az áttekintést. Az említett országok népesedési helyzetét, főbb mutatóinak alakulását és népesedéspolitikai intézkedéseit mélyrehatóan elemző anyagok tették indokolttá egy kötetben történő közreadásukat, mely minden bizonnyal hozzájárul majd a hazai szakemberek ismereteinek gazdagodásához.

II. A BOLGÁR NÉPKÖZTÁRSASÁG DEMOGRÁFIAI HELYZETE, A NÉPESEDÉSPOLITIKA IRÁNYELVEI, PROBLÉMÁI ÉS INTÉZKEDÉSEI^x

(Demograficeszkaja szituacija, principü, problemü i merü demograficeszkaj politiki NR Bolgarii)

Szófia, 1985.

1. A népesedési helyzet alakulása Bulgáriában az utóbbi évtizedben

Bulgária 1985. évi népesedési helyzete a halandóság és születés régóta kialakult csökkenési folyamatának eredménye. Néhány kivétellel, az észlelt tendenciák a hatvanas évek elején kezdődtek, különösen a népesség természetes szaporodása tekintetében; a születések ösztönzésére irányuló intézkedések gátló hatása ellenére ezek a tendenciák a mai napig is folytatódnak. A születési arányszám süllyedése, valamint a halandóság csökkenése szükségszerűen a népesség korstruktúrájának öregedésére vezet, ami kifejezésre jut a felnőtt népesség, a nem produktív korú személyek abszolút számának és arányának növekedésében, ugyanakkor a fiatal nemzedék létszámának, a potenciálisan produktív korú és a produktív korú személyek számának csökkenésében. A többi európai országhoz viszonyítva a bolgár népesség öregedési folyamata az egyik legintenzívebb, jóllehet még most sem éri el a mélypontot, mivel a második világháború után Bulgária népességének aránylag fiatal, bár egyenlőtlen korstruktúrája volt. A népesség öregedésének és a különböző korcsoportokban észlelt egyenlőtlenségek mozgásának (lásd I., II., III. és IV. ábrát) meghatározott jelentősége van a természetes népmozgalom és a reprodukció demográfiai folyamata szempontjából. Ez elsősorban a születésekre vonatkozik - a születési arányszám csökkenése és a reprodukciós folyamat mérséklődése nagymértékben hozzájárul a propagatív korú kohorsz korstruktúrájának romlásához - az V. és VI. ábra világosan szemlélteti e struktúra torzulását a hetvenes évek végén, a VII. és VIII. ábra pedig azt a tipikus helyzetet mutatja be a jelenlegi évtized elején, amikor a legtermékenyebb korú - 20-25 éves - nőkből bizonyos hiány mutatkozik. Az is teljesen nyilvánvaló, hogy 1990-re várható az 1973-75-ben született fiatal nők belépése a propagatív korba. Ez bizonyos mértékben elősegíti majd a szülőképes korú nők korstruktúrájának javulását, amely alapján a születési arányszám megfelelő növekedése várható. E kedvező helyzet hatása rövid ideig tart és a század végére újra rosszabbodik a propagatív korú nők korstruktúrája.

A születések másik fontos tényezője a szülőképes korú nők korspecifikus termékenysége. A termékenység csökkenésének általános tendenciája alól kivételt képez a 15-19 éves korcsoport annak eredményeként, hogy ők korán kötnek házasságot és szülik meg első gyermeküket. A 20-24 éves korcsoportban az utóbbi 10 év alatt csökkenő tendencia észlelhető - a születési arányszám közel 16 % és ez azt jelenti, hogy 1984-ben körülbelül 5000

^x Szerzők:

<u>Dr. V. Kalajdzsiev,</u>	a Bolgár Népköztársaság Államtanács Munkaerőforrások Reprodukciójával foglalkozó Tanácsának elnökhelyettese
<u>N. Csolakov,</u>	a Marx Károly Közgazdasági Főiskola Demográfiai Kutató Laboratóriumának munkatársa
<u>Sz. Sztatev,</u>	a Társadalmi Információs Bizottság igazgatója
<u>T. Djakova,</u>	a Társadalmi Információs Bizottság főmunkatársa

gyermekkel született kevesebb, mint 1975-ben. Ugyancsak csökkenő tendencia figyelhető meg a 25-29 éves és az ezt követő korcsoportokban is, ami főképpen azzal magyarázható, hogy a családonkénti gyermekszám egy vagy legfeljebb két gyermekre korlátozódott. A statisztikai adatok azt mutatják, hogy amíg 1965-ben egy 30-39 éves házasság 2,05 gyermeket szült, addig 1975-re ez a szám 1,97-ra csökkent. 1965-ben egy 40-54 éves házasság átlagosan 2,47 gyermeket hozott világra, míg 1975-ben 2,09 gyermeket.

A születések csökkenésének harmadik tényezője a szülőképes korú nők összlétszáma, amely 1975-1984 között közel 4 %-kal csökkent, miközben a nők összlétszámának aránya 50 %-ról megközelítőleg 47 %-ra süllyedt.

Ezen és egyéb tényezők eredményeként a vizsgált időszakban a születési arányszám közel 3 %-kal csökkent - 1975-ben átlagosan 16,6 gyermek született 1000 lakosra, 1984-ben pedig 13,6. Indokolt feltételezni, hogy ez a tendencia tovább folytatódik 1990-ig, ami a nyers születési arányszám alacsony értékének rekordjához vezet - körülbelül 11 születést 1000 lakosra (IX. és X. ábra). Megállapítható, hogy a korszpecifikus termékenység viszonylag alacsony szintje, a szülőképes korú nők állandóan rosszabbodó korstruktúrájával párosulva, a születések csökkenésének tartós tendenciáját eredményezte. A statisztikai adatok arról tanúskodnak, hogy már 1966-ban csökkent a családok reprodukciója és csak a szülőképes korú nők kedvező korstruktúrájának köszönhetően volt pozitív abban az időben a természetes szaporodás. Jelenleg csökken a reprodukció és 1990-re természetes fogyásra lehet számítani.

A család reprodukciójában nagy jelentőségű a házaspár termékenysége, a házasság termékenység. A rendelkezésre álló információk arra engednek következtetni, hogy a családok többségének teljesen határozott elképzelése van utódainak számáról és nehezen mondanak le az ezirányú eredeti terveikről. A házasság termékenységre vonatkozó legutóbbi adatfelvétel (1976) eredményeképpen kapott statisztikai adatok azt mutatják, hogy a kívánt gyermekszám 2,10, ami alig elegendő a házaspárok szükséges reprodukciójának biztosításához. A kikérdezettek ugyanakkor rámutattak a várható (tervezett) gyermekszámra, ami 2,13 és ez teljesen megfelel kívánásuknak. Másrészt az ideális gyermekszám 2,20, ami az ideális gyermekszám megvalósításának bizonyos akadályairól tanúskodik. A nagyobb gyermekszámról való lemondás fő okaként, illetve inkább fő indokaként az első házasságban élő kérdezett nők elsősorban a gazdasági aktivitást (a nők dolgozni kívánnak, dolgozniük kell, nem akarnak elmaradni szakképzettségük tekintetében, műszakokban végzett munka stb.) és másodsorban az eszközök hiányát (kevés jövedelem, a gyermekgondozással kapcsolatos magas kiadások stb.) jelölték meg. Érdekesek a háztartástatisztikai elemzések is (a háztartások költségvetését állandóan figyelő reprezentatív adatfelvételek alapján): a többgyermekes családokban az 1 családtagra jutó átlagjövedelem viszonylag alacsonyabb. A népesedéspolitikára arra irányul, hogy felszámolja a házaspárok által kívánt gyermekszám elérését akadályozó valamennyi okot.

A nyers születési arányszám területi megoszlása tarkább képet mutat. Egyes körzetekben, így a Lovecsi, Vidini, Mihajlovgradi, Pleveni, Veliko-Türnovoi és más vidékeken rendkívül alacsony a születési arányszám, a Kirdzsali, Türgovisti, Razgradi, Szilesztreni körzetekben, valamint Szófiában pedig aránylag magas. Szófiát a fiatalok magasabb aránya jellemzi, ezért magas itt a születési arányszám, a viszonylag alacsony korszpecifikus termékenység ellenére.

Jóllehet, eltérő mértékben, ez a jelenség jellemző általában az ország városi né-

pességére. A községekben más a helyzet - magasabb a korszpecifikus termékenység és csaknem kivétel nélkül megfigyelhetjük a családok bővített reprodukcióját, de a falusi népesség, főképp a szülőképes korúak struktúrájának rosszabbodása miatt a nyers születési arányszám közel 1,5-2 ‰-kel alacsonyabb, a városhoz viszonyítva.

Bulgáriában több évtizeden keresztül tartósan csökkent a halandóság. Az átlagos élettartam a férfiaknál elérte a 69 évet, a nőknél a 74 évet. Az utóbbi időkben azonban az átlagos élettartam növekedési üteme érezhetően lelassult és a férfiaknál kissé csökkent. Az 1975-1984 közötti időszakban a férfiak átlagos élettartama 69 évről 68,6 évre rövidült, a nőké pedig 74,3 évről 74,5 évre hosszabbodott.

A korszpecifikus halandóság csökkenése azonban korántsem egyenletes. Az átlagos élettartam növekedésében nagy szerepet játszik a csecsemőhalandóság csökkenése, amely 1985-ben körülbelül 16 ‰ lesz. Ugyanakkor a 35-60 éves férfiak halandósága bizonyos mértékben növekedett (XII. ábra), ami kompenzálja a csecsemőhalandóság csökkenését és nem teszi lehetővé a férfiak átlagos élettartamának további növekedését.

A város-község szerinti bontásban bizonyos eltérések mutatkoznak a korszpecifikus halandóságban a városi népesség javára. Ez különösen a csecsemőhalandóság tekintetében jelentős: a városokban a csecsemőhalandóság közel 15 ‰, a községekben pedig kb. 18 ‰, ami hatással van az átlagos élettartamra - ez a városokban körülbelül 2 évvel hosszabb. A csecsemőhalandósági okok struktúrájában nincs lényeges eltérés a városok és községek között. A fő okként a perinatális időszakban fellépő bizonyos állapotokat (a meghalt gyermekek kb. 30 %-a), a légzőrendszeri betegségeket (ugyancsak kb. 30 %), a veleszületett rendellenességeket stb. lehet megemlíteni.

A különböző halálokok idősebb korban nem mutatnak különösebb fejlődést az utóbbi 10 évben és aligha várhatók lényeges változások a jelenlegi évtizedben. Fő halálokok a keringési szervek betegségei, a daganatok, az influenza, tüdőgyulladás, asthma, bronchitis stb., valamint a járműbalesetek. A légzőrendszer betegségeinek kivételével a fő halálokok részarányának bizonyos növekedése észlelhető, 1983-ban az említett fő okok szerinti halálokok a¹ halandóság 83 %-át képezték. 10 halálokozat közül átlagosan 6 a keringési szervek betegségeivel, 2 pedig a daganatos megbetegedésekkel kapcsolatos.

A népesség öregedésével progresszíven emelkedik a meghaltak évi száma és csökken a természetes szaporodás. A teljes halandóság korstruktúrájának értékét legjobban a standardizált nyers halálozási arányszámokkal illusztrálhatjuk az 1983. évi korstruktúrára és az 1960 és 1970 évek korszpecifikus halandósága alapján. Ezek az arányszámok, a ténylegeshez viszonyítva azt mutatják, hogy a férfiaknál a növekedés mértéke 2,6 volt 1960-ban és 1,2 1970-ben. A nőknél 2,5, illetve 3,0. Az utóbbi 10 év alatt a nyers halálozási arányszám növekedési tendenciája észlelhető - 1984-ben 11,3 ‰ volt, 1990-ben pedig valószínűleg 12 ‰ fölött lesz és meghaladja a születési arányszámot, ami természetes fogyást idéz elő. E tekintetben a reprodukciós folyamatban jelentős eltérés mutatkozik a városok és községek között, mivel a községi népességnek jelentősen előregedett korstruktúrája van. Az utóbbi években a városokban a természetes növekedés eléri az 5 ‰-et, míg a községekben 5 ‰-es fogyás van.

Csökkenő tendencia megy végbe - a születésen kívül - a nupcialitásban is. Az utóbbi 10 évben a házasságkötési arányszám az 1975. évi 8,6 ‰-ről 1984-re 7,3 ‰-re süllyedt. Ennek oka elsősorban a népesség korstruktúrájának öregedése és a házasságkötés:

korúak számának viszonylagos csökkenése. Mindkét nemnél emelkedett az átlagos házasságkötési kor: 1975-ben a férfiaknál 26,5 év volt, míg 1984-ben 27,0 év. A nőknél ugyanebben az időszakban ez a mutató 0,4 évvel növekedett, miközben nagyobb lett a férfiak és a nők közötti korkülönbség is (XVII. és XVIII. ábra). Az először házasságra lépők életkora csökken, míg az újránházasodóké néhány évvel emelkedett. Az utóbbi években a nem házas népesség házasságkötési gyakorisága egészében véve emelkedik. 1000 nem házas, megfelelő korú lakosra 87,8 házasságkötés jut a férfiak esetén és 81,8 házasságkötés a nők esetében. A férfiaknál a növekedés 2,3, a nőknél pedig 1,1. Pozitív tendencia tapasztalható a válásokban; 10 000 lakosra átlagosan 15 válás jut, ami bizonyos mértékben a folyamat stabilizálódásának tekinthető. Országosan 100 házasságkötésre átlagosan 21 válás jut, a városokban 26, a községekben 12.

Az elváltak életkorának emelkedése ellenére, a válások többsége a 25-29 éves férfiak és a 20-29 éves nők körében észlelhető. A válásoknak az elváltak életkora szerinti megoszlása városokban és községekben megfelel az országos átlagnak. A férfiaknál 29, a nőknél pedig 26 éves korban leggyakoribb a válás.

A válások a házasság tartama szerinti megoszlásánál az utóbbi években a hosszabb ideje fennálló házasságok felbomlásának növekvő tendenciája figyelhető meg. E tendencia következtében egyre nő azoknak a gyermekeknek a száma, akiket érint a válás: 1984-ben 14 616 gyermek közül 12 916 volt 18 éven aluli.

A gyermektelen házasságok válási aránya állandóan csökken, az 1975. évi 38,5 %-ról az 1984. évi 30,0 %-ra. Ugyanakkor a két- és háromgyermekes házasságok válási aránya 1975-höz képest átlagosan közel 9,6 %-kal növekszik.

A vándormozgalom a korstruktúra területi alakulásának alapvető és döntő tényezője. Az 1975-1984 közötti időszakban évente átlagosan 110 000 fő változtatott lakóhelyet. Ezeknek közel fele a községekből vándorolt a városokba. A vándorlás fő oka a munkahely változtatás; ez a vándorlók közel 50 %-át ölelte fel. Az emberi erőforrások területi átcsoportosítása feltétlenül újabb egyenetlenségeket idézett elő a települések, településrendszerek és egyes kerületek korstruktúrájában (XIII., XIV., XV. és XVI. ábra), képet adnak az ország városi és községi népessége korstruktúráinak alakulásáról. A két struktúra között teljesen nyilvánvalóan fordított a kapcsolat. Világosan látható a 20-40 évesek nagyobb létszáma a városokban, amelynek következtében határozottan kedvezőtlenebb helyzet alakul ki a községi népesség reprodukciójának tekintetében - 1975 óta mind a mai napig a községi népesség természetes fogyása figyelhető meg. Az utóbbi években a természetes fogyás a községekben több mint 10 000 főt tett ki, ami a körülbelül 50 000 fős negatív vándorlási egyenleggel együtt évi 60 000 fő kiválását jelenti. Az 1975-1984 közötti időszakban a községi népesség részaránya 42 %-ról 34 %-ra csökkent.

A hetvenes évek végén bizonyos mértékben csöndesedett a vándormozgalom. E rövid ideig tartó folyamatot az utóbbi 4 évben különösen aktív vándormozgalom váltotta fel. Nőtt a városból községekbe költözők aránya. A vándorlások szerkezete az utóbbi években a következőképpen alakult: a városokból évente átlagosan 13 000 fő vándorol el, ebből 10 000 fő más városokba, 3000 fő pedig községekbe költözik. A községekből 25 000 fő vándorol el, ebből 20 000 városokba és 5000 fő más községekbe. A községi népesség korstruktúráján belül aránytalanul nagy a vándorlási potenciált képező 5-19 évesek száma (XV. és XVI. ábra), amely alapján várható, hogy a községekből a városba áramlás lecsökken a következő években.

A fő vonzásközpontokat a korábbiakhoz hasonlóan a nagyvárosok - Szófia, Plovdiv, Várna, Rusze stb. - jelentik annak ellenére, hogy adminisztratív intézkedésekkel próbálják ezek túlnépesítését korlátozni.

A korösszetétel változásai döntő hatást gyakorolnak a munkaerő-források alakulására, amelyek fő részét a produktív korú népesség képezi.

Az alacsony születési arányszám eredményeképpen kisszámú nemzedékek lépnek munkaképes korba és ezért az utóbbi években a produktív korú népesség összlétszámában csökkenő tendencia észlelhető. Kivételt képez az 1976. és 1977. esztendő, amikor az 1960-ban, 1961-ben született nagyszámú nemzedék lépett munkaképes korba.

Jelenleg a produktív korú népesség létszáma 5 045 000 fő, amelynek több mint kétharmada városokban és közel egyharmada községekben él. 1000 lakosra a városokban 612, a községekben pedig 530 munkaképes korú fő jut.

A munkaképes népeiséget alakító második tényező a vándorlási áramlás, amely főképpen a munkaképes korú személyekre jellemző. A termelőerők helyes megoszlására hozott intézkedések ellenére, ezt a folyamatot nem sikerült teljesen átfogni, a vándorlási áramlások ellenőrzése és irányítása jelentősen hat mind a termelőerők helyes területi megoszlására, mind pedig a demográfiai folyamatokra.

2. Népesedéspolitika - irányelvek, problémák, intézkedések

Bulgáriának ilyen módon bemutatott helyzete csak a mennyiségi demográfiai mutatók elbírálását teszi lehetővé, de nem tükrözi az ország gazdasági és társadalmi vonatkozásában a népesség kulturális színvonalának emelésében elért óriási sikereket. A Bolgár Kommunista Párt Központi Bizottsága, a kormány és az egész bolgár társadalom rendszeresen megvitatja a demográfiai folyamatok kedvező irányba történő befolyásolására hozott szükséges intézkedéseket. Számolnak azzal a ténnyel is, hogy amennyiben a demográfiai folyamat jelenlegi alakulása a jövőben is folytatódik, akkor ennek káros következményei lehetnek az ország számára. Már a jelenlegi szakaszban is érezhető néhány következmény: a népesség öregedése, a nyugdíjas korú személyek létszámának növekedése, a munkaerőhiány és a munkaerő öregedése különösen a mezőgazdaságban, egyes körzetek fokozatos elnéptelenedése.

Közel 30 év alatt Bulgária aktív népesedéspolitikát folytatott, amelynek célja a születési arányszám növelése és ezáltal a népesség bővített reprodukciójának biztosítása. A népesedéspolitika szorosan összefügg a párt szociál- és gazdaságpolitikájával, amely komplex célokat tűz ki. Ezek az intézkedések nemcsak a születések ösztönzésére, hanem a megszületettek életének, egészségének és munkaképességének védelmére, alkotó életük meghosszabbítására, az emberi potenciál ésszerű kihasználására, a munkatermelékenység fokozására és az ember minőségi jellemzőjének tökéletesítésére is irányulnak.

A Bolgár Népköztársaság társadalompolitikáról és főképpen népesedéspolitikáról szóló dokumentumai az alábbi fő irányelveket hirdetik:

- A családnak jogában áll meghatározni gyermekeinek számát és születésük időpontját. A népesség szükséges reprodukciójának biztosítására az állam kifejezte azon óhaját, hogy minden egyes családban 2-3 gyermek szülessék és nevelkedjék.

Az állam népesedéspolitikájával állandóan és sokoldalúan támogatja a családot jólétének fokozásában és társadalmi funkcióinak ellátásában: a családok számára egyre kedvezőbb gazdasági és társadalmi feltételek teremtése, a dolgozó nők anyai szerepének és a társadalmi termelésben való részvételének jobb összehangolása.

- Az állam igyekszik minél nagyobb mértékben kompenzálni a gyermekvállalás következtében kialakult kedvezőtlenebb életszínvonal-alakulást.
- Elismerve a gyermek gondozásával járó munkának a termelésben végzett munkával egyenértékű hasznosságát, a szülőknek lehetővé teszik, hogy a gyermek születésekor hosszabb fizetett szabadságot vegyenek ki. Ez a szabadság szolgálati időnek számít a vállalatnál és a munkahelyet fenntartják a dolgozó számára.
- Az állam és a társadalom a családdal megosztja a gyermekgondozással kapcsolatos felelősséget és speciális gyermekintézményeket létesít az iskoláskoron aluli gyermekek nevelésére és oktatására.
- A fiatalok körében rendszeres felvilágosító-nevelő munkát végeznek a későbbi családi életre és reprodukciós funkcióik ellátására való jobb felkészítés érdekében.
- Ugyanakkor bizonyos korlátozó intézkedéseket hoztak a terhességmegszakítások ellen.

A népesedéspolitika végrehajtásának gyakorlata azt mutatja, hogy a társadalom hatást tud gyakorolni - ha csak korlátozott mértékben is - a születési folyamatra. A kormány átfogó programjainak eredményeképpen a 30 éven aluliak körében kétszer (1967-ben és 1972-ben) sikerült elérni a termékenység növekedését. Ez a tény azt igazolja, hogy vannak még olyan potenciális lehetőségek a népesség termékenységi magatartásának befolyásolására, amelyek megteremtik a család által kívánt gyermekszám eléréséhez a feltételeket. Bulgáriában ezek a feltételek elsősorban a nagyobb méretű és gyorsított lakásépítéssel, a fiatal családok alapvető szükségleteinek kellő időben történő kielégítésével kapcsolatosak. Meg kell azonban jegyezni, hogy a születések ösztönzésére az utóbbi időszakban - amikor a születési arányszám visszaesett (több mint 10 éven át) - foganatosított intézkedések még nem hozták meg a kívánt és várt eredményt.

A népesedéspolitikai intézkedéseknek állandónak és rendszeresnek kell lenniük, hogy a fiatalok meggyőződjenek arról, a gyermekek születése családjukban nem akadályozza terveik valóráváltását, ésszerű anyagi és szellemi szükségleteik kielégítését, szakmai színvonaluk emelését és személyiségük fejlődését. Ezenkívül a társadalom mai fejlődése, amelyre a termelés intenzifikálása és a szakképzett káderek iránti szükséglet a jellemző, bonyolult és magas követelményeket támaszt a fiatalokkal szemben. Ezek nem egyoldalú követelmények, hanem szorosan összefonódnak azokkal a követelményekkel, amelyek a családban a több gyermek világrahozását és felnevelését sürgetik.

A születések ösztönzésére irányuló intézkedések lelassulása és korlátozása kedvezőtlen hatást gyakorol: csökkenti a gyermek iránti vágyat és a fiatalok körében - a társadalmi érdekek szempontjából - reprodukciós funkcióik tekintetében kedvezőtlenül formálja tudatukat és magatartásukat. Éppen ezért a szocialista állam gazdasági fejlődésének

minden egyes szakaszában meg kell találni a lehetőségeket népesedéspolitikájának megvalósítására és gazdagítására.

Bulgáriában a népesedéspolitikai intézkedések komplex jelleget öltenek, amelyeket mind országos és regionális szinten, mind pedig munkaközösségekben is végrehajtanak. Ezek megvalósítása érdekében az eddigi közvetlen segítségnyújtási alapokon kívül rendszeresen bővítik a gyermekek oktatásának, egészségügyi ellátásának és nevelésének fejlesztésére szánt alapokat.

1984-ben a Bolgár Kommunista Párt Központi Bizottsága, a Hazafias Front Nemzeti Tanácsa, a Bolgár Szakszervezetek Központi Tanácsa, valamint a Dimitrov Kommunista Ifjúsági Szövetség Központi Bizottsága határozatot fogadott el a nép életszínvonalának emelésére irányuló decemberi program további teljesítéséről. E program lényeges részét képezik azok az intézkedések, amelyek a család megszilárdulását, a gyermekek gondozásához és neveléséhez nyújtandó állami és társadalmi segítség biztosítását célozzák.

A jelenleg végrehajtandó intézkedések a következők:

Közvetlen pénzsegélyek: egyszeri segély a gyermek születésekor: 100 leva az első, 250 leva a második és 500 leva a harmadik gyermek születésekor; a havi családi pótlék: egy gyermek után 15 leva, két gyermek után 60 leva, három után 115 leva (jelenleg Bulgáriában a legalacsonyabb munkabér összege 120 leva). Ez a rendelkezés azokra a családokra is vonatkozik, ahol különböző szülőktől származó gyermekek növekednek, vagyis az elváltak családjaira. Testi vagy szellemi fogyatékos gyermekek, ill. az egyedülálló anyák által nevelt gyermekek esetén a pótlék összege duplájára emelkedik. Ugyancsak magasabb havi szociális segélyben részesülnek a terhesség és anyaság miatt nem dolgozó nők, a 16 éven aluli gyermekekkel rendelkező, alacsony jövedelmű családok. Ebben a népi tanácsok illetékesek.

Évi 2 hónap fizetett szabadság jár a beteg gyermeket ápoló anyának a gyermek 9 éves koráig.

A gyermek 6 éves koráig - mind otthoni, mind pedig rendelőintézeti kezelés esetén - ingyenes gyógyszerellátásban részesülnek.

A lakás- és életkörülmények biztosítása: különösen nagy gondot fordítanak a fiatal és sokgyermekes családok lakásszükségleteinek kielégítésére, elsősorban a nagyvárosokban és az ipari központokban. Utasítást adtak ki annak érdekében, hogy a lakóterület nagysága jobban összhangban legyen a családtagok számával.

Az állam lakásvásárlás, ill. -építés céljaira a fiatal házásoknak (ahol az egyik házastárs életkora maximum 30 év, a másiké 35 év) 15 000 leva kölcsönt folyósít, 30 évi törlesztéssel. Amennyiben az első gyermek születését követően a második gyermek 4 éven belül megszületik, akkor 3000 levát, a harmadik gyermek születése esetén pedig újabb 4000 levát engednek el a kölcsönből. A fiatal családok a különböző mindennapi szükségleteik kielégítésére, 10 évi törlesztéssel még 5000 leva kölcsönt kaphatnak. A visszafizetendő összeg 50 %-át elengedik, ha az első gyermek születését követő 4 éven belül megszületik a második gyermek, a harmadik gyermek születése esetén pedig teljesen elengedik a tartozást.

Fizetett szabadság. A gyermek gondozásával járó munkát fizetett szabadság formájában díjazták és ennek összege egyre jobban közeledik a termelésben elvégzett munkáért járó bérhez. Minden dolgozó nőnek, azon kívül, hogy 100 %-osan fizetett terhességi és szülési szabadság jár 4, 5, illetve 6 hónapig az első, második, illetve harmadik gyermek születésekor, joga van fizetett (a minimális munkabér mértékében) pótszabadságra is a gyermek 2 éves koráig. Amennyiben ez előnyös a család számára, az apa vagy pedig a munkaképes korú, dolgozó nagymama, nagypapa is igénybe veheti ezt a szabadságot. Ezek a jogok az örökbefogadókat is megilletik. A tanuló anyák (főiskolai hallgatók és aspiránsok) részére 24 hónap időtartamra gyermekgondozási segélyt fizetnek a minimális munkabér mértékében. Nagyobb mértékben nyújtanak segítséget az ikergyermekes családok részére - magasabb a családi pótlék és a fizetett gyermekgondozási szabadság 3 éves időtartamra szól.

A munkába visszatérő nők oktatására közvetlenül a szülési szabadság után, ill. - amennyiben az anya kívánja - a szabadság ideje alatt kerül sor. Ez lényeges a dolgozó anya érdekében, különösen az új technológiák és berendezések intenzív bevezetésének viszonyai között.

Az iskoláskor előtti gyermek gondozásának és nevelésének társadalmi rendszere állandóan javul. A közeljövőben bővíteni kívánják a gyermekintézmények hálózatát olyképpen, hogy lehetővé tegyék valamennyi 3-6 éves gyermek részére az óvodába járást (1984 végén a gyermekintézmények hálózatát az ilyen korú gyermekek 80 %-a látogatta). E feladatok teljesítéséhez aktív segítséget nyújtanak a helyi termelő üzemek, az agrár-ipari komplexumok és maguk a szülők. A lakásépítési tervekbe minden egyes mikrokörzetben kötelezően beépülnek a gyermekintézmények.

Intézkedéseket irányoznak elő a nevelési folyamat továbbfejlesztésére, a gyermekek pszichikai és fizikai fejlődése és alkotóképességeik kibontakozása feltételeinek javítására.

Intézkedések az anyák és gyermekek egészségvédelme, a család orvosi ellátása színvonalának emelése érdekében. Új rendelet készül arra vonatkozóan, hogy az egyes családtagok rendelőintézeti kezeléséről áttérnek az egész család rendelőintézeti ellátására.

Intézkedéseket tesznek a családi üdülés és szabadidő szervezési feltételeinek javítása, az egész család szabadidejének értelmesebb kihasználása érdekében.

A közelmúltban Bulgáriában elfogadták a családtörvénykönyvet, amelyben különös figyelmet fordítanak a gyermekvédelmi jogszabályokra és a gyermekek jogainak sokoldalú védelmére. Bizonyos megelőző intézkedéseket vezettek be a meggondolatlan házasságkötések elkerülése, a szigorúság, valamint a válások fokozott ellenőrzése érdekében. A közvéleményt egyre aktívabban vonják be a család megszilárdításának ügyébe.

A demográfiai célok megvalósítása érdekében jelenleg van néhány korlátozó intézkedés is:

- a negyedik és minden további gyermek születése esetén az egyszeri segély és családi pótlék ugyanolyan mértékű, mint az első gyermek születése esetén (100 leva egyszeri segély és 15 leva havi családi pótlék);

- a negyedik és minden további gyermekkel kapcsolatos terhességi és szülési szabadság alatt a munkabér 100 %-át folyósítják négy havi időtartamra, a gyermekgondozási pótszabadság alatt pedig a minimális munkabérnek megfelelő összeget - 6 havi időtartamra.

Korlátozták a terhességmegszakításra vonatkozó jogot is. Ezzel a joggal azok a házas nők élhetnek, akik betöltötték 35. életévüket, illetve akiknek két élő gyermekük van.

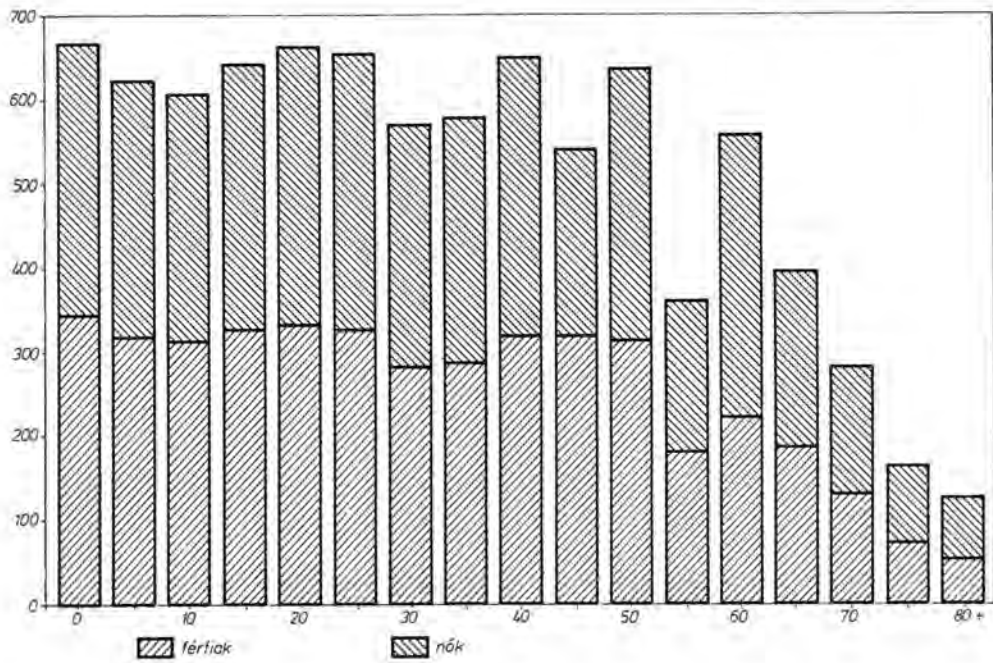
A születések ösztönzése, a családok támogatása a gyermekek gondozásában és nevelésében egyre inkább az egész társadalom ügyévé válik. Sok esetben a családok munkaközösségektől kapnak anyagi támogatást. A vállalatok és gazdasági szervezetek munkásaik és alkalmazottaik gyermekeiért a gyermekintézmények, az iskolai étkeztetés díjának egy részét vagy az egész díjat fizetik. Egyes vállalatok fedezik a harmadik gyermek gondozásával felmerülő költségeket: oktatási költség, ösztöndíjfizetés és lakásadás.

Az egyes pszichológiai jellegű tényezők kedvezőtlen hatásának kiküszöbölésére felvilágosító-nevelő intézkedéseket irányoznak elő. Ezek segítségével a társadalom megszilárdítja a családot, mint társadalmi-jogi intézményt, a serdülő és fiatal nemzedéknél kialakul az erkölcsi értékrendszer, amelyben fontos helyet foglal el a család. A sokgyermekes családok, ezek munkája és példája széles körű társadalmi elismerésben részesülnek. Figyelmet fordítanak arra, hogy vezető káderek jó példával járuljanak elő a gyermekvállalás tekintetében.

Jelenleg a tömegtájékoztatás, a kulturális intézmények, tanintézetek csaknem naponta foglalkoznak a család problémáival. Sajátos eszközeikkel igyekeznek a fiatalokba beoltani a gyermekszeretetet, kifejleszteni a fiatal nemzedékben a több gyermek iránti vágyat, belenevelni a hazafias kötelességet és a szülői boldogság érzését.

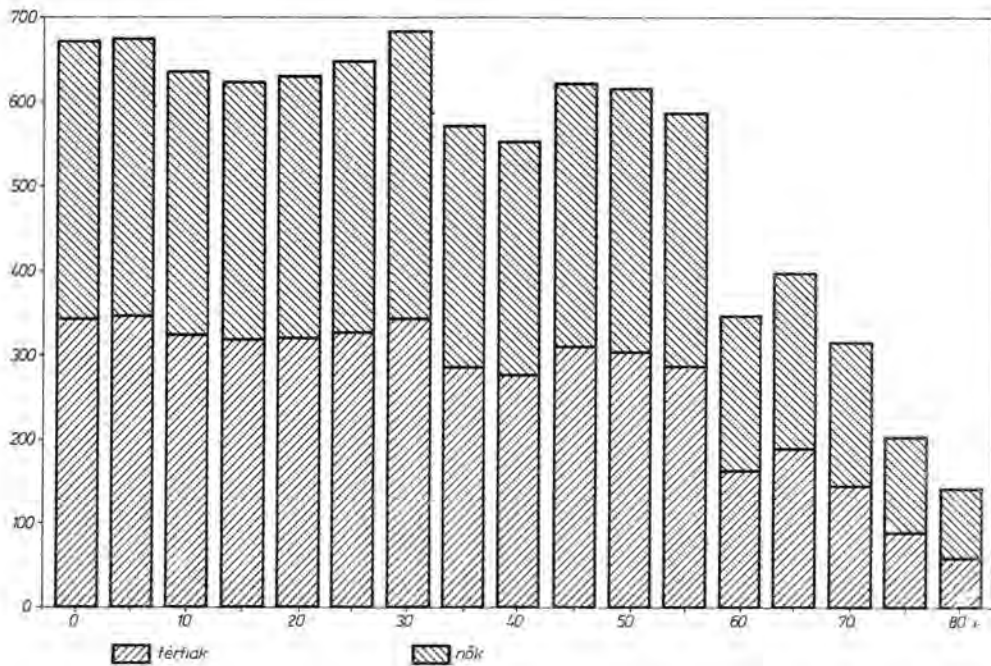
I. A népesség kor szerinti megoszlása 1975-ben

(1000 fő)

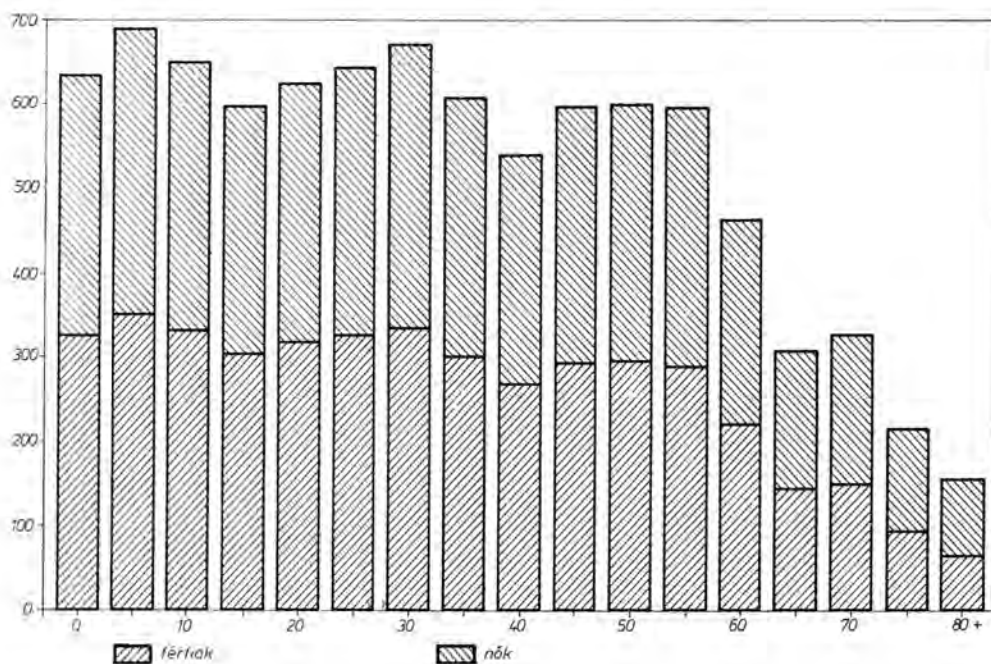
II. A népesség kor szerinti megoszlása 1980-ban

(1000 fő)

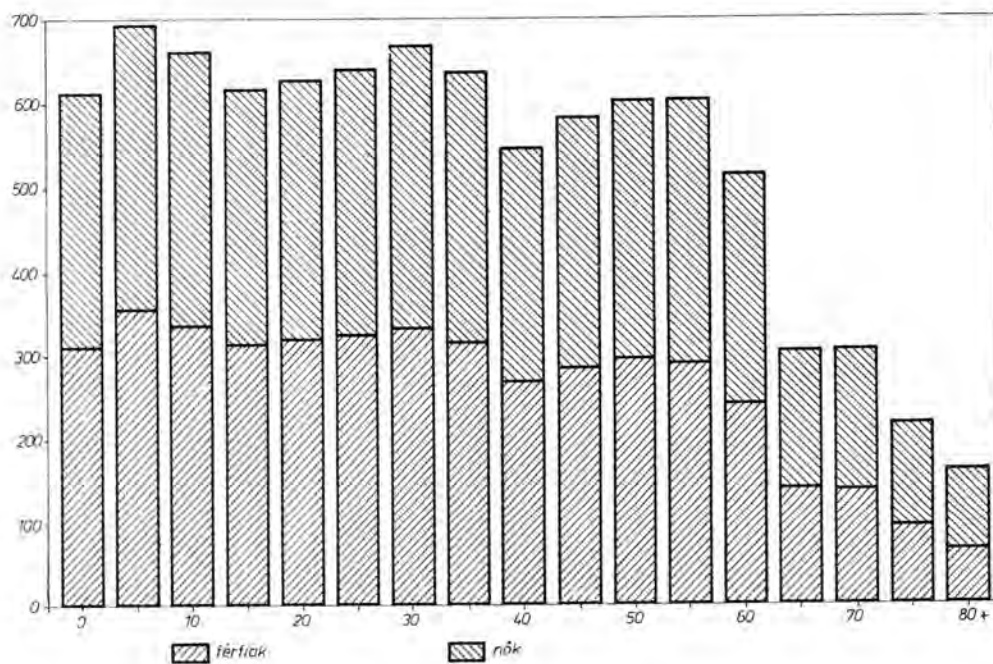
III. A népesség kor szerinti megoszlása 1982-ben

(1000 fő)

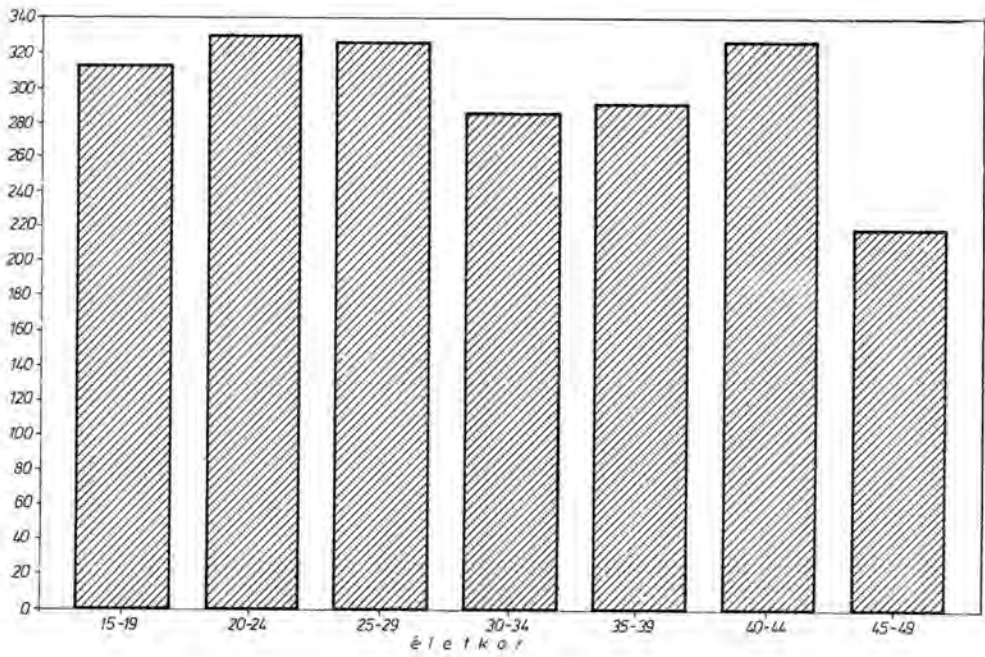
IV. A népesség kor szerinti megoszlása 1984-ben

(1000 fő)

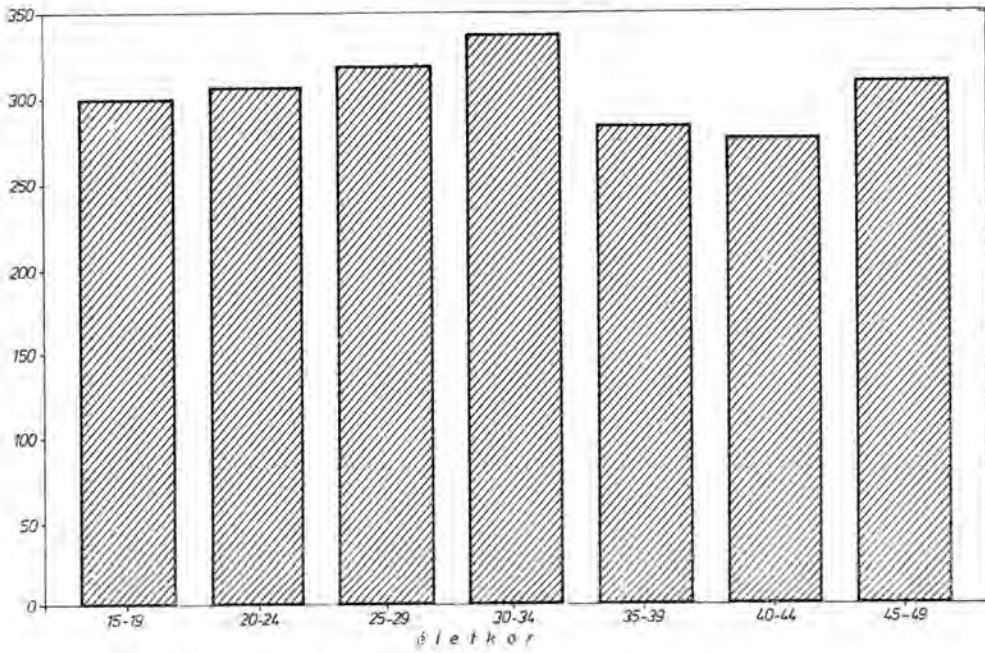
V. A propagatív korú nők kor szerinti megoszlása 1975-ben

(1000 fő)

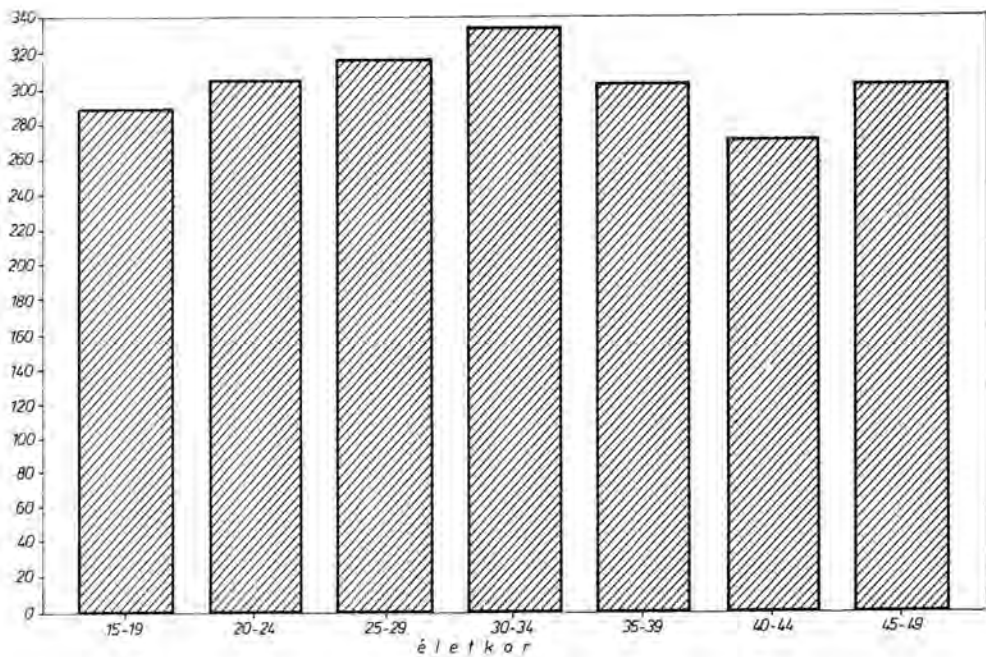
VI. A propagatív korú nők kor szerinti megoszlása 1980-ban

(1000 fő)

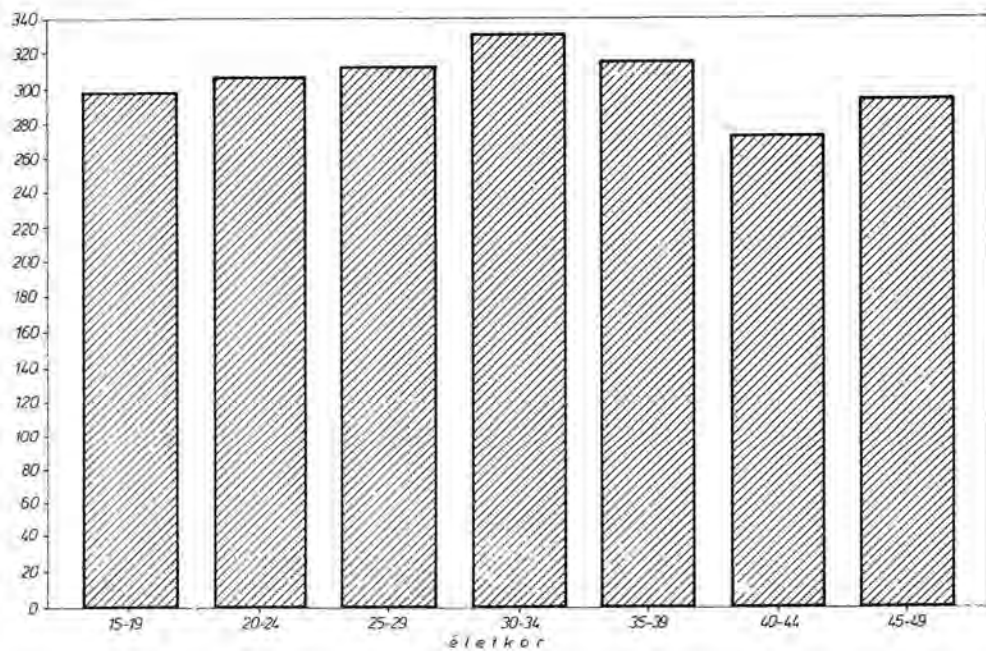
VII. A propagatív korú nők kor szerinti megoszlása 1982-ben

(1000 fő)

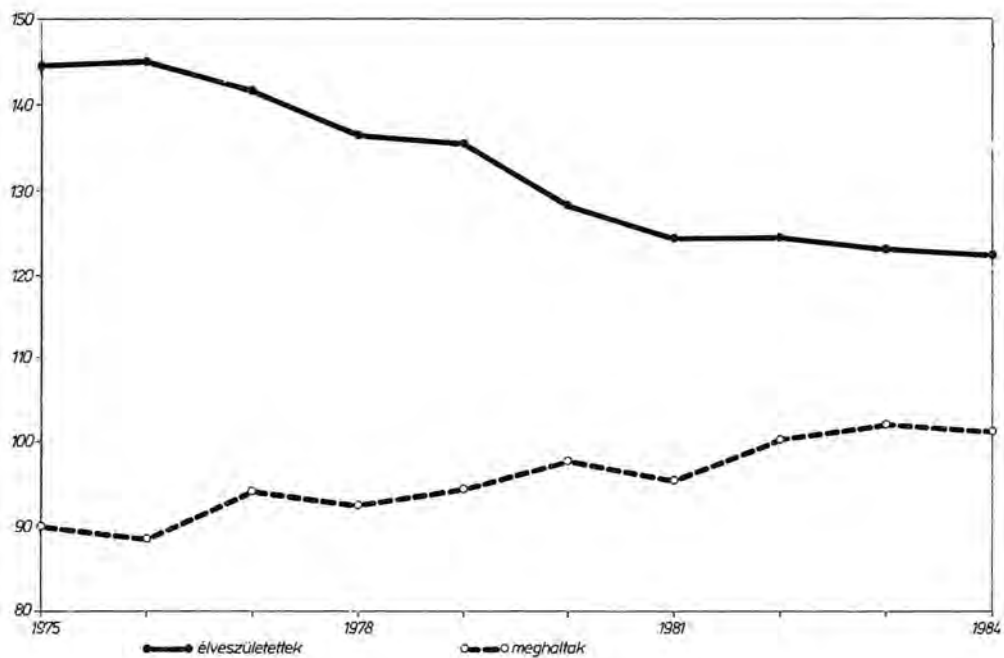

VIII. A propagatív korú nők kor szerinti megoszlása 1984-ben

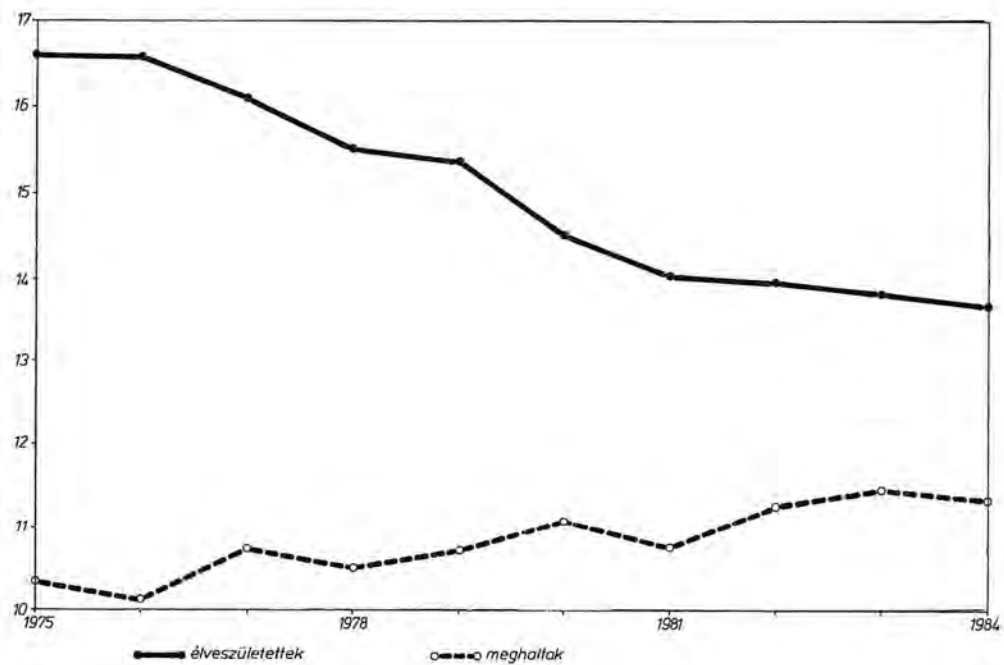
(1000 fő)

IX. Élveszültek és meghaltak száma az 1975-1984 közötti időszakban
(1000 fő)

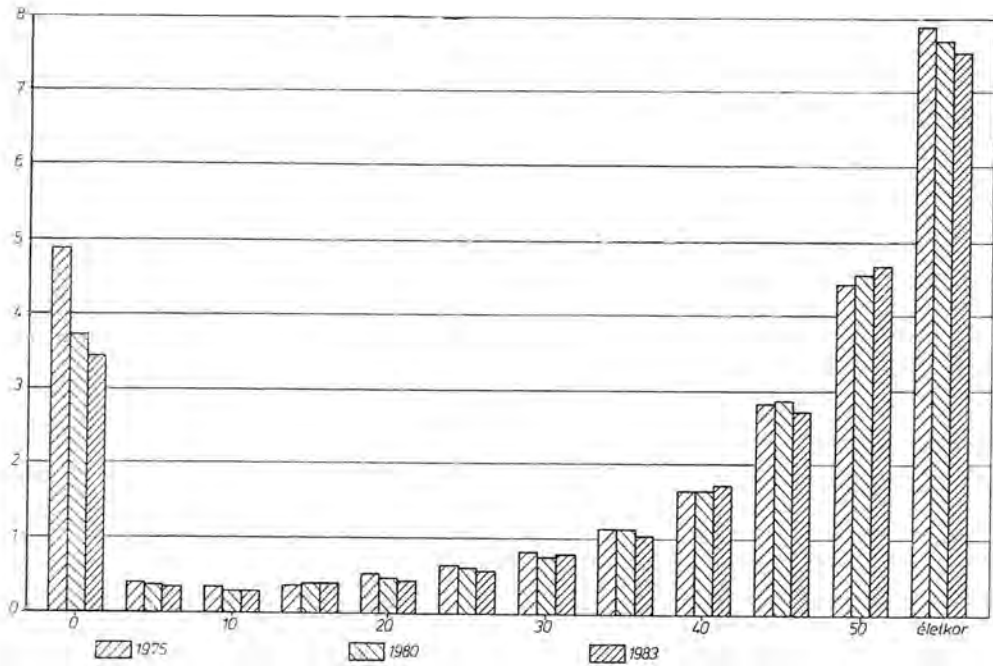

X. Élveszültek és meghaltak száma az 1975-1984 közötti időszakban
(1000 főre)

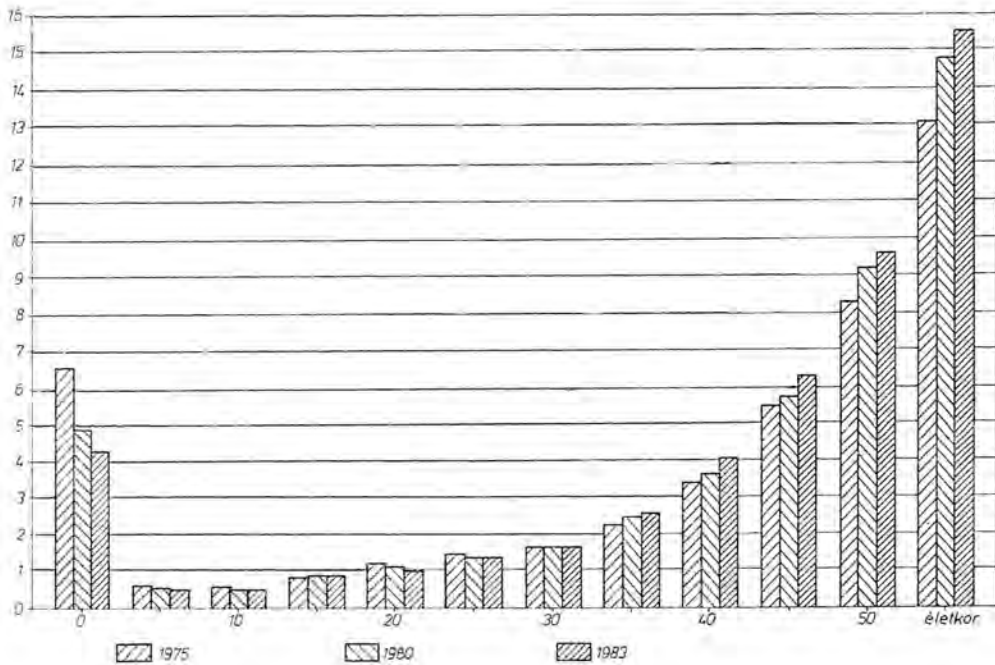
XI. A meghalt nők kor szerinti megoszlása

(1000 főre)

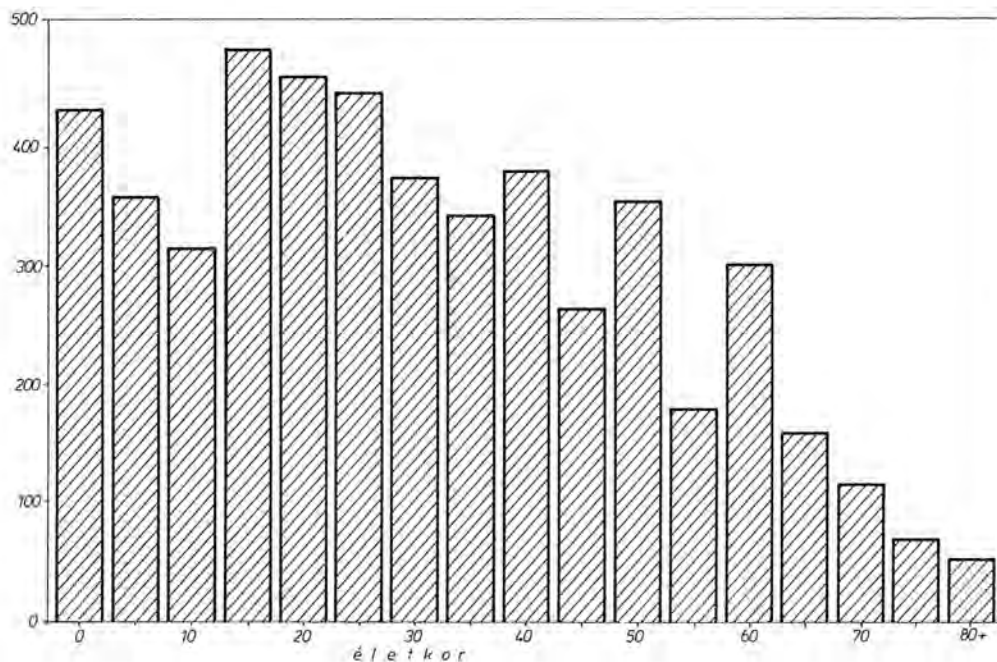
XII. A meghalt férfiak kor szerinti megoszlása

(1000 főre)

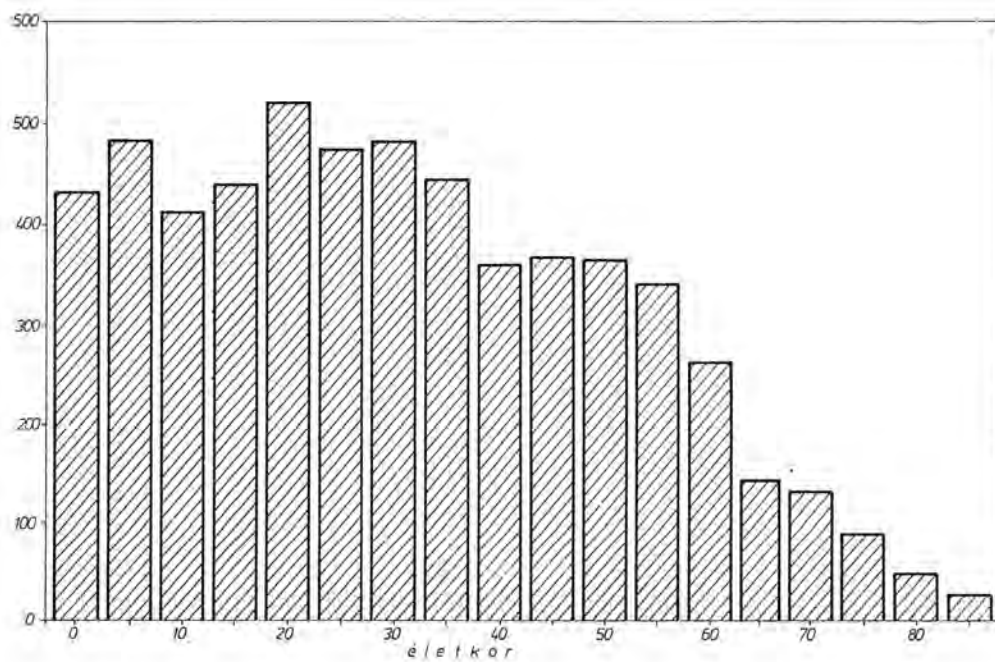
XIII. A városi népesség kor szerinti megoszlása 1975-ben

(1000 fő)

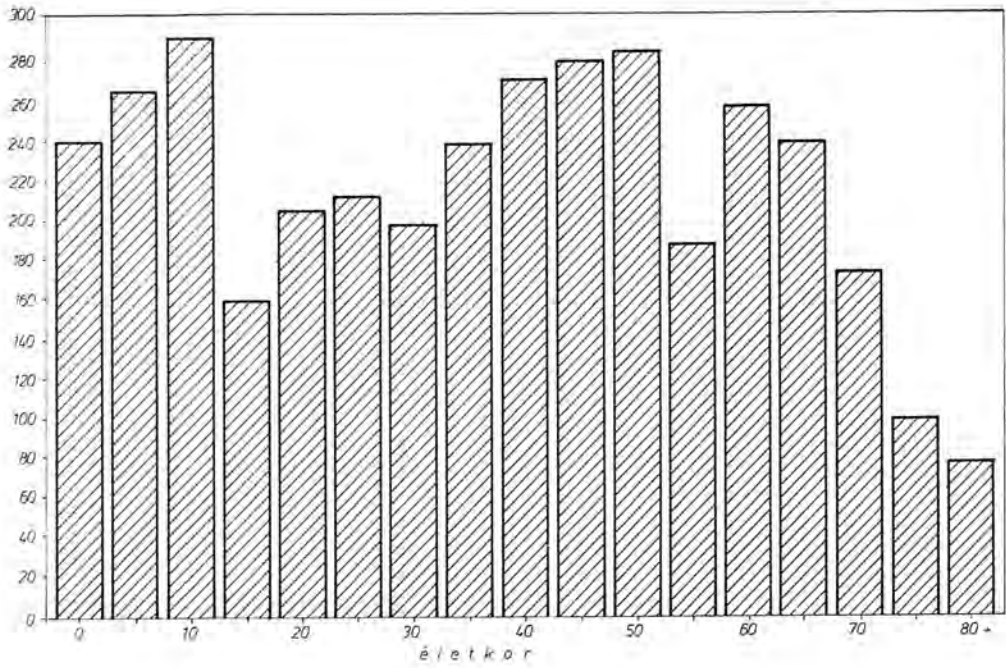
XIV. A városi népesség kor szerinti megoszlása 1983-ban

(1000 fő)

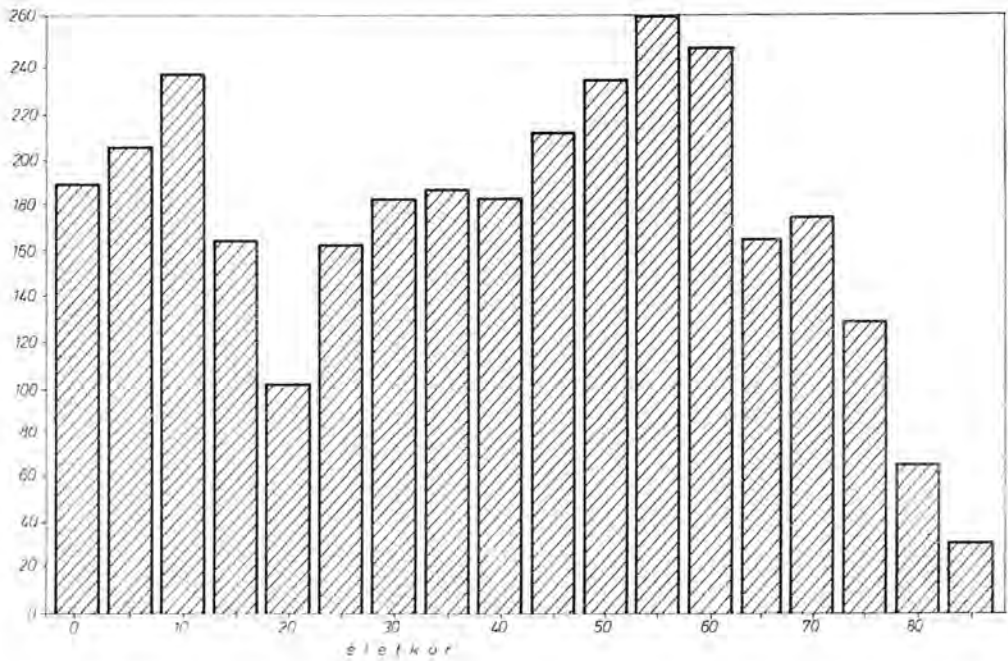
XV. A községi népesség kor szerinti megoszlása 1975-ben

(1000 fő)

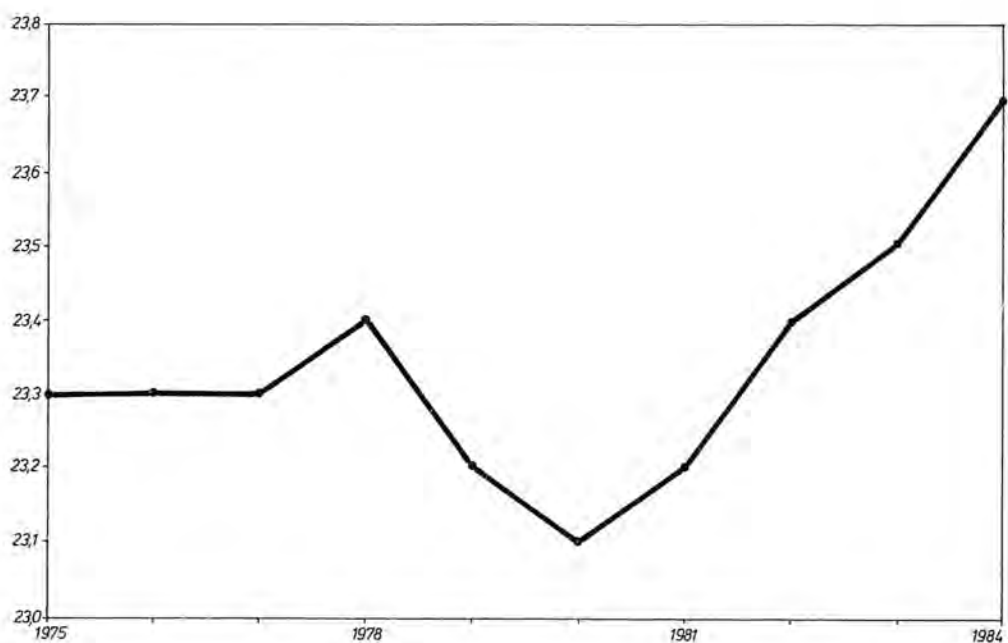

XVI. A községi népesség kor szerinti megoszlása 1983-ban

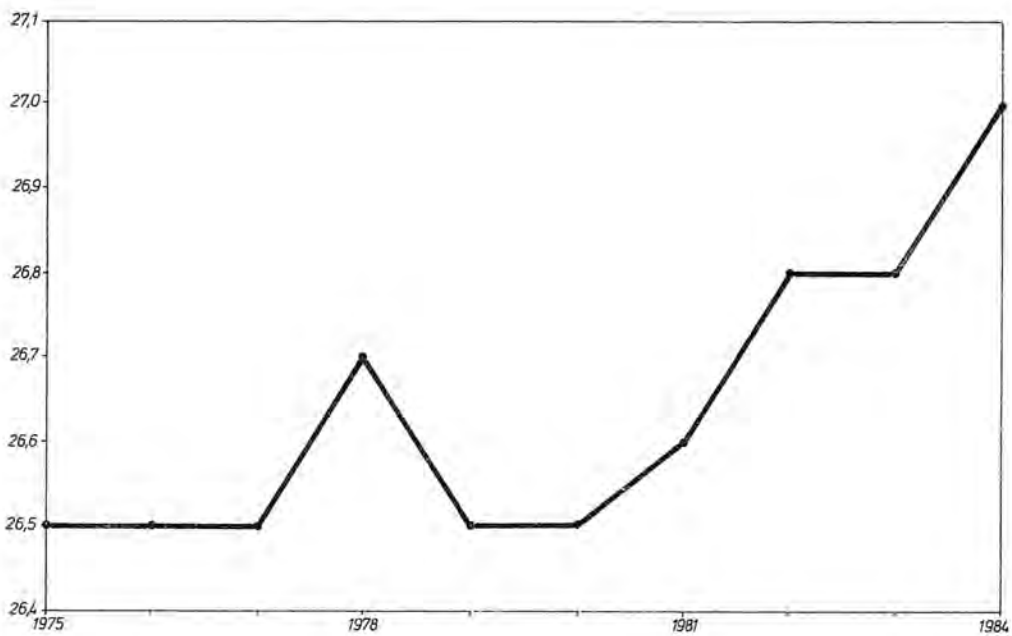
(1000 fő)

XVII. A házasságot kötött nők átlagos életkora az 1975-1984 közötti időszakban
(korévekben)

XVIII. A házasságot kötött férfiak átlagos életkora az 1975-1984 közötti időszakban
(korévekben)

III. NÉPESSÉGFEJLŐDÉS A CSEHSZLOVÁK SZOCIALISTA KÖZTÁRSASÁGBAN

A szocialista társadalom gazdasági fejlődése szempontjából rendkívül fontos a népesség fejlődése, korstruktúrája és változásai. Ugyanakkor a gazdasági fejlődés meghatározó feltétele a népesség életszínvonala növekedésének, szociális biztonságának és ezzel hatással van a demográfiai folyamatokra. A gazdaságilag fejlett országokban a népesség korstruktúrája egyfelől a nemzetgazdaság fejlődése lehetőségeinek, másfelől a termelésben résztvenni nem tudó népességcsoportok társadalombiztosítási kiadásaira fordított összegek egyik meghatározó tényezője.

A népesedésfejlődésre ható tényezők, valamint hatásuk nagyságának megismerése szükséges előfeltétele a népgazdaság és a társadalom általános fejlődése felelős tervezésének. Ezen megismerésnek lehetővé kell tennie a megfelelő formák és módszerek áttekintését is, melyek szabályozhatják e tényezőket és így a kívánt irányba befolyásolhatják az egyes demográfiai folyamatokat.

Ugyanakkor e tényezők jelenlegi ismertségi szintje a szabályozást csupán egyes részterületeken teszi lehetővé. Ennek fő oka az a tény, hogy a népesség fejlődésének folyamataiban tükröződnek a változó, ill. változatlan természeti folyamatok, biológiai törvényszerűségek és sajátosságok, a társadalmi és gazdasági fejlődés, ezek törvényszerű következményei, továbbá véletlenszerű jelenségek, fordulatok és katasztrófák. Az egyes hatások nagysága és ideje rendkívül eltérő. Amikor az emberiség újratermelődésének alapvető természeti törvényszerűségei és sajátosságai jól ismertek, addig a társadalmi és gazdasági változások hatásának nagysága néhány ország tapasztalata alapján csak nagy vonalakban értékelhető. Igaz, hogy a véletlenszerű társadalmi és természeti jelenségek és fordulatok hatása bizonyos méretekben meghatározható, de keletkezésük idejét az esetek döntő többségében nem lehet előrejelezni.

A szocialista országokban a gazdasági folyamatok tervszerű irányításának és megismerésének materialista megközelítése lehetővé teszi a felhalmozódott ismeretek felhasználását a társadalom és a gazdaság fejlesztése és az egyes emberek érdekében. Ennek során elsőrendű fontosságú feladat marad a népességről való sokoldalú gondoskodás biztosítása, beleértve a szabad döntést is, hogy mikor és hány gyermek lesz családjában.

A hetvenes évek elején Csehszlovákiában olyan intézkedéseket fogantatosítottak, amelyek gazdasági és eszmei ösztönzések mellett a demográfiai folyamatokat a kívánt irányba hivatottak befolyásolni. Jóllehet az intézkedések meghozták a kívánt hatást: a termékenység növekedett, de ebből az irányító és tudományos munka számára nem lehetett levonni messzemenő következtetéseket. Főleg a kutatás terén nem sikerült tisztázni a népesség fejlődését meghatározó alapvető szemléletet és megközelítési módot. Ez a tény például azt is eredményezheti, hogy a népességelőreszámítás jelenleg alkalmazott módszerei kizárólag rövid távra és a népesség egészére tesznek lehetővé meghatározott pontosságú prognózisokat.

A statisztikai-demográfiai adatok, a hazai és külföldi részleges vizsgálatok elemzése és a statisztikai megfigyelés reprezentatív módszereinek összegezése lehetővé tet-

ték a CSSZK demográfiai fejlődése néhány modern alapvető tendenciájának feltárását, és így módon sikerült egyúttal felkutatni több olyan kiinduló pontot, amely a jövőben várhatóan meghatározó lehet a területek hosszú távú koncepciójánál.

A demográfiai fejlődést bizonyos mértékben befolyásolni lehet komplex társadalmi-gazdasági intézkedésekkel, valamint eszmei eszközökkel. Éppen ezért nem lehet azzal számolni, hogy a jövőben Csehszlovákiában e fejlődésben olyan rosszabbodás megy végbe, amelyet a közeljövőben a fejlett tőkés országokban várhatunk. Az elemzés során kapott ismereteket feltétlenül hasznosítani kellene a társadalmi és gazdasági tervek előkészítése során.

1. Csehszlovákia népesedésfejlődése

a) Csehszlovákia népesedésfejlődésének alapvető vonásai az 1945-1983 közötti időszakban

Csehszlovákia jelenlegi demográfiai helyzete lényegesen nem különbözik az azonosan fejlett szocialista országokétól, a termékenység szintje, a házasságkötések száma és a természetes szaporodás pedig kedvezőbb képet mutat, mint Nyugat- és Észak-Európa országainak többségében. A demográfiai folyamatok a megfigyelhető közeledés ellenére, országon belül általában kedvezőbbek Szlovákiában, mint a Cseh Szocialista Köztársaságban. A köztársaságokon belül is jelentős területi különbségek figyelhetők meg.

Termékenység

A termékenység, mint a legfontosabb demográfiai folyamat többé-kevésbé hat más demográfiai jellemzőre is, így a vetélések, a házasságkötések, a válások számára és a csemőhalandóság alakulására.

Csehszlovákia termékenységét az elmúlt 40 év során a következő vonások jellemezték:

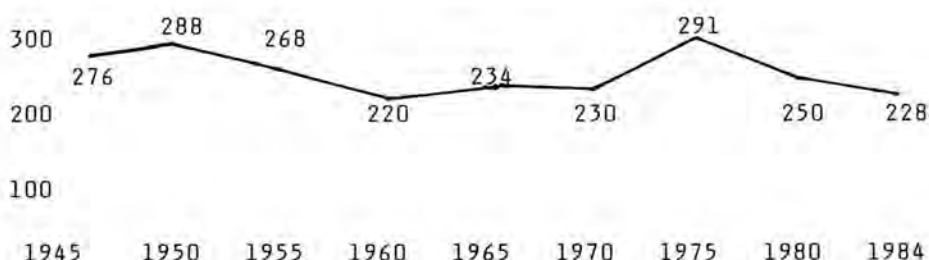
- egyenlőtlenség, mely a születettek éves számának hullámzásában nyilvánult meg,
- a befejezett termékenység lassú, de állandó csökkenése,
- a szülő nők életkorának csökkenése, a szülések 20-24 éves életkorra történő koncentrációja.

A leginkább jellemző jelenség a születések számának ingadozása, mely különösen Csehországban figyelhető meg. Ez a tendencia arról tanúskodik, hogy a termékenység nagymértékben függ más tényezők hatásától is.

A szülések az utóbbi időben a 20-24 éves korcsoportra koncentrálnak - a gyermekek 55 %-át az anyák az említett korban szülik meg -, és csökken a harmadik és magasabb születési sorrendű gyermekek száma, melyeket általában idősebb nők hoznak a világra. Ennek következtében az összes születések száma - különösen Csehországban - függ a 20-24 éves női korcsoport létszámától. A születettek abszolút számának csökkenésével párhuzamosan Csehországban esik a másodszülöttek aránya is.

Emellett az is megfigyelhető, hogy a kétgyermekes nőknél emelkedik a terhességmegszakítások száma. E téren is jelentős különbség van a két országrész között. Míg 1982-ben 100 harmadszülöttre a kétgyermekes nőknél Csehországban 196 művi vetélés jutott, addig Szlovákiában ez a szám csak 93 volt.

Élveszületések (ezer)

Házasságkötések száma

A házasságkötések száma Csehszlovákiában a kismértékű ingadozásoktól eltekintve magas és évek óta állandó. A házasságkötések abszolút számára mindenekelőtt az először házasulandók száma gyakorol hatást (a vőlegények és menyasszonyok átlagéletkora 22 év körül van), valamint az újraházasodások száma, melyek aránya az utóbbi tíz évben 22 %-ról 25 %-ra nőtt.

Az egyes években a házasságok szintjének különbsége a köztársaságok között azt mutatja, hogy Csehszlovákiában a népesség kedvezőtlen korösszetételén kívül minden valószínűség szerint befolyást gyakorol a mutatóra a válások és az újonnan kötött házasságok magas szintje is. Az elmúlt időszakban bekövetkezett kisebb csökkenéstől eltekintve Csehszlovákiában nem tapasztalható a házasságkötések jelentősebb csökkenésének tendenciája.

Válások száma

A második világháború befejeződése óta folyamatosan növekszik Csehszlovákiában a válások száma. A legkifejezőbb különbség a két köztársaság között e demográfiai jelenség abszolút számaiban mutatkozik, bár a válások száma Szlovákiában főképp az utóbbi 15 év folyamán gyorsabban nő Csehszlovákiához képest.

Változatlan módon a válások egyötöde a 3-4 éve fennálló házasságoknál következik be és hasonló arányt képviselnek a 6-10 éve fennálló házasságok is. A válások legmagasabb aránya a 20-24 éves nőknél figyelhető meg. A felbontott házasságok több, mint 80 %-ában eltartott gyermek van. Így módon a válások magas száma a fő oka a gyermekes csonka családok emelkedő számának. Mivel az utóbbi időben csökken az elváltak házasságkötéseinek száma, a válások mérséklő hatással vannak a termékenységre és a magasabb születési sorrendű gyermekekre.

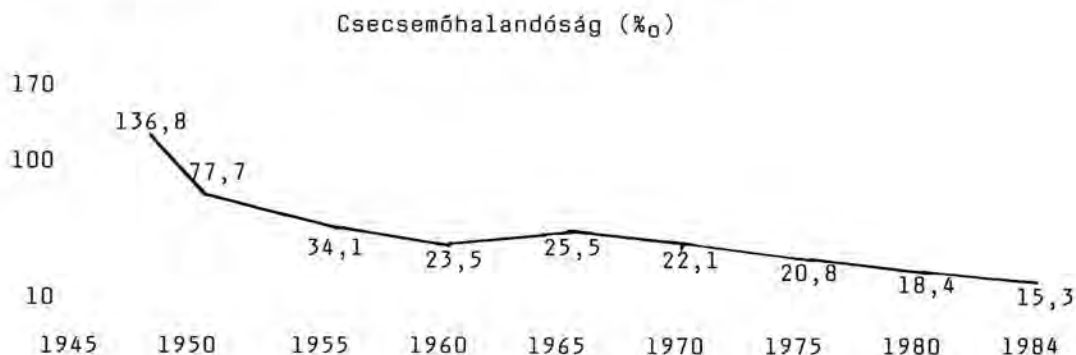
Halálozás

Csehszlovákia halálozásának alakulását a következő főbb vonások jellemzik:

- a halandóság csökkenése a hatvanas évek végéig,
- a halálokok struktúrájának változása,
- a középkorú és az idős férfiak magasabb halálozása a fejlett országokhoz viszonyítva,
- az újszülöttek és a csecsemők halálozásának csökkenése.

Szlovákiában a nyers halálozási mutató - amely 1945 után magasabb volt, mint Csehországban - nagyobb mértékben csökkent és kissé kedvezőbben alakult, mint Csehországban. Magasabb mutató csak az újszülöttek és csecsemők esetében figyelhető meg.

Ma az átlagos élettartam Csehországban és Szlovákiában csaknem azonos. Mindkét köztársaságban jelentős különbség van a férfiak és a nők átlagos élettartamában. Míg a férfiaknál értéke elvileg 1965 óta 67 év körüli, addig a nőknél tovább emelkedett egészen a nyolcvanas évek elejéig, amikor 74,3 év körül stabilizálódott.

A népesség korstruktúrája

Csehszlovákia népességnek főbb jellemzői:

- egyenetlenség, mely főleg a születések múltbeli ingadozásából adódik,
- a népesség öregedésének tendenciája, melynek következménye az idősek arányának növekedése.

A múltbeli és jelenlegi egyenetlesebb születés következtében a népszaporulat éves ingadozásai és a népesség öregedése kevésbé kifejezetten érinti Csehországot, mint Szlovákiát.

1945 óta Csehszlovákia népességszáma növekedett. Ennek során a természetes szaporodás, mely Csehszlovákiában a népességnövekedés kizárólagos forrása, az egyes években a születés és a halandóság függvényében jelentős ingadozásokat mutatott.

Az utóbbi években Csehországban a természetes szaporodás mindig alacsonyabb, mint Szlovákiában és a különbség egyre nő, így 1984-ben Szlovákia adta az ország természetes szaporodásának csaknem 90 %-át. Csehszlovákia népességszáma 1984-ben elérte a 15,480 millió főt, ebből Csehországé 10,337, Szlovákiáé 5,143 millió.

A népességfejlődés mai alakulását a külföldi országokban a termékenység, a születések, a házasságok és a természetes szaporodás nagyarányú csökkenése - amely egyes államokban a népesség fogyáshoz vezetett -, továbbá a lényegében változatlan halandóság jellemzi. A demográfiai folyamatok kedvező alakulása a hetvenes évek első felében Csehszlovákiát a pozitív népesedésű európai államok sorába helyezte.

Annak érdekében, hogy megőrizhető legyen ez a kedvező helyzet, erőfeszítéseket kell tenni egyes korcsoportok halandóságának javítása és a család stabilitásának fokozása érdekében.

b) A népesedésfejlődés prognózisa 2020-ig

A Szövetségi statisztikai bizottság 2000-ig szóló népességtervezése és a 2020-ig elkészített prognózis a közelmúlt demográfiai előzményeiből és a jelenlegi tendenciákból indul ki, valamint feltételezi, hogy a népesség növekedését támogató politika meg fogja gátolni a termékenység csökkenésének fokozódását és az egészségügyi programok javulást érnek el a kedvezőtlen halandóságú korcsoportok mutatóiban. Ennek alapján Csehszlovákia népessége a következőképpen fog alakulni:

A népesség számának alakulása

(millió fő)

É v	Csehszlovákia	Csehország	Szlovákia
1985	15,503	10,307	5,196
1990	15,631	10,272	5,359
1995	15,781	10,274	5,507
2000	16,007	10,332	5,675
2010	16,410	10,384	6,026
2020	16,541	10,259	6,282

Csehszlovákia lakosságának száma tehát töretlenül növekedni fog. Csehországban 1990-ig a népesség száma csökkenni fog és a következő mélypont 2015 után következik be. Szlovákiára a lakosság szüntelen növekedése lesz jellemző és népszaporulata meghaladja majd a csehországi fogyást.

Az előreszámítás szerint a népesség korstruktúrája sem marad változatlan. 1990 után csökkenni fog a gyermekek aránya - nagyobb mértékben Csehországban, mint Szlovákiában, ahol ez csak 2000 után lesz megfigyelhető. 2000-ig jelentősen nőni, ezután pedig csökkenni fog a produktív korú népesség száma. A 60 éven felüliek aránya - az 1995-2000 közötti időszaktól eltekintve - állandó növekedést fog mutatni.

A népesség korstruktúrájának alakulása

(%)

Év	produktív kor előtti			produktív korú			nyugdíjas korú ¹		
	CSSZK	Cseh-ország	Szlo-vákia	CSSZK	Cseh-ország	Szlo-vákia	CSSZK	Cseh-ország	Szlo-vákia
1985	24,1	23,1	26,3	56,5	56,3	56,8	19,4	20,6	16,9
1990	22,2	20,7	25,0	58,4	58,8	57,8	19,4	20,5	17,2
1995	20,3	18,7	23,2	60,7	61,3	59,6	19,0	20,0	17,2
2000	20,4	19,1	22,6	60,6	60,9	60,3	19,0	20,0	17,1
2010	21,3	20,2	23,2	57,3	56,8	58,1	21,4	23,0	18,7
2020	20,1	18,8	22,3	57,2	57,4	56,8	22,7	23,8	21,0

¹ 60 évesnél idősebb férfiak és 55 évesnél idősebb nők.

Jóllehet az érvényes népességelőreszámítás az elmúlt három évben nem igazolódott be teljes egészében, fő tendenciáiban azonban helyesnek bizonyult (így a születések száma a vártnál kisebb mértékben csökkent).

Kedvező jelenségeként értékelhető, hogy az ország fejlődése szempontjából a kulcsfontosságú produktív korú népesség aránya 2000-ig növekedni fog. A népesség alakulását vizsgálva nem csupán annak mennyiségi, hanem minőségi változását is nézni kell. Éppen ezért Csehszlovákia természetes szaporodásának csökkenő üteme és Csehország népességének várható fogyása önmagukban nem negatív jelenségek. Ugyanakkor az elkövetkező időszakban negatív változásnak tekinthető, hogy az országban 2005 után - Csehországban már 1990-ben - a nyugdíjaskorúak aránya meghaladja a 15 évesnél fiatalabbak arányát. Ez ma után vonja Csehszlovákia - és mindenekelőtt Csehország - népességének gyors elöregedését, annak minden társadalmi-gazdasági következményével együtt.

2. A népesedésfejlődést alakító tényezők és hatásuk

A népesség alakulására nagy hatást gyakorolnak az egészségügy színvonala és a népesség egészségi állapota, a lakáskörülmények, a család gazdasági és szociális feltételei és életszínvonala, a nők foglalkoztatása, a szolgáltatások színvonala és fejlődése, az eszmei nevelés és a társadalmi légkör általában.

a) A népesség egészségi állapota és az egészségügyi ellátás

Az egészségügy színvonala döntő tényező a népesség egészségi állapota és ezáltal a demográfiai folyamatok alakulása szempontjából. Hatása közvetlenül tükröződik több fontos demográfiai mutató változásában - termékenység, halandóság, morbiditás, a művi vetélések száma - és közvetve a válások és a házasságkötések alakulásában is.

Az ingyenes orvosi ellátás - beleértve a szakorvosit is -, az orvosi rendelők számának növekedése és technikai és speciális ellátottságuk javulása, a tudomány fejlődése az ötvenes évek elején gyors javulást eredményeztek - főleg Szlovákia - népességének egészségi állapotában. Az egészségügy hatékonyságának kedvező hatását fokozta a népesség szociális körülményeinek párhuzamosan végbement javulása és az iskolázottság szintjének emelkedése. Ez a jelenség a hatvanas évek közepéig több, korábban halálos betegség (tuberkolózis) állandóan csökkenő mortalitásában, valamint az újszülött- és csecsemőhalálozás mérséklődésében nyilvánult meg. Az intézetben lezajlott szülések általánossá válásával és a fokozottabb terhesgondozás révén kedvező változások történtek a szülések terén is. A terhességmegszakításokra vonatkozó 1957. évi törvény bevezetésével nőtt ugyan a művi vetélések száma, de ezzel egyidőben javult a nők és a gyermekek orvosi ellátása és kedvező körülmények alakultak ki a családtervezés elterjedése érdekében. Több gyermekbetegség háttérbe szorult - egyes fertőző betegségek meg is szűntek -, így a gyermekbénulás, a diftéria, a szamárköhögés, a tetanusz stb.

A népesség egészségi állapota nem csak az egészségügy színvonalától, hozzáférhetőségétől és az általános életszínvonalától, hanem az állampolgárok egészségi ismereteinek mértékétől is függ. Az egészséges életmód alapelvei jóllehet széles körben ismertek Csehszlovákiában, ezek a termelésben, a társadalmi és a magánéletben gyakran mégis csak elvek maradnak. Az ipar fejlődése, a mezőgazdaság megnövekedett vegyszerfelhasználása, az autóközlekedés elterjedése, a fokozott munkahelyi terhelés, az alkoholizmus, a dohányzás és más genetikai faktorok mind-mind veszélyeztetik a népesség egészségi állapotát. Ezek a tények régóta ismertek, de veszélyeik egyre nőnek.

Az új körülmények hatására megváltozott a halálokok struktúrája. Napjainkban a halálozások több, mint 70 %-át a keringési és a rosszindulatú daganatos betegségek okozzák.

A középkorú férfiak megnövekedett halandósága következtében ma már az összes halálestet 28 %-át ez a csoport teszi ki. A csecsemőhalandóság idősorában megfigyelhető 1965. évi emelkedést az elveszületés nemzetközi definíciójának átvétele, illetve alkalmazása okozta. A jelzett évtől eltekintve a csecsemőhalandóság töretlenül csökken, bár ennek üteme napjainkra már lelassult. Az említett negatív jelenségek kiküszöbölése érdekében - a gyógyítás további fejlesztése mellett - az egészségnevelés segítségével meg kell teremteni a betegségek megelőzését elősegítő feltételeket.

A népesség egészségi állapotának javítása, a halandóság csökkentése, a megfelelő termékenység fenntartása, a stabilabb család és ezáltal a népesség minőségi fejlődésének érdekében több feladat hárul az egészségügyre, így a terhesek szülés előtti ellátásának javítása, a középkorú férfiak ma még gyakran halállal végződő betegségeinek gyógyítása és a nyugdíjaskorúak krónikus betegségeinek ellátása. További követelmény az egészségüggyel szemben: ezen tennivalókat területileg differenciáltan kell megoldani, a tudomány eredményeinek átültetését a gyakorlatba minél gyorsabban kell megvalósítani.

b) Életkörülmények

A legfőbb népesedési folyamatok alapja a népesség korösszetétele és egészségi állapota, melyek komplex szociális és anyagi eszközökkel csak részben - és lényegében rövid távon - befolyásolhatók.

A népesség korösszetételét - elsősorban a termékenységet befolyásoló tényezőkhez a fizetés nagysága, a bizonyos feltételekhez kötött szociális juttatások, a lakáskörülmények, a munkaidő hossza és a nők foglalkoztatottságának szintje tartoznak.

Lakáskörülmények

A lakás egyike a népesség életszínvonalát és ezzel a társadalom fejlődését meghatározó fontos tényezőknek. A népesedési folyamatok szempontjából a lakás kihatással lehet a termékenységre, a terhességmegszakítások számára, a házasságok és a válások alakulására. Csehszlovákiában ma már nincsenek annyira rossz minőségű lakások, melyek a halálozás közvetlen okát jelenthetik. A fiatal házasságok számára az önálló lakás elvből lehetővé teszi a gyermekvállalást, ugyanakkor a lakás méretei - ha kicsi vagy nagysága miatt jelentős anyagi terhet ró a házaspárra - korlátozhatják a gyermekszámot. A más háztartásokkal való együttlakás - amellett, hogy mérsékli a termékenységet - kedvezőtlenül hat a házasságkötések számára, gyakran szerepel válás okaként is.

1945 után jelentősen fejlődött Csehszlovákia lakásállománya. Fokozatosan csökkent a nagymértékű lakáshiány és megszűnt a lakások színvonalában korábban jellemző különbség Csehország és Szlovákia között. Ma a lakásállomány több, mint 61 %-a - Szlovákiában csaknem 76 %-a - az elmúlt 40 év során épült fel. Annak ellenére, hogy az említett időszakban 3,1 millió lakás épült, a háztartások 14 %-ának nincsen önálló lakása; ezek közel fele fiatal család. A helyzet egyik oka a nem eléggé hatékony lakásgazdálkodás, mivel az újonnan felépített lakások 45 %-a a szanált lakásokat pótolta.

Az 1980. évi népszámlálás adatai szerint csupán a fiatal házasságok fele rendelkezik közvetlenül a házasságkötés után önálló lakással, míg 10 %-uk az ezt követő egy éven belül jut lakáshoz. 10 évvel a házasságkötés után önálló lakás nélkül él a családok tíz százaléka. A számítások szerint napjainkban mintegy 150 ezer lakásra lenne szüksége a fiatal házasságoknak, településenként nem azonos mértékben.

A lakás színvonala kétségtelenül hatással van a család gyermekszámára. A születések alakulásának ingadozásai az elmúlt időszakban Csehszlovákiában, amikor a lakáskörülmények - különösen a gyermekes családoknál - javultak, arra utalnak, hogy a két jelenség nem áll egymással közvetlen kapcsolatban. A kutatások azt igazolják, hogy ebben a csökkenő termékenységgel jellemezhető időszakban előtérbe került a lakásprobléma. Ebbe az irányba hat az életszínvonal emelkedése is, mellyel párhuzamosan megnövekedtek a lakással szembeni elvárások és gyorsan változnak a korábbi, szerényebb igények. A fiatal házások kilencvenes évek közepére várható növekvő aránya az elegendő mennyiségű megfelelő lakás felépítését teszik szükségessé, emellett növelni kell a háromgyermekes családok és az időskorúak igényeit kielégítő lakások arányát, különösen a lakótelepeken. A lakásépítés mellett gondoskodni kell a kulturális és szolgáltató létesítményekről, a felnőttek és a fiatalok sportolására szolgáló intézményekről is.

A családok gazdasági és társadalmi helyzete

A szocialista társadalom sokoldalú gazdasági fejlődése az életszínvonal emelkedését is maga után vonja. A létrehozott gazdasági potenciálnak - a gazdasági ágazatok mellett - a fogyasztás igényeit is ki kell hogy elégítse, emellett növelve a dolgozók létbiztonságát.

A gyermekes család jövedelmi helyzete a háztartásban élő keresők és az eltartott gyermekek számától, valamint a gyermekes családok számára folyósított társadalombiztosítási pótlékok összegétől függ. A gyermekszám növekedésével az egygyermekes családokhoz viszonyítva egyre csökken az egy főre jutó jövedelem.

Jellemző jelenség volt a gyermekek számának növekedése a közepes jövedelmi helyzetű családokban, melyekben 1958-ban az összes gyermek 34 %-a - ma pedig csaknem 50 %-a - élt. Napjainkban tehát a gyermekes családok jövedelmi helyzete kevésbé differenciált, mint 1958-ban. A létfenntartással és a gyermekneveléssel kapcsolatos kiadások növekedése - utóbbi terén minimum 30 %-os - miatt különösen az egykeresős fiatal, a három- és többgyermekes családok ma fokozottabban kényszerülnek jövedelmük gondos beosztására.

Az eltartott gyermeket nevelő családoknak nyújtott társadalombiztosítási pótlékok rendszere egyes időszakokban jelentősen módosítani tudták ezen családok életszínvonalát és kedvező körülményeket tudtak teremteni több gyermek vállalásához. Az egy gyermekre jutó állami támogatás összege az 1955. évi 170 koronáról 1983-ra 417 koronára - 240 %-kal - nőtt. Az intézkedéseknek köszönhetően a családoknak nyújtott társadalmi segítség az eltelt időszakban nem maradt el a reálbérek növekedésétől.

Az 1969-1973-ban hozott intézkedések hatására - melyekkel párhuzamosan az iskoláskor előtti gyermekintézményeket, az egészségügyet, a lakáshelyzetet és a gyermekcikkek ártámogatását érintő rendelkezések is születtek - javult a társadalmi légkör a többgyermekes családok javára és főleg a második és a harmadik születési sorrendű gyermekek száma nőtt meg, de növekedett az idősebb korcsoportba tartozó nők termékenysége is. Jóllehet az alacsony termékenységet az említett intézkedésekkel sikerült befolyásolni, a második gyermek megszületésének előrehozása az ezt követő időszakban a születések számának csökkenéséhez vezetett.

A születések számát a legmagasabb termékenységu női korcsoportok létszáma is befolyásolta. Ez a jelenség fokozottabban jelentkezett Csehországban, ahol a megelőző idő-

szak termékenysége alacsonyabb volt, mint Szlovákiában. Itt a lakosság demográfiai magatartása kiegyensúlyozottabb.

Az 1979-1984. évi intézkedések a növekvő létfenntartási költségek mellett lényegében kompenzáló jellegűek voltak. A legutóbbi, 1984. évi szabályozás egyes gyermekes családcsoporthoz megfelelő életszínvonalra biztosításának differenciált megközelítését tartalmazza. Ezekről az intézkedésekről nem várható a termékenység növekedése.

A gyermekes családoknak nyújtott, a gyermekszámtól függően differenciált pénzügyi társadalmi támogatás rendszerének biztosítani kell az eltartott gyermeket nevelő családok megfelelő életszínvonalát, nagyobb mértékben segíteni a két- és többgyermekes családok szociális helyzetén. A társadalmi igazságosság szellemében - a munka szerinti fizetés alapelvét nem sértve - szükség lenne az eltartók kiegyenlített fizetésének biztosítására és arra, hogy csökkenjen az egygyermekes és a három- és többgyermekes családok jövedelme közötti különbség. Csak így módon tartható fenn Csehszlovákiában a kétgyermekes család dominanciája.

A csehszlovák népesség egészének öregedését lelassító, a hetvenes évek elején megfigyelhető születési hullámmal számolni kell a társadalmi és gazdasági tervezés során, mivel a jelenségnek hosszú távú gazdasági és társadalmi következményei lesznek. Ennek ismeretében kell tervezni a szociális ellátást, gondoskodást az egész társadalom, különös tekintettel a gyermekes családok figyelembevételével.

A nők foglalkoztatottsága

A termelőeszközök társadalmi tulajdona és ezzel kapcsolatban a nők jogi egyenlősége és iskolázottsági szintjük emelése szempontjából a nők háztartás melletti gazdasági aktivitása társadalmi ügy. A nők és a férfiak egyenlő gazdasági és jogi helyzetét magától értetődő tényként kezelő szocialista társadalom jogi, gazdasági és szociális eszközökkel is védelmezi a nőket és anyákat annak érdekében, hogy gazdasági tevékenységük mellett alapvető anyai hivatásukat is teljesíteni tudják.

Közismert, hogy a nők foglalkoztatottsága közvetlenül hat a termékenységre, a terhességmegszakítások számára és a család - a válások és a házasságok szempontjából - stabilitására, ezt követően érezteti hatását a népesség korösszetételén és a háztartások szerkezetén.

A 25-29 éves, 14 évesnél fiatalabb gyermeket nevelő házas nők 91 %-a dolgozik, míg a 30-34 éves gyermekes anyák esetében ez az arány 95 %. Tehát a foglalkoztatott fiatal nők döntő többsége gyermekes anya. Alacsonyabb foglalkoztatottság (közel 74 %) csak a gyermeküket gondozó 24 évesnél fiatalabb nőknél figyelhető meg. 1970 és 1980 között kis mértékben nőtt a gyermekük két éves kora előtt munkába álló nők aránya. A fiatal nők foglalkoztatottsága tekintetében nincs jelentős különbség Csehszlovákia és Szlovákia között.

Nem állítható, hogy a nők - az elmúlt időszakban folyamatosan növekvő - foglalkoztatottsága közvetlen kiváltó oka lenne a termékenység hullámszerűségének. Ugyanakkor a fiatal nők magas foglalkoztatottsága olyan meghatározó tényező, amely elősegítette Csehszlovákiában a kétgyermekes családtípus elterjedését. A nők gyorsan egymás után világra hozták két gyermeküket és ezt követően munkájukat gyermekgondozás miatt már nem kívánják megszakítani. A gyermeknevelés és a foglalkozás gyakorlásának összeegyeztetéséből szár-

mazó feszültségek miatt döntenek úgy a nők, hogy nem szülnek több gyermeket, ezzel növelik a kétgyermekes anyák terhességmegszakításainak számát is.

Annak érdekében, hogy a nők munkavállalásának és az anyai szerep összeegyeztetéséből adódó feszültségek következményei ne csökkentsék tovább a termékenységet, fokozatosan kedvező feltételeket kell majd teremteni a nők egyidejű anyai és gazdasági funkcióinak teljesíthetősége céljából, mégpedig mindenekelőtt a gyermekgondozásra szolgáló szabadidő növelése révén. Ezzel egyidőben nagyobb mértékben kell szabályozni a foglalkozással kapcsolatos vándorlást, új munkalehetőségeket kell teremteni valamennyi településen mind a férfi, mind a női dolgozók számára, módosítani kell a nőtöbbséget bizonyos területeken, ezzel is csökkentve a meglévő kiegyenlítetlen fiatal férfi-nő arányt.

Szolgáltatások

A lakosságnak nyújtott szolgáltatások a szocialista államban az állampolgárok részére nyújtott társadalmi segítség eszközei. A szó tágabb értelmében mai feladata az állampolgárok megfelelő életének és háztartásuk működésének támogatása. Így módon az egyes szolgáltatási ágak szorosan kapcsolódnak egyes életkor- vagy foglalkozási csoportokhoz, ennek következtében fejlesztésének mértéke és módja összefügg a főbb demográfiai folyamatok alakulásával.

A gyermekes nők foglalkoztatottságának magas szintje szükségessé teszi az iskoláskor előtti gyermekek alapvető és az iskolások tanítás utáni gondozásának biztosítását. Ezen szolgáltatások színvonala és fejlesztése közvetetten tükröződik a családok gyermekvállalási tervében, a születések és a terhességmegszakítások számában.

Az elmúlt 15 év folyamán Csehszlovákia az iskoláskor előtti intézmények fejlettsége tekintetében a világ élvonalába tartozik, férőhelyeik – egyes új lakótelepek kivételével, ahol ezen intézmények felépítése elmarad a lakások átadási idejétől – elegendőnek bizonyulnak. A szülők számára anyagilag igen kedvező, hogy a gyermekek ellátásával kapcsolatos költségek nagyobb részét az állam fedezi.

A jövőben differenciáltan kell majd megállapítani a bölcsődei és óvodai férőhely-szükségleteket. A felnövekvő generációk egészsége szempontjából gazdasági és szociális eszközökkel biztosítani kell, hogy a bölcsődei elhelyezés helyett életének első éveiben az otthon maradó anya nevelje a gyermeket. Ez lehetővé tenné kezdetben a legkisebb gyermekek számára a bölcsődei kapacitás csökkentését, majd később – a szülési szabadság meghosszabbításával – csupán kis bölcsődei részleggel rendelkező, összevont bölcsőde-óvoda intézmények építését.

A jövőben meg kell oldani az iskolai étkeztetés hiányos kapacitását, javítani kell annak minőségét. Ehhez elegendő munkaerőre, az iskolai étkezdék és konyhák megfelelő felszerelésére lesz szükség, aminek révén teljesíthetjük majd az egészséges táplálkozással szemben támasztott követelményeket.

A hetvenes évek elején – különösen Szlovákiában – bővültek a napközöttthonos iskolák. Hálózatuk főleg a hetvenes évek közepén született nagylétszámú korcsoport általános iskolába lépésekor bizonyult elégtelennek és okozott megoldhatatlannak látszó problémát. Arra lenne szükség, hogy ezek az intézmények hatékonyabban segítsék a gyermekek nevelését, egészséges életmódra történő szoktatását, testmozgását, az egészséges étkezési szokások kialakítását, valamint a társas és a szülőkhöz fűződő viszony megfelelő befolyásolását.

Különösen a gyermekes szülő időtakarékos háztartásvezetését szolgáló létesítmények fejlettsége nem kielégítő. Ezen szolgáltatások választéka egészében véve igen korlátozott, hosszú távú részleges javulás csak Szlovákiában figyelhető meg.

Ez fontos társadalmi kérdés, mely kihat a népesség és a társadalom fejlődésére és jöllehet a visszahatás csupán áttételes, mégis befolyásolja a közhangulatot. Éppen ezért sürgősen fejleszteni kell azokat a szolgáltatásokat, amelyek anyagi, időbeli és helybeli hozzáférhetőségüknél fogva lecsökkentik a háztartásvezetéshez szükséges időt.

3. A társadalmi légkör

A társadalmi légkör a társadalom élete egyes kérdéseinek a gazdasági, politikai, jogi és oktatási-nevelési tényezők hatására formálódó megközelítési módja.

A társadalmi légkörben tükröződnek a népesedési folyamatok, a társadalmi szervezet, a családok és az egyes személyek életkörülményei, a létbiztonság érzése, a nemzetközi politikai és gazdasági helyzet és az azonos fejlettségű országok népesedési tendenciái. A szociális létbiztonság a szocialista társadalomban alapvetően kedvezően alakítja a társadalmi légkört.

Egyes elemeinek gyors változékonysága ellenére főbb tendenciái viszonylag hosszú távúak, és ez vonatkozik a termékenységgel kapcsolatos hangulatra is. A társadalmi hangulat és ezzel együtt a népesedési folyamatok tudatformálással befolyásolhatók.

Folyamatosan fejlődik a harmónikus házasságra és a szülői feladatok felelősségteljes teljesítésére nevelő rendszer. Ennek ellenére egyelőre még nincs kifejezetten hatással a család stabilitására, a válások és a terhességmegszakítások számára. A fiatalok véleményét vizsgálva kiderült, hogy ebben a nevelésben fontos szerepe van az iskolának. Ezzel szemben az általános iskolát befejezőknek még nincsenek meg a kívánt egészségügyi, jogi, társadalmi, gazdasági, etikai és esztétikai ismereteik.

A nevelő munkában az eddiginél sokkal nagyobb figyelmet kell fordítani a konfliktus-helyzetek megelőzésére. Ezzel kapcsolatban nagy feladatok hárulnak az egészségnevelésre, különösen a fiataloknak az időben történő szexuális nevelésére. A helyzet javítása érdekében az egészségügyi, iskolai és iskolán kívüli oktatási szervek közös erőfeszítéseire lesz szükség.

A házasságra és a szülői feladatok felelősségteljes ellátására való nevelés hatékonyságnövelésének alapfeltétele, hogy e tevékenység szemlélet ne csak a felelős szervek és szervezetek, hanem a tömegtájékoztatás és a kultúra szerveinek működésében is tükröződjenek. Ha a társadalmi élet valamennyi alkotórésze egységesen a család harmóniáját helyezi középpontba, lassan visszaszoríthatók lesznek a fiatal házások növekvő számú válásaiban - és ezáltal a gyermekes csonka családok számának emelkedésében - megnyilvánuló kedvezőtlen tendenciájú népesedési folyamatok. Így elérhető lesz a család stabilitásának fokozása, mely aktuális és hosszú távú feladat. E feladat csak az osztársadalmi nevelő tevékenység segítségével oldható meg, mivel a kizárólag jogi és gazdasági eszközök elvben ellentmondának a szocialista államnak az emberről való gondoskodásának.

4. Összefoglalás

Csehszlovákia mai demográfiai fejlődésének jellemző tendenciái:

Demográfiai szempontból a népesség fejlődése két dialektikusan kapcsolódó tényező-komplexum eredménye: a kiinduló népesség korösszetétele és a természetes reprodukció színvonala. Utóbbira hat a népesség egészségi állapota, valamint a társadalmi légkörben is tükröződő konkrét életkörülmények, általános életszínvonal, az oktatás, az általános nemzetközi helyzet és más tényezők. Ezek közül egyes faktorok változó intenzitású kölcsönhatásban állnak egymással is.

Csehszlovákia népesedésének alakulása alapvetően nem tér el más fejlett országokétól, jóllehet vannak jellegzetes vonásai. (Ezeket később ismertetjük.)

Csehszlovákia népesedési folyamatai a korábbi években kialakult és máig sem gyengülő hatású egyenetlen korösszetétel döntő kihatása következtében alakulnak, mely a népesedésen kívüli területeken is érezteti hatását. A két országrész közül Csehországban egyenetlenebb a korstruktúra és a külső tényezők hatása is itt érvényesül erősebben. Ezért a különbségek csökkenése ellenére, a folyamatok kedvezőbbek Szlovákiában, mint Csehországban.

A népesedési folyamatokat a termékenység csökkenése – a születések általános visszaesése és a 20-24 éves korcsoportra való koncentrálódása –, a halandóság stagnálása, emelkedése az utóbbi időben egyes korcsoportokban, a válások, valamint a bejelentett vetélések számának állandó növekedése jellemzi.

Csehszlovákia népessége egészében öregszik, mindenekelőtt Csehország népességének öregedése miatt; Szlovákiában jelentősebb előregedés csak 2005. év után várható.

A házasságok száma az egész időszakban viszonylag magasnak bizonyult, a gyermekek több, mint 93 %-a házasságból születik; a kétgyermekes családtípus a jellemző.

A népesedés alakulásának negatív vonása a termékenység visszaesése a magas termékenyséigú korba lépő korcsoportok kis létszáma esetén, mely megfigyelhető volt az elmúlt időszakban.

A szülés előtti szakorvosi ellátás, az anya-, gyermekvédelem révén az egészségügy döntően befolyásolja a népesség minőségét. Ugyanakkor ma még nem képes csökkenteni a főleg középkorú férfiak halálos betegségeit, mely nem csak az általános morbiditást, hanem az egész népesség halandóságát is kedvezőtlené teszi. E téren az egészségre veszélyes más tényezők is szerepet játszanak, így az embert körülvevő környezet általános romlása, az autóközlekedés elterjedése és a munkahelyi terhelés növekedése.

A hetvenes évek elejétől több tényező gyakorolt együttesen kedvező hatást a termékenység növekedésére, a második és magasabb sorrendű gyermek megszületésére: gazdasági intézkedések, az anya- és gyermekvédelem fejlődése, osztársadalmi tudatformálás a többgyermekes családok érdekében, valamint nagylétszámú korcsoport belépése a magas termékenyséigú életkorba. E tényezőknek köszönhetően – Csehországban a kilencvenes évek elejéig – kitolódott a népesség várható előregedése. De ezzel egyidőben a népesség korösszetétele ismét egyenetlenné vált, mely éreztetni fogja hatását a következő nemzedéknél a kilencvenes évek közepén. Az idő előrehaladtával – a születettek életkorának változásával párhuzamosan – fognak megmutatkozni ezen hullám gazdasági következményei.

A népmozgalom alakulása évenként

Mutató	É v				
	1980	1981	1982	1983	1984
	abszolút számok				
Évközepi népesség	15 311 123	15 320 240	15 369 091	15 414 360	15 458 200
Házasságok	117 921	116 805	117 376	120 547	121 340
Válások	33 863	34 595	34 371	36 254	37 422
Születések	250 385	239 048	235 710	230 660	228 932
Élveszületések	248 901	237 728	234 356	229 484	227 784
Összes vetélés	127 194	130 760	134 063	135 104	140 232
Bejelentett vetélés	100 170	103 517	107 638	108 662	113 802
Halálozások	186 116	180 039	181 158	186 907	183 927
Gyermekhalálozások	4 580	4 019	3 792	3 611	3 490
Újszülötthalálozások	3 054	2 821	2 609	2 450	2 383
Természetes szaporodás	62 785	57 689	53 198	42 577	43 857
	1000 lakosra jut				
Házasságok	7,7	7,6	7,6	7,8	7,8
Válások	2,21	2,26	2,24	2,35	2,42
Élveszületések	16,3	15,5	15,2	14,9	14,7
Összes vetélés	8,3	8,5	8,7	8,8	9,1
Halálozások	12,2	11,8	11,8	12,1	11,9
Természetes szaporodás	4,1	3,8	3,5	2,8	2,8
Gyermekhalálozás	18,4	16,9	16,2	15,7	15,3
Újszülötthalálozás	12,3	11,9	11,1	10,7	10,5
Átlagos élettartam					
férfiak	66,78	67,80	67,14	66,87	.
nők	73,96	74,34	74,44	74,29	.
Reprodukciós együtthatók					
bruttó	1,043	1,022	1,018	1,010	.
nettó	1,018	0,999	0,995	0,989	.
Korspecifikus termékeny- ségek összege	2,152	2,093	2,098	2,078	2,072

IV. NÉPESEDÉSI FOLYAMATOK LENGYELORSZÁGBAN AZ 1946-1984 KÖZÖTTI IDŐSZAKBAN

A második világháború után gyökeresen megváltoztak a népesedési folyamatok politikai és társadalmi feltételei. Viszonylag rövid idő alatt ment végbe a népesség társadalmi-foglalkozási szerkezetének mély változása és az országon belüli átrendeződése. Az ország gyors városiasodása és iparosodása csak a népesség mezőgazdaságból nem mezőgazdasági ágazatokba és faluról városokba való tömeges vándorlása révén mehetett végbe. Ezek a folyamatok ösztönözték a népesség képzettsége és műveltsége színvonalának emelkedését, valamint a nők gazdasági aktivitásának növekedését a nem mezőgazdasági ágazatokban. Gyorsan javultak a lakosság élet- és egészségügyi feltételei. Az ország életének említett társadalmi-gazdasági fordulata kihatott a termékenységre, megváltoztatta a családról alkotott véleményt, valamint a halandóság csökkenését okozta.

Házasságkötés

A második világháború sok házasságot rombolt szét és megakadályozta az újak létrejöttét. Ezeket a veszteségeket a háború utáni években megkötött nagyszámú új házasság kompenzálta, így 1000 lakosra 12-13 új házasságkötés jutott. Ilyen magas házasságkötési arány volt jellemző Lengyelországban az ötvenes évek végéig, amikor ez a mutató 9 ezrelékre csökkent. A hatvanas években a házasságkötési arány és az évente megkötött házasságok abszolút száma csökkenő tendenciát mutatott. A népi Lengyelország negyven éves fennállása alatt a hetvenes évek első felében volt a legnépesebb a 20-29 éves, leginkább házasodó korcsoport. Ennek hatására gyorsan nőtt az újonnan kötött házasságok száma; 1975-ben érte el maximumát 330,8 ezer új házasságkötéssel és a házasságkötési arány is az ötvenes évek szintjére emelkedett (9,7 ezrelék).

A nyolcvanas évek első felében a hatvanas évek születési hullámvölgyének nemzedéke lép házasodó korba. Ennek következtében csökken a házasságkötések száma és aránya. 1984-ben 285,3 ezer házasságot kötöttek, amely 13,8 %-kal kevesebb, mint a csúcspontot jelentő 1975-ös évben, és a házasságkötési arány is 20,6 %-kal csökkent.

1. A házasságok mérlege Lengyelországban 1946-1984 között

Év	A házasságok száma (ezer)					A házasságkötések és a megszünt házasságok különbözete (ezer)
	Fennáll dec. 31-én	Az év folyamán kötött	Férj	Feleség	Válás által	
			halála által			
megszűntek az év folyamán						
1946	4386,5	281,9	53,8	26,5	8,0	111,6
1950	5095,0	267,1	64,0	30,9	11,0	148,0
1955	5831,6	258,6	64,6	29,6	13,3	143,1
1960	6505,9	244,2	65,8	27,6	14,8	120,4
1965	6974,7	199,9	77,0	31,1	23,6	61,4
1970	7469,9	280,3	93,6	36,0	34,6	112,8
1975	8135,3	330,8	105,4	38,8	41,3	143,5
1980	8745,3	307,4	126,3	43,8	39,8	92,3
1984	9098,1	285,3	128,0	45,3	52,9	54,8

Válások

A Lengyelországban érvényben lévő Család- és Gyámjogi Törvény értelmében a házasság az egyik házastárs halála vagy a válást kimondó bírósági határozat alapján szűnhet meg. A házasság megszűnésének mind gyakoribb oka a válás. Az 1946-1984 közötti időszakban, más európai országokhoz hasonlóan Lengyelországban is a válások abszolút számának és arányának növekedése volt megfigyelhető. Az elmúlt negyven év folyamán a válások évenkénti száma hatszorosára emelkedett és ebben a periódusban összességük 1010,9 ezret tesz ki.

A válások intenzitása a hatvanas évek közepétől növekvő tendenciát mutat, mely különösen fokozódott az utóbbi két évben. Ezt mutatja a válási arányszám és a válások 100 házasságkötésre jutó számának alakulása. Míg az ötvenes években 100 új házasságkötésre csak 5-6 bírósági ítélettel kimondott válás jutott, addig a hatvanas és hetvenes években ez a mutató 12-13 között mozgott, 1983-ban már elérte a 15-öt, 1985-ben pedig a 18,5 értéket.

2. Házasságok és válások 1946-1984 között

Év	Házasságkötések száma		Válások száma		Bírósági ítélettel felbontott házasságok száma 100 házasságkötésre
	abszolút (ezer)	ezer lakosra jut	abszolút (ezer)	ezer lakosra jut	
1946	281,9	11,9	8,0	0,3	2,8
1950	267,1	10,8	11,0	0,4	4,1
1955	258,6	9,5	13,3	0,5	5,1
1960	244,2	8,2	14,8	0,5	6,1
1965	199,9	6,3	23,6	0,8	11,8
1970	280,3	8,5	34,6	1,1	12,3
1975	330,8	9,7	41,3	1,2	12,5
1980	307,4	8,6	39,8	1,1	12,9
1984	285,3	7,7	52,9	1,4	18,5

A házasság szétesésének következményei nemcsak a volt házastársakat, hanem gyermekeiket is érintik. A hetvenes évek közepe óta egyre növekszik az olyan válások száma, ahol 18 év alatti kiskorú gyermek van. 1984-ben ezer felbontott házasságból átlagosan 660-ban volt legalább egy gyermek, míg 1966. évben csupán 597 ilyen házaspár volt.

3. Válások a kiskorú gyermekek száma szerint Lengyelországban 1966-1984 között

Év	Válások összesen	Felbontott házasságok				
		0	1	2	3	4 és több
		gyermekkel				
1966	100,0	40,3	35,3	17,8	4,8	1,8
1973	100,0	38,5	40,5	16,1	3,6	1,3
1984	100,0	34,8	41,7	19,8	3,5	1,0

Születések

A születések számának alakulása

Lengyelország elmúlt négy évtizede a születések száma szerint három jellemző periódusra osztható. Az első időszakban (1946-1955) folyamatosan nőtt a születések száma, maximumát - 794 ezer élveszületés - 1955-ben érte el. A háború utáni kompenzációs időszakban igen magas volt a nyers születési arányszám - 30 ezreléket tett ki. A második periódus az 1956-1967 közötti éveket fogja át és a születések számának 520 ezerre való csökkenése jellemzi (1967-ben). Ennek fő okai a népesség demográfiai magatartását is befolyásoló társadalmi-gazdasági átalakulások. A magatartásban létrejött változások időben egybeestek a nők legmagasabb termékenységtől korcsoportja (20-29 évesek) létszámának csökkenésével. A születések szintjének változása szempontjából a harmadik periódus 1968-ban vette kezdetét, amikor az újszülöttek száma ismét megnőtt. A növekvő tendencia 1983-ig tartott, amikor az előző 23 év csúcsertékét érte el a 721 ezres születéssel. A jelenleg háttérben az ötvenes évek közepének születési csúcsa áll, illetve az, hogy a termékenység növekedése a vártnál nagyobb mértékű volt és időben elnyújtottabb.

Az 1984. évi alacsonyabb számú, 699 ezer születés egy újabb termékenységi periódus kezdetét jelentette Lengyelországban (negyedik szakasz).

A szülőképes korú nők korösszetételének alakulása

A születések előbb részletezett számbeli változásait demográfiai, társadalmi-gazdasági, pszichológiai és más tényezők idézték elő. A legfőbb demográfiai faktorok a következők:

- az egyes női korcsoportok születések számában kifejeződő termékenysége;
- a szülőképes korú (15-49 évesek) nők csoportjának létszáma és struktúrája.

A születések számát nagymértékben befolyásolja a nők száma és korösszetétele. Az elmúlt negyven év során a szülőképes korcsoportok létszáma jelentősen ingadozott; különösen nagy változások a legmagasabb termékenységtől, 20-29 éves nőknél észlelhetők. Abszolút számuk és arányuk az 1956-1967. években csökkent, a hetvenes években pedig ismét növekedés figyelhető meg. A nők korösszetétele a háború utáni és a hetvenes években a születések számának növekedése, míg az ötvenes évek második felében és a hatvanas években csökkenése irányába hatott.

A termékenységi együtthatók alakulásának vizsgálata azt mutatja, hogy csökkenésük üteme az életkorral növekszik. Míg 1983-ban a születések csaknem fele (49,7 %-a) esett a 25 évesnél fiatalabb nőkre, addig ez az arány 1955-ben csak 37 % volt. Jelenleg a nők legnagyobb termékenységüket 20-25 éves életkorban érik el. A reprodukció fiatalabb életkorban való befejezését a születések sorrend szerinti vizsgálata támasztja alá.

4. A szülőképes korú nők számának és korösszetételének alakulása
1945-1983 között

Év	15-49	15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49	A legnagyobb termékenységű - 20-29 éves nők száma
	éves nők száma (ezer)								
1945	6580	1224	1145	763	934	967	837	711	1908
1950	6999	1196	1212	1133	754	924	956	824	2345
1955	7218	1131	1182	1199	1120	743	908	935	2381
1960	7106	958	1090	1152	1191	1108	727	880	2242
1965	7631	1421	958	1105	1170	1192	1079	706	2063
1970	8544	1706	1459	940	1079	1130	1159	1071	2399
1975	9059	1653	1697	1450	933	1069	1116	1141	3147
1980	9102	1323	1608	1663	1436	922	1056	1094	3271
1984	9135	1224	1364	1640	1625	1298	929	1055	3004

A születési sorrend alakulása

A háború utáni időszakban meglehetősen jelentős változások következtek be a születések sorrendjének struktúrájában. Az ötvenes évekhez viszonyítva a hatvanas években nagymértékben csökkent a harmadik és többedik születési sorrendű gyermekek aránya, míg az első és második születéseké nőtt. Ezzel egyidőben folyamatosan csökken a családok átlagos nagysága is. A hetvenes évek végén és a nyolcvanas évek elején kismértékben nőtt a második és a harmadik születési sorrendű gyermekek száma.

5. Az élveszületések alakulása a gyermek születési sorrendje szerint 1950-1984 között

Év	Élveszületések összesen (ezer)	Élveszületési sorrend				
		1.	2.	3.	4.	5.
		az összes születés százalékában				
1950	763,1	31,4	27,5	17,1	8,8	10,3
1955	793,8	37,0	26,5	19,3	11,1	11,8
1960	669,5	32,5	27,3	17,3	9,9	11,6
1965	546,4	35,0	28,2	16,5	9,1	11,2
1970	546,0	42,6	28,4	13,6	6,9	8,5
1975	643,8	43,9	31,6	13,1	5,6	5,8
1980	692,8	41,2	35,0	14,1	5,3	4,4
1984	699,0	38,2	35,2	16,0	6,0	4,6

Az utolsó években a születések sorrend szerinti alakulása két párhuzamosan fennálló folyamat létét bizonyítja:

- a fiatal nők demográfiai magatartásváltozása a családban lévő gyermekek számát illetően;

- a születések idejének módosulása a fiatal családokban a reprodukció korábbi befejezése irányába.

A termékenység szintjének alakulása

Az elmúlt időszakban a termékenység színvonala Lengyelországban különböző irányokban változott. A háborút követően 1950-ig felgyorsult a termékenység növekedése, amely a háború miatt elhalasztott szülések megvalósulása és a bevezetett szociálpolitika eredménye volt. Az említett kompenzáció és az állam pronatalista intézkedései következtében a termékenység 1951-ben csúcsszintet ért el; a nyers termékenységi együttható átlagosan 3,75 gyermek egy szülőképes korú nőre. Ez évtől lassan, majd egyre gyorsabban csökkent a specifikus termékenység. 1969-ben érte el mélypontját a tisztított termékenységi együttható - 2,20 gyermek egy szülőképes korú nőre.

A termékenység ilyen alakulására az 1951-1969 években több tényező hatott. Először, elcsendesedett a háború utáni kompenzációs születési hullám. Másodszor, a nők társadalmi-foglalkozási struktúrája olyan irányba változott, mely nem kedvezett a termékenységnek: így növekvő arányuk a nem mezőgazdasági ágazatokban, magasabb gazdasági aktivitásuk és műveltségi szintjük gyors emelkedése. Harmadszor, a hatvanas években folytatott szociálpolitika figyelmen kívül hagyta a termékenység közvetett, ill. közvetlen ösztönzésének eszközrendszerét. A termékenység 1951-1969 években megfigyelhető csökkenése igen nagy arányú volt, a nyers termékenységi arányszám 45 %-kal csökkent. Ettől függetlenül a népesség újratermelődése megmaradt olyan szinten, mely biztosította az egyszerű reprodukciót. 1969-ben a nettó reprodukciós együttható 1,013-et tett ki.

A termékenység szintjének csökkenését a hatvanas évek végéig Lengyelországban a fenti okok idézték elő. A jelenség megfelelt az Európa valamennyi ipari államában megfigyelhető termékenység csökkenésnek. Ezért úgy tűnt, hogy a háború utáni pótlólagos születési hullám lezajlásával a továbbiakban folytatódni fog a csökkenő tendencia. A hetvenes évek eleje azonban ismét torzulást idézett elő a trendben, mely jelenleg is tart. Lengyelországban 1970-től lassan emelkedni kezdett a termékenység, amikor a nyers termékenységi együttható 2,42, a nettó reprodukciós együttható 1,14 volt (6. táblázat). Ez a növekedés folytatódott a női népesség további társadalmi-foglalkozási átrétegződése, növekvő gazdasági aktivitása és a nem mezőgazdasági ágazatokba történő át-, illetve beáramlása ellenére. Emelkedett a népesség iskolázottsági szintje. A szociálpolitika keretében a hetvenes évek elején hozott pronatalista rendelkezések köréből legfontosabbaknak a következők számítanak:

- 1972-ben bevezették a gyermek 4 éves koráig igénybe vehető hároméves fizetés nélküli szabadságot, amelyre a szocialista szektorban foglalkoztatott nők jogosultak. A szabadságból hat év beszámít a nyugdíjhoz szükséges munkaviszonyba, valamint megmaradnak a munkaviszonnyal kapcsolatos valamennyi társadalombiztosítási jogaik. 1981-től fokozatosan bevezetésre került az ún. nevelési segély, amely a gyermekgondozási szabadság ideje alatt kerül kifizetésre. Kezdetben csak 18 hónapig folyósították, majd később - 1982-től - 24 hónapra növekedett. A segély összegét a szocialista szektor minimál bére alapján állapították meg és függ a család jövedelmi szintjétől;
- meghosszabbították a fizetett szülési szabadságot az első gyermeknél 16, a következő gyermekek születése után pedig 18 hétre. Többes szülés esetén az anya 26 hét szabadságra jogosult. 1972-ig a szülési szabadság tartama 12 hét volt;

- c) 1978-tól Lengyelországban valamennyi nő azonos tartamú szülési szabadságra lett jogosult.

6. A nők termékenysége és a népesség reprodukciója
1950-1984 között

Év	Az 1000 szülőképes korú (15-49 éves) nőre jutó élveszületések száma								Összes termékenységi	Bruttó reprodukciós	Nettó reprodukciós	Népese- désdi- namikai
	15-49	15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49				
	é v e s											
1950	109	39	194	209	157	100	38	4	3,705	1,790	1,491	2,643
1955	110	42	208	203	144	89	32	3	3,605	1,742	1,519	3,034
1960	93	45	199	165	103	60	22	2	2,980	1,438	1,339	2,986
1965	72	32	184	144	84	43	15	2	2,520	1,217	1,149	2,351
1970	64	30	165	126	71	36	11	1	2,200	1,064	1,011	2,046
1975	71	31	170	137	71	34	10	1	2,270	1,096	1,059	2,168
1980	76	33	180	136	69	29	8	1	2,276	1,108	1,073	1,978
1983	79	35	189	147	73	32	7	1	2,416	1,174	1,141	2,063
1984	77	36	186	143	72	31	7	1	2,372	1,151	1,118	1,916

Valamennyi említett intézkedés bizonyos mértékig hatást gyakorolt a családok gyermekszám növelésére vonatkozó terveire, jóllehet az elmúlt évtized végén felerősödtek a termékenységet negatívan befolyásoló társadalmi-gazdasági jelenségek. Ugyanakkor a nyolcvanas évek elején az ún. népesség gazdaságilag leghátrányosabb csoportjainak (nyugdíjasok, egyedülálló anyák, sokgyermekes családok) szociális védelme terén hozott intézkedések jórészt kivédtek a negatív jelenségek hatását.

A pronatalista népesedéspolitikát folytató európai szocialista országok tapasztalataiból ismert, hogy az eszközök hatása rövid, lökésszerű, mely a termékenység trendjében ugrásszerű változásokat okoz. Lengyelországban ilyen éles változások nem voltak megfigyelhetők és a termékenység - jóllehet lassú - növekedése régóta folytatódik. Ez áttételesen arra utal, hogy a termékenység növekedésének okait a szociálpolitika eszközeinek befolyásán kívül is keresnünk kell. A szociálpolitikai intézkedéseken kívül, az 1970 óta tartó növekedés valószínűleg több jelenség eredőjeként jött létre, melyek közül a következőkre érdemes rámutatni:

- a hatvanas években szülőképes korba lépett nők "elhalasztott" születeinek megvalósulása. Ezek az asszonyok elődeiknél később kezdték meg az anyai szerep teljesítését, melynek oka mindenekelőtt a hosszabb tanulmányi idő. Az 1946-1950 években született női kohorsz akkumulált termékenységi mutatója 25 éves életkor alatt 196,5 születést tesz ki 1000 nőre, míg az 1941-45 években születetteké - 228,7 %. Ugyanakkor ha összevetjük a 30 éves kor alatt akkumulált termékenységi mutatókat, ezek - sorrendben - 354,7 %, illetve 333,5 %, amely azt igazolja, hogy ezen nők anyasági tervei bizonyos késéssel valósultak meg;
- a hetvenes évek elején szülőképes korba lépett nőknél az anyasági tervek gyorsabb realizálása figyelhető meg.

Így a szülések időzítésének és a proto- és intergenerációs intervallumoknak a változásai a megfelelő női kohorszoknál a termékenység kumulált növekedését idézték elő.

Halandóság

Az ötvenes évek közepéig a nyers halálozási arányszám 10 ezrelék felett volt, a legmagasabb 1951-ben (12,4 ‰). A jelenség csupán összefüggéseiben értékelhető, nem szabad elfeledkezni a fertőző és élősködők okozta betegségekről. Az állami szervek és az egészségügyi dolgozók erőfeszítései révén rövid idő alatt kedvező eredményeket sikerült elérni: a halálozások abszolút száma és aránya egyértelműen csökkent. Lengyelország negyven éves fennállása folyamán 1966-ban volt legalacsonyabb a nyers halandósági arányszám (7,3 halálozás 1000 lakosra). Ebben szerepet játszott a kedvező korösszetétel (fiatal népesség), valamint a csecsemőhalandóság jelentős (több mint kétszeresére) csökkenése, különösen az endogén és egzogén halálokok tekintetében, továbbá az 1-4 éves korú gyermekek alacsonyabb halandósága.

A hatvanas évek közepén egyértelműen felgyorsult a népesség öregedésének folyamata, nőtt a halálozások abszolút száma és aránya. Kezdetben a halálozások évenkénti számának lassú emelkedése volt megfigyelhető, majd az utóbbi években ez a tendencia felgyorsult és nincsenek arra utaló jelek, hogy az évszázad végéig a halandósági szint visszatérne a hatvanas évek közepének kedvező értékére. 1984-ben Lengyelországban 1000 lakosra 9,9 haláleset jutott. A folyamat kiteljesedésének okai egyre bonyolultabbakká válnak (7. táblázat). Ez a helyzet mindenekelőtt a népesség korösszetételének kedvezőtlen alakulásából indul ki, melynek hatása eltérő a nemenkénti halandóságra. Az 1966-1984 években a férfiak halandósági mutatója 35 %-kal nőtt, ebből 25 % magyarázható a korstruktúra változásával, 10 %-ért pedig a halandóság növekedése a felelős. Ugyanebben az időszakban a női halandóság 34 %-kal növekedett, melyből 44 %-ot a korösszetétel módosulása, 10 %-ot a halandóság csökkenése okozott. Így módon a férfiak között nem csupán a korstruktúra alakult kedvezőtlenül, hanem a halandósági trend iránya is negatív volt. A nőknél ugyanakkor megmaradt a halandóság csökkenése, ezt azonban semlegesítette a korösszetétel kedvezőtlen alakulása. Mindezek eredményeként megnőtt a két nem halandósági különbsége és felgyorsult a férfiak halandóságának növekedése.

A halandóság szintjének alakulása korcsoportonként eltérő képet mutat. A csecsemő- és a 14 éves kor alatti gyermekhalandóság csökkenő tendenciát mutatott az egész háború utáni időszakban, azonban a felnőtt népesség halandóságán belül nem csak ez a tendencia érvényesült.

A háború utáni első években (1946-1951) a csecsemőhalálozás megmaradt a korábbi igen magas szinten (ezer élveszületésre több, mint 100 haláleset), mely 1952 óta folyamatosan csökken. Az ötvenes években 50 %-kal, a hatvanas években 60 %-kal, míg a hetvenes években több, mint 70 %-kal csökkent a csecsemőhalandóság, mely az állami szervek és az egészségügy intézkedései, illetve erőfeszítései révén válhatott valóra. A nyolcvanas évek további kedvező változást hoztak e téren. Az egészségügyi ellátásban dolgozók nagy sikereként könyvelhető el a csecsemőhalandóság 1983-ban tapasztalt jelentős csökkenése, mely Lengyelország története folyamán első alkalommal 19,3 %-ot ért el, és 1984-ben további kismértékű javulás zajlott le (19,1 %).

Ugyanakkor meg kell említeni, hogy a nagymértékű csökkenés ellenére Lengyelország még mindig a viszonylag magas csecsemőhalandóságú európai országok csoportjába tartozik.

7. A halandóság kor és nem szerinti alakulása Lengyelországban
1950-1984 között

Életkor	Százeezer megfelelő korú lakosra jutó halálozás								A férfiak halandósága a nőkéhez viszonyítva			
	férfiak				n ő k				1960	1965	1970	1984
	1960	1965	1970	1984	1960	1965	1970	1984				
Összesen	818	792	883	1 071	696	687	748	910	117,5	115,3	118,0	117,7
0 ¹	6 073	4 656	3 753	2 121	4 844	3 592	2 900	1 655	125,4	129,6	129,4	128,2
1- 4	176	138	117	73	160	177	94	59	110,9	117,9	124,5	123,7
5- 9	66	53	52	39	44	48	37	24	150,0	139,5	140,5	162,5
10-14	59	44	47	38	35	30	30	23	168,6	146,7	156,7	165,2
15-19	115	91	100	94	54	43	43	36	213,0	211,6	232,5	261,1
20-24	178	163	159	151	81	64	56	41	219,8	254,7	283,9	368,3
25-29	199	184	185	188	108	80	63	58	184,3	230,0	293,7	324,1
30-34	241	223	216	245	134	110	89	87	179,9	202,7	242,7	281,6
35-39	295	292	300	342	181	157	134	131	163,0	186,0	223,9	261,1
40-44	408	393	437	567	250	217	207	200	163,2	181,1	211,1	283,5
45-49	607	567	641	851	388	341	330	326	165,4	166,3	194,2	261,0
50-54	977	898	946	1 321	550	512	495	503	177,6	175,4	191,1	262,6
55-59	1 578	1 458	1 562	1 933	815	796	776	790	185,4	183,2	201,3	244,7
60-64	2 545	2 399	2 545	2 784	1 416	1 301	1 287	1 263	179,7	184,4	197,7	220,4
65-69	3 943	3 933	4 028	4 011	2 393	2 358	2 191	2 059	164,8	255,1	183,8	194,8
70-74	5 971	6 085	6 580	6 157	4 138	4 056	4 104	3 497	144,3	225,1	160,3	176,1
75-79	8 970	9 130	9 882	9 642	6 858	6 915	7 040	6 252	130,8	203,5	140,4	154,2
80-84	14 681	14 069	13 231	15 054	12 487	11 436	10 856	10 970	117,6	123,0	121,9	137,2
85 és idősebb	16 296	23 726	20 270	24 856	14 673	19 893	17 405	21 167	110,1	119,3	116,5	117,4

¹ 100 ezer élveszületésre.

A csecsemőhalandóság további csökkentése érdekében tennivalók vannak a perinatális halandóság és a veleszületett fejlődési rendellenességek terén, melyek jelenleg az összes csecsemőkorai haláleset kb. 73 %-át teszik ki. Teljes felszámolásuk természetesen nem lehetséges. Számos esetben az újszülött életét a terhes nő nem megfelelő munkakörülményei veszélyeztetik, különösen az egészségre ártalmas kémiai anyagokkal dolgozók esetében. A környezetszennyezés ugyancsak kedvezőtlenül befolyásolhatja a csecsemőhalandóság alakulását Lengyelországban.

Az 1-4 és az 5-14 éves gyermekek halálozásában a legnagyobb arányú csökkenés 1950-1984 években zajlott le. Az első csoportban csaknem tízszeresére, a másodikban több, mint négyszeresére csökkent a halandóság. Pozitív jelenséggént értékelhető, hogy mindkét korcsoportban a csökkenő tendencia stabilnak bizonyult.

A felnőtt népesség halandóságának alakulása jellegében eltérő volt, így a két nem esetében is. A hatvanas évek végétől folyamatosan növekszik - az alapvető halálokok (ke-ringési betegségek, sérülések és mérgezések) leküzdésére hozott intézkedések ellenére - a férfiak halandósága, mely kezdetben csak a 35-44 éves korosztályokat érintette, azután

a jelenség kiterjedt valamennyi 15 évesnél idősebb férfi korcsoportra is. A halandóság legkedvezőtlenebbül a 35-39 évesek körében alakult, mely különösen gyorsan emelkedett a hetvenes évek második felében.

A 15-49 éves nőknek a hatvanas években jelentősen csökkenő halandósága az utóbbi években stabilizálódott. A hetvenes évek közepétől a legidősebb munkaképes korú (50-59 éves) nők halandóságának növekedése figyelhető meg, mely az utóbbi évek adatai ismeretében nem ideiglenes ingadozásnak, hanem egy tartós tendencia kezdetének tűnik. Az 1980-1984 években az 50-59 éves nők halandósága megfelel a hatvanas évek második felében tapasztalható halandóság átlagos értékének. Jelentős ingadozásokat mutat a munkaképes koron túli (60 éves és idősebb) nők halandósága. A hatvanas években nagymértékű csökkenés és az azt követő évtizedben megfigyelhető stabilizálódás után, 1981-1982-ben csökkent a 60 éves és idősebb nők halandósága és 1983-1984-ben visszatért a hetvenes évek szintjére.

Halálokok

Lengyelországban a fő halálokok a keringési rendszer betegségei, a rosszindulatú daganatok, a sérülések és a mérgezések, melyek a halálesetek több, mint 75 %-át okozták 1983-ban. A legtöbb haláleset előidézői a keringési rendszer betegségei, melyek 1960-ban a meghaltak 27 %-ában, 1975-ben 44 %-ában, míg 1984-ben már 49,8 %-ában szerepeltek a halál okaként. E halálokok szerepe folyamatosan növekszik, különösen olyan betegségek formájában, mint az ischaemia (főleg infarktus), az artériás magas vérnyomás és a szívkoronária betegségek. A keringési betegségekben való megbetegedés és elhalálozás valószínűsége állandóan növekszik és az elkövetkező években is számolnunk kell ezen tendencia folytatódásával. Ehhez demográfiai tényezők (a népesség öregedésének folyamata és az időskorúak arányának növekedése, akiknél a megbetegedés valószínűsége magasabb), valamint társadalmi-gazdasági faktorok (a nehéz életkörülmények, a stressz, a rendszertelen életmód) is hozzájárulnak.

Nyugtalanító a rákos betegségek miatti halálozások gyakorisága is; ez a betegségecsoport az összes halálozás 17-19 %-át adja. A rák okozta halandóság magasabb és jelentősen növekvő a férfiak körében, míg a nők között csak kismértékű emelkedés következett be. Meg kell jegyezni, hogy ez a huzamosabb ideje észlelt tendencia a férfiaknál alig függ össze a korstruktúra alakulásával, a nők között a korösszetétel változása mellett a halandóság szintjének változása is előidézte.

A sérülések és mérgezések a harmadik vezető halálokok és ez az okcsoport különösen a felnövekvő nemzedék (a gyermekek és a 19 év alatti fiatalok) és a munkaképes korú népesség egészségére, életére jelent komoly veszélyt. A hatvanas és a hetvenes években főként a következő korcsoportokban növekedett az ilyen okokból bekövetkezett halálozás: 15-29 évesek (15 %-os emelkedés), 30-39 évesek (50 %), 60 évesek és idősebbek (több, mint kétszeresére). A nyolcvanas években a sérülések és a mérgezések okozta halálozások jelentéktelen csökkenése után, 1981-1982-ben a korábbi halandósági trend változatlansága figyelhető meg (az említett két évben a 30-59 évesek halandósága 20 %-kal alacsonyabb volt). A sérülések csoportjába tartozó halálokok közül nagy szerepet játszanak a közlekedési eszközök előidézte balesetek. A gyermekek és a fiatalok körében jelentkező balesetek számának emelkedéséhez nagymértékben hozzájárul a motorizáció, a technika és a mezőgazdaság gépesítése, a vegyszerek elterjedése, míg a felnőttek között a szesz italok túlzott fogyasztása.

Még mindig túlságosan sok életet követelnek a fertőző és élősdiak okozta betegségek, valamint a légzőrendszer betegségei, bár részesedésük az összes halálesetből csupán 7 %.

8. A halálokok alakulása 1960-1984 között

Halálokok	1960	1965	1970	1975	1980	1984
	az összes haláleset százalékában					
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
ebből:						
A keringési rendszer betegségei	27,4	34,3	39,2	43,7	48,2	49,8
Daganatok	11,8	17,6	17,4	18,0	17,4	18,4
Sérülések és mérgezések	5,7	6,6	7,4	8,0	7,7	7,3
A légzőrendszer betegségei	10,1	9,2	8,4	7,2	5,6	5,3
Fertőző és élősdiak okozta betegségek	8,7	7,2	4,2	2,1	1,6	1,2
Egyéb halálokok	36,3	25,1	23,4	21,1	19,5	18,0

Általában elmondható, hogy az egészséget és az életet mind nagyobb mértékben a műszaki-ipari civilizáció és a környezetszennyezés veszélyeztetik.

A várható átlagos élettartam

Az elmúlt negyven évben lényegesen meghosszabbodott az átlagos élettartam Lengyelországban: a férfiaknál 8,2 évvel (1952-1953-ban 58,6 évről 1984-ben 66,8 évre), míg a nőknél 11 évvel (64,2 évről 75,0 évre). A felnőtt népesség várható átlagos élettartam mutatója csak a nőknél mutat emelkedő tendenciát, amely a nyugdíjaskorúak javuló paraméterével kapcsolatos. A hasonló korú férfiak várható átlagos élettartama az utóbbi 25 év folyamán alig változott, a munkaképes korúak mutatója azonban az utóbbi 10-20 évben romlott. A 30 éves férfiak várható átlagos élettartama például 1983-ban az ötvenes évek szintjén volt, azaz 1,5 évvel alacsonyabb, mint a hatvanas évek közepének csúcspontja.

A férfiaknak az azonos korú nőket meghaladó halandósága, amely főként a gazdaságilag fejlett országok demográfiai helyzetére jellemző, Lengyelországban nagy méreteket öltött (9. táblázat).

Az ötvenes évek elejétől 1967-ig a férfiak és a nők várható átlagos élettartamának különbsége 5,6-6,0 év volt a nők javára. 1968-tól a férfi népességnek a női népességhez viszonyított halandósága emelkedett, és ettől az évtől kezdve a születéskor várható átlagos élettartam nemek közötti eltérése a nők javára 8 év körüli szinten stabilizálódott.

A halálozási mutatók az életkorral együtt változnak és a két nem várható átlagos élettartamának különbsége ezzel párhuzamosan csökken; az elhalálozás valószínűségének százalékos aránya és abszolút eltérése pedig legmagasabb a munkaképes korban. Jelenleg a férfiak elhalálozási valószínűsége 15 éves életkorban több, mint kétszerese, 30 éves korban csaknem háromszorosa, mint a megfelelő korú nőké. Különösen nyugtalanító a csa-

ládalapító korú, 20-35 éves férfiak nagyobb halandósága. Ez a jelenség hozzájárul a család destabilizációjához is, mely a gyermekszüléssel kapcsolatos terveket gyakran redukálja (9. táblázat).

9. A várható átlagos élettartam

Év	0	1	15	30	45	60
	éves személyek várható átlagos élettartama					
F é r f i a k						
1952-53	58,60	64,30	52,10	38,90	25,90	14,70
1955-56	61,80	66,50	53,90	40,90	26,90	15,40
1960-61	64,80	68,00	54,80	41,10	27,60	15,80
1965-66	66,85	69,00	55,65	41,66	28,20	16,07
1970-72	66,83	67,98	54,57	40,65	27,29	15,48
1975-76	67,27	68,18	54,69	40,75	27,47	15,95
1980-81	66,88	67,52	54,02	40,08	26,90	15,74
1982	67,24	67,82	54,28	40,34	27,05	15,83
1983	67,04	67,53	53,97	40,04	26,80	15,67
1984	66,84	67,26	53,67	39,66	26,49	15,54
N ő k						
1952-53	64,20	69,00	56,70	43,00	29,60	17,30
1955-56	67,80	71,70	58,90	44,80	31,10	18,50
1960-61	70,50	73,10	59,90	45,50	31,50	18,60
1965-66	72,83	74,40	60,98	46,46	32,35	19,27
1970-72	73,76	74,59	61,05	46,49	32,31	19,26
1975-76	75,02	75,62	62,03	47,43	33,19	20,12
1980-81	75,44	75,80	62,18	47,55	33,35	20,31
1982	75,20	75,56	61,92	47,31	33,07	20,07
1983	75,16	75,43	61,77	47,15	32,93	19,92
1984	74,97	75,21	61,54	46,90	32,71	19,70

A népesség természetes szaporodása

A születések és halálozások számának különbözete adja meg a természetes szaporodást. A népi Lengyelország negyven éves fennállása alatt a 25 879 ezer születés és a 10 789 ezer halálozás mérlegeként 1946-1984 között a természetes szaporodás 15 090 ezer főt tett ki. A természetes népmozgalom eredményeként az ország népessége mintegy 60 %-kal nőtt. A természetes népmozgalmat jelzi egy másik szintetikus mutató is, mely szerint ezer halálozásra átlagosan 2399 élveszületés jut.

Az elmúlt negyven év során jelentős ingadozásokat mutat a természetes szaporodás Lengyelországban, melynek legnagyobb abszolút értékei az 1953-1958 években voltak megfigyelhetők. Ezekben az években a születések száma évente átlagosan több, mint 500 ezerrel múlta felül a halálozásokét és a természetes szaporodás arányszáma 19 ezrelék körül mozgott. Az ötvenes évek második fele ugyancsak kedvező volt a népmozgalom szempontjából: ekkor ezer halálozásra 3002 élveszületés jutott.

A hatvanas években fokozódó ütemben csökkent a természetes szaporodás abszolút száma és arányszáma, elsősorban a születések visszaesése miatt. Ennek okai a termékenység csökkenése és a nők korstruktúrájának változása, melyek kedvezőtlen hatását a halandóság abszolút és relatív csökkenése sem tudta ellensúlyozni. A hatvanas évek második felében a népesség kedvezőtlenül alakuló korösszetétele a halandóság növekedéséhez vezetett, aminek következtében csökkent a természetes szaporodás; a 8,2 %-os arányszám a háború utáni időszak legalacsonyabb szintjét jelentette és 1960-hoz képest közel 45 %-os csökkenésnek felelt meg.

10. A természetes népmozgalom alakulása Lengyelországban 1946-1984 között

Év	Élve- születés	Halálozás	Természetes szaporodás	Ezer halálozásra jutó élveszüle- tések száma
	ezer lakosra jutó száma ²			
1946-1950	29,1	11,1	18,0	2618
1951-1955	29,8	10,7	19,1	2789
1956-1960	25,9	8,6	17,3	3002
1961-1965	19,1	7,6	11,5	2511
1966-1970	16,3	7,6	8,7	2115
1971-1975	18,0	8,4	9,6	2144
1976-1980	19,3	9,2	10,1	2093
1981-1984	19,2	9,5	9,8	2033
1946-1984	21,1	8,8	12,3	2399

² Évi átlagérték az adott időszakban.

A nők korösszetételében a hetvenes évek elején lezajlott változás és a kezdetben kisebb, majd növekvő ütemű termékenység-emelkedés a születések számának gyors emelkedését eredményezték. Ez kompenzálta a növekvő halandóság és a népesség elöregedése miatti halálozások számát. 1974 után a természetes szaporodás arányszáma alig 10 ezrelék felett megállt és alapvetően 1983-ig ezen a szinten maradt.

A halandóság emelkedő trendje mind újabb és újabb korosztályokat érint Lengyelországban. Ez jelentősen csökkentette a növekvő születésszámból eredő természetes szaporodást, aminek eredményeként romlott a születések és a halálozások aránya; míg 1974-ben 1000 halálozásra 2241 születés jutott, addig 1984-ben csak 1916.

1984-ben, amikor a születések száma 699 ezer volt (78 ezerrel több, mint 1974-ben), a halálozások száma pedig 365 ezer (88 ezerrel több, mint 1974-ben), a természetes szaporodás 334 ezret tett ki, vagyis 10 ezerrel kevesebbet, mint 1974-ben.

Az elmúlt negyven év folyamán mindkét, a természetes szaporodást meghatározó tényező alakulásában mélyreható változások mentek végbe. A korábbi kép ellenkezője rajzolódik ki: jelenleg a természetes szaporodás alakításában a születések helyett a halandóság játszik domináns szerepet. Ezért a népesség fejlődésének korábbi üteme csak a halálozás növekedését előidéző tényezők kiküszöbölésével lehetséges.

1. Lengyelország népesedési helyzete. A népesedés- és a szociálpolitika feladatai

Az 1946-1984 közötti időszakban Lengyelország népessége kb. 24 millióról 37 millió-ra növekedett, a természetes szaporodás nagysága ezen idő alatt 15,1 milliót tett ki (25,9 millió élveszületés és 10,8 millió halálozás). A valóságos szaporodás azonban kevesebb volt - 13,4 millió fő, tehát a két érték közötti 1,7 millió fős különbség a külső vándorlást jelenti. Az adatokból kitűnik, hogy 1946-1984 között három évenként az ország népessége átlagosan 1 millió fővel gyarapodott. A természetes szaporodás folyamatosan magas szintje új munkahelyek létrehozását célzó beruházásokat tett szükségessé, valamint megszabta a gazdasági stratégia fő irányát is.

A fejlesztési tervek szempontjából különösen fontos a népesség korstruktúrája. A munkaképes korúak biztosítják a munkaképes korúak alatti és feletti életkorúak számára a létfenntartási eszközöket. Ezen kívül határozott összefüggés áll fenn a megtermelt nemzeti jövedelem és a szociális ellátásra fordított kiadások között. A munkaerő-tartalékok mennyiségi és minőségi növekedése a gazdasági fejlődés lényeges, meghatározó tényezője. A népesedési helyzet a munkaerő-tartalékok alakulása terén részben a beruházási politika és a technikai fejlődés irányával is szoros kapcsolatban áll. Jelentős munkaerő-tartalékok és korlátozott beruházási eszközök esetén a munkaerő foglalkoztatása csak egy-egy munkahely létrehozásának alacsony költségével lehetséges.

Figyelembe véve a termékenység és a halandóság alakulását a hetvenes és nyolcvanas évek fordulóján, a lengyel népesség növekedési üteme várhatóan lassulni fog. A következő tervidőszakban a népesség száma feltételezhetően az alábbiak szerint alakul majd:

1986-1990 között 3,3 %-kal,

1991-1995 között 2,6 %-kal,

1996-2000 között 2,5 %-kal

fog emelkedni az 1981-1985 közötti időszakhoz viszonyítva, mely időszak növekedése 4,6 %-ra tehető.

Lengyelország népességének háborús vesztesége (elpusztultak, ill. nyomtalanul eltűntek) 6028 ezer fő volt. A veszteség következményei a népesség nemi és korstruktúrájában máig éreztetik hatásukat. A nemek arányában bekövetkezett torzulás viszonylag gyorsan eltűnt; míg 1946-ban 100 férfire 118 nő jutott, addig 1984-ben 105. A nőtöbblet 37 év felett jelentkezik és az életkor növekedésével egyre fokozódik. Ugyanakkor a sok éve fennálló magasabb férfi halandóság fenntartja az idősebb korban érvényesülő nőtöbbletet.

A népesség korstruktúrájának torzulását előidéző másik tényező a születések számának hullámzása. A második világháború befejezése óta mindinkább csökkennek a születési hullámhegyek és -völgyek különbségei és az idő múlásával - feltehetően a jövő század közepére - a népesség korstruktúráját torzító hatásuk megszűnik. Az egyes korcsoportok létszámának ciklikus változása következményekkel jár az ország demográfiai, valamint társadalmi-gazdasági fejlődésében egyaránt.

A népesség feltételezett alakulása szerint Lengyelország lakossága a század végére eléri a 40,6 milliót. A 3,6 milliós népesség-gyarapodásból a 0-17 éves korcsoportra 189

ezer fő, a munkaképes korcsoportokra - 18-64 éves férfiak és 18-59 éves nők - mintegy 2092 ezer fő, míg a munkaképes kor utáni korcsoportokra - 65 éves és idősebb férfiak és 60 éves és idősebb nők - 1259 ezer fő jut. A népesség növekedése az említett három korcsoportban az elkövetkező öt éves időszakokban nagymértékben eltérő lesz (12. táblázat).

Az 1981-1984 évekhez hasonlóan, az 1986-1990 öt éves tervidőszakban is növekedni fog a gyermekek és ifjúkorúak, valamint a munkaképes koron túliak korcsoportjának létszáma. A munkaképes korúak, azaz a potenciális termelők létszáma viszonylag kismértékben fog nőni és 1990-ig számuk kifejezett csökkenési tendenciát fog mutatni.

11. A népesség számának és korösszetételének alakulása Lengyelországban az 1950-2000 közötti időszakban

Év	Össze- sen	Lengyelország népessége december 31-én					
		0-2	3-6	7-14	15-17	18-59/64	60/65 és idősebb
		éves életkorúak (ezer fő)					
1950	25 035	1 947	1 934	3 493	1 420	14 481	1 760
1955	27 550	2 160	2 708	3 737	1 340	15 608	1 997
1960	29 795	1 987	2 867	5 131	1 160	16 270	2 380
1965	31 551	1 620	2 411	5 623	1 917	17 058	2 922
1970	32 658	1 531	2 059	5 073	2 112	18 324	3 559
1975	34 185	1 794	2 139	4 231	1 968	20 000	4 053
1980	35 735	1 995	2 504	4 209	1 589	21 211	4 227
1985 ³	37 370	2 061	2 692	4 806	1 524	21 782	4 505
1990	38 585	1 820	2 622	5 285	1 800	22 120	4 961
1995	39 620	1 772	2 364	5 274	1 972	22 832	5 386
2000	40 650	1 864	2 376	4 829	2 036	23 832	5 666

A népességszám alakulása

1951-1955	2 515	213	774	244	-80	1 127	237
1956-1960	2 245	-173	159	1 394	-180	662	383
1961-1965	1 756	-367	-456	492	757	786	542
1966-1970	1 107	-89	-352	-550	195	1 266	637
1971-1975	1 527	263	80	-842	-144	1 676	494
1976-1980	1 550	201	365	-22	-379	1 211	174
1981-1985 ³	1 635	66	188	597	-65	571	278
1986-1990	1 238	-241	-70	479	276	338	456
1991-1995	992	-48	-258	-11	172	712	425
1996-2000	1 003	92	12	-445	64	1 000	280

³ Az 1985-2000 évekre az Állami Statisztikai Hivatal 1985 márciusi előrejelzésének adatai.

12. Népszaporulat a három fő korcsoportban az 1981-2000 közötti időszakban

Év	Össze- sen	0-17	18-59/64	60/65 és idősebb	Az 1000 munkaképes korú népszaporulatra jutó munkaképes kor alatti és feletti életkorú népszaporu- lat
		éves korú népszaporulat (ezer fő)			
1981-1985	1635	786	571	278	1863
1986-1990	1238	444	338	456	2663
1991-1995	992	-145	712	425	393
1996-2000	1003	-277	1000	280	3
1981-1984 ⁴	1328	619	529	180	1510
1985-2000	3540	189	2092	1259	692
1981-2000	4868	808	2621	1439	857

⁴ Tényleges adat.

A század utolsó évtizedében lép be a munkaképes korba a hetvenes-nyolcvanas évek fordulójának születési hulláma és ez ismét a munkaképes korú népesség számának jelentős növekedését fogja eredményezni. Ezzel egyidőben, 2000-ig egyre fokozódó mértékben fog csökkenni a 0-17 éves gyermekek és fiatalok abszolút száma és kizárólag csak a munkaképes korúak csoportja fog folyamatosan gyarapodni. A népesség öregedését jelző időskorúak aránya a népességen belül az 1985. évi 11,8 %-ról 1990-re 12,8 %-ra, 2000-re pedig 13,9 %-ra fog emelkedni.

Az említett változások tükröződnek a demográfiai teher⁵együtthatóinak alakulásában a 2000. évig. Az alábbiakban bemutatjuk az 1000 produktív korú népességre jutó munkaképes kor alatti és feletti népességi adatokat, az előreszámításban feldolgozott évekre:

Év	Összesen	Munkaképes életkor	
		alatti	feletti
		korú	
népesség			
1980	685	486	199
1984	705	502	203
1985	716	509	207
1990	745	521	224
1995	735	499	236
2000	704	466	238

A demográfiai teher⁵együtthatóinak alakulása a század végéig megmutatja, hogy a nemzeti jövedelem egyes arányait milyen mértékben és irányokban kell fejleszteni a népesedési folyamatokkal összhangban.

⁵ Az orosz nyelven készült anyagban "koefficient gemograficeszkoy nagruzki".

Az egyes korcsoportok abszolút és relatív változásainak várható jelentős eltérései az elkövetkező két évtized folyamán különböző népesedési feltételeket teremtenek a társadalom- és gazdaságpolitika megvalósítása szempontjából Lengyelországban. Ezen népesedési feltételek közül a nyolcvanas években a következők tekinthetők alapvetőknek:

- a) magas (2,9 millió fő) népszaporodás, akik számára meg kell teremteni az élelmezés, lakás, háztartási cikkek, ruházkodás és lábbeli, orvosi ellátás, egészségügyi eszközök stb. iránti alapvető igényeik kielégítésének feltételeit;
- b) a Lengyel Népköztársaság 40 éves fennállása alatt a második népesedési csúcs következik be a gyermek- és ifjúkorúak (7-14 évesek) számában. Az 1981-1990 közötti időszakban e csoport létszáma 1075 ezerrel nő és 1990-ben eléri az 5285 ezer főt, így a szaporulat nagysága megközelíti az ötvenes évek népesedési csúcsát. Ennek meghatározott társadalmi-gazdasági következményei lesznek, többek között az iskolai helyiségek, a pedagógus létszám, a kiadandó tankönyvek példányszáma és a taneszközök terén;
- c) a munkaképes korú népesség csökkenő mértékű szaporodása. A nyolcvanas évek második felét a háború utáni időszak legalacsonyabb szaporodása fogja jellemezni ebben a csoportban (mindössze 340 ezer fő). Ilyen körülmények között nagy fontossága lesz a foglalkoztatottság szerkezetének és az ország társadalmi-gazdasági szükségleteinek jobb összeegyeztetése, a munkaszervezettség javítása, valamint a munkatermelékenység növelése;
- d) a 15-17 éves korú fiatalok soron következő hulláma 1985 után fog tetőzni és elhúzódik a század végéig. A korcsoport létszáma 1986-1990 között 275 ezerrel fog nőni. A jelenség miatt idejében gondoskodni kell az általános iskolát befejező fiatalok továbbtanulási lehetőségeiről;
- e) a munkaképes koron túli népesség számának további növekedése (735 ezer fő), amely országos méretekben megnöveli a szociális ellátás iránti szükségletet. Az idősek problémája azonban nem tekinthető csupán gazdasági kérdésnek, azaz nem elég csupán megteremteni a nemzeti jövedelemből a nyugdíjkifizetésekre a kiegészítő eszközöket. Szükség van a nyugdíjaskorúak társadalmi és gazdasági aktivitásának, tapasztalatainak és képzettségének hasznosítására is. Meg kell oldani az időskorúak életútjának megfelelő alakítását a még előttük álló sok évre. Az időskorúak arányának növekedésével egyre nő Lengyelországban e kérdés fontossága;
- f) a jelenlegi évtizedben jelentősen csökken a legnagyobb gyakorisággal házasságot kötő és családot alapító korcsoport létszáma (feltételelesen ide sorolják a 20-29 éveseket). Számuk 1980 és 1990 között 1510 ezerrel - 6670 ezerről 5170 ezerre - csökken. Így kedvező lehetőség nyílik az egyre sokasodó lakásigény fokozatos kielégítésére. Ugyanakkor hangsúlyozni kell, hogy az említett népességcsoport létszámának csökkenése évtizedünkben csak átmeneti jellegű.

A század utolsó évtizedében (1991-2000) várhatóan lassulni fog a népesség gyarapodásának üteme. Becslések szerint a növekedés 2,0 millió főt tesz ki majd, amely a nyolcvanas évekre várható növekedés 69 %-a. Az 1991-2000 években a társadalom- és gazdaságpolitika szempontjából kedvezőbb lesz a népesség szaporodása, korösszetételének alakulá-

sa, mint az 1981-1990 években. A népesedési helyzet főbb kihatásai a kilencvenes évek társadalom- és gazdaságpolitikájára a következők lesznek:

- a) az általános iskola utáni továbbtanulás lehetőségének biztosítása a 15-17 éves fiatalok állandóan növekvő kontingensének;
- b) az új háztartások kialakulásával kapcsolatos igények (lakásellátás, felszerelésük) kielégítése a soros népesedési hullám leggyakrabban házasságot kötő csoportja számára (20-29 évesek). Létszámuk 1990 és 2000 között várhatóan 895 ezer fővel fog gyarapodni;
- c) az 1,7 millió fővel gyarapodó munkaképes korúak számára munkahelyek teremtése;
- d) a munkaképes koron túli népesség számának további növekedéséből adódóan a szociális ellátás és a szolgáltatások fejlesztése. Létszámuk 1991 és 2000 között 705 ezer fővel fog nőni és az utóbbi évben eléri az össznépesség csaknem 14 %-át kitevő 5,7 milliót.

A népesedési helyzet 2000-ig több feladatot ró a szociálpolitikára, mégpedig:

- az anya- és gyermekvédelem,
- valamennyi típusú iskola létrehozása és fejlesztése,
- az időskorúak egészségügyi és szociális ellátása terén.

A népesedéspolitika céljainak megválasztásánál elsőbbséget élvezett a már élő és a jövőben megszületendő népesség egészségének és életének védelmében végzett tevékenység továbbfejlesztése. Így, a szociál- és népesedéspolitika magában foglalja a 2000-ig végzendő tevékenységek fő irányait is.

Fontos feladat a nők egészségügyi ellátásának javítása. Ennek érdekében tovább kell fejleszteni a nevelő munkát, amely tudatosítja a nőkben az egészségügyi megelőzés gyakorlatának szükségességét. Népszerűsíteni kell a családtervezés elveit, hogy a terhességmegszakítás, mint családtervezési eszköz megszűnjék domináns lenni. Ugyancsak szerepel a tervek között a városi és falusi terhestanácsadók hálózatának fejlesztése és diagnosztikai eszköz-ellátottságuk javítása, amelyek révén lehetővé válik a nők korábbi időpontban való gondozásbavétele, valamint a speciális ellátást igénylő, veszélyeztetett terhések intenzív orvosi ellátása. Az egészséget veszélyeztető rákos betegségek szaporodása a nők citológiai vizsgálatainak kiterjesztését teszi szükségessé.

Az egészségügynek tovább kell javítania a csecsemő- és gyermekellátás feltételeit. Ennek érdekében

- fejleszteni kell a kórházak szülészeti és gyermekgyógyászati osztályait és korszerű orvosi műszerekkel kell felszerelni;
- ki kell dolgozni és meg kell valósítani a gyermekeket ellátó szak egészségügyi központok hálózatfejlesztési koncepcióját a szívsebészet, művese, szervátültetés, intenzív kezelés, ideg- és elmeorvosászat és politraumatizáció terén;
- a gyógyító megelőzés fejlesztés valamennyi felvilágosító-nevelő intézményben.

A felnőttek körében a hetvenes évek eleje óta növekszik a férfiak halandósága, 1980 után pedig lefékeződött a női halandóság csökkenése. Lengyelországban a halálozások növekedése háttérben az embert körülvevő környezetben és az életkörülményekben bekövetkezett változások állnak, melyek a városiasodással és az ipari civilizációval kapcsolatosak, így a keringési, rosszindulatú daganatos betegségek, a sérülések és mérgezések. Az ellenük való küzdelemre megfelelő társadalmi programot kell kidolgozni, megváltoztatni a hagyományos étkezési szokásokat, fejleszteni a szak egészségügyi ellátást. Megkezdődött a lakosság egészségügyi kultúrájának meghonosítását célzó programok kidolgozása, tervezés alatt állnak a kardiológia, onkológia és az intenzív terápia területét felölelő egészségügyi intézmények beruházásai.

Az elkövetkező években a lengyel szociálpolitika fontos feladata lesz az időskorúak gyorsan növekvő kontingensének megfelelő egészségügyi ellátása. Jelentős részük - egyedülálló és rokkantak - a szociális támogatás különleges formáit igényli. Mindenekelőtt azon segítségnyújtási formák kapnak elsőbbséget, melyek nem kényszerítik az idős, idült beteg és önállóan személyt lakása megváltoztatására. Emellett tovább kell szélesíteni a szociális otthonok hálózatát is.

Az egészségügyi ellátás különböző formáinak fejlesztése mellett a népesedési helyzet a szociálpolitika más területein is aktívabb tevékenységet indokol. E területek közül kettőt érdemes kiemelni.

A magas női foglalkoztatottság és más családtagok gyermekgondozási lehetőségeinek beszűkülése következtében fontos a szülők munkaideje alatti gyermek-felügyelet biztosítása. Lengyelországban jelenleg a következő lehetőségek vannak: fizetett gyermekgondozási szabadság, bölcsődék és óvodák. A kisgyermek számára legmegfelelőbb az anya, ill. más közeli személy által nyújtott gondoskodás, ezért a jövőben is a fizetett gyermekgondozási forma lesz az alapvető. Az ezt igénybe nem vevő anyák számára, fejleszteni fogják a bölcsődei hálózatot.

Az általános és középiskolás korú, valamint a felsőfokú tanintézetekben tanulók várható demográfiai hulláma a művelődés és oktatás fejlesztésének kérdéseit is bevonja a társadalmi-gazdasági fejlesztési tervezésbe. E téren a következő feladatok adódnak:

- az oktatási beruházások elsődlegessége;
- pedagógusképzés - mindenekelőtt az általános iskolai pedagógusok - valamennyi iskolatípus számára az 1981-1990-es időszakban;
- tankönyvek és más iskolafelszerelések megfelelő számának biztosítása;
- megfelelő számú férőhely biztosítása a közép- és felsőfokú iskolákban.

Általánosságban elmondható, hogy a háború utáni időszakban Lengyelország fejlődési stratégiájának keretében megvalósított foglalkoztatáspolitikai a teljes és racionális foglalkoztatás megteremtése volt. Valamennyi munkaképes korú és dolgozni akaró személy társadalmi foglalkoztatásának biztosítását célzó politika megvalósítása nemcsak fontos társadalmi feladat, hanem a szocialista társadalom legfőbb célja valóra váltásának eszköze is volt, amely szüntelen javítja az egész társadalom életfeltételeit. Az ilyen irányú politika a munkaerő-tartalékok bősége esetén lehetséges és szükséges, melynek kialakult az adekvát gazdasági mechanizmusa és eszközrendszere. A hetvenes évek második felében fellépett, csökkenő munkaképes korú népesség azonban új, a fejlődés intenzív útját választó fejlesztési stratégiát tett szükségessé.

2. Népesedési folyamatok, szociálpolitika és a munkaerőforrások felhasználása

Munkaerő-tartalékok és foglalkoztatáspolitikai

A népesedési helyzet és a nyolcvanas évek elején a szociálpolitika keretében hozott intézkedések bonyolult és nehéz feladatok elé állítják a foglalkoztatáspolitikát az elkövetkező évtizedekben.

A munkaerő-tartalékok növekedése 1986-1990 között 2,7 %, 1991-1995 között 3,8 % lesz. Az ezt megelőző, 1981-1985 időszakot a munkaerő csupán minimális növekedése és a szakemberhiány jellemzi. A helyzetet a 13. táblázat adatai illusztrálják.

13. A munkaerő növekedése 1971-1995 között

Sorszám	Időszak	Az egész időszakra	Egy évre átlagosan
		jutó munkaerő növekedés (millió fő)	
1.	1971-1980	1,2	0,12
2.	1981-1985	0,1	0,02
3.	1986-1990	0,6	0,12
4.	1991-1995	0,7	0,14

A munkaerőforrások növekedését a munkaképes korú (18-64 éves férfiak és 18-59 éves nők) népesség számának alakulása - mint demográfiai tényező - határozza meg. Az előrejelzések szerint e csoport gyarapodása a következő lesz:

1981-1985 között - 0,6 millió fővel,
1986-1990 között - 0,3 millió fővel,
1991-1995 között - 0,7 millió fővel.

A munkaképes korú népesség viszonylag csekély növekedése az 1986-1990 években két tényező egyidejű hatásának tulajdonítható: először - a hatvanas évek közepének születési hullámvölgye, másodsor - az időskorú népesség magas aránya.

Merőben más lesz a helyzet az 1991-1995 években: a nagylétszámú fiatal korcsoportok és a kislétszámú munkaképes korból kilépő kontingens magasabb népességnövekedést eredményez a munkaképes korúak között.

A foglalkoztatáspolitikai számára nagy jelentőségűek az alábbi 1981-ben bevezetett szociálpolitikai intézkedések:

- a nyugdíjkorhatár elérése előtti nyugdíjba vonulás joga,
- a gyermeknevelési szabadságra jogosultság kiszélesítése.

Mindkét határozat a munkaképes korú népesség gazdasági aktivitásának csökkentése irányába hat és ezzel mérsékli a foglalkoztatottak számát.

Az 1981-1983 közötti időszakban pótlólag a népgazdaság 1 millió dolgozója vált in-

aktív keresővé és így módon a foglalkoztatottság 1980-hoz viszonyítva 8 %-kal csökkent. E tényező hatására alakult ki a munkaerőforrás növekedése 1981-1985-ben (13. táblázat, 2. sorszám).

Az 1981-ben jóváhagyott szociális intézkedések társadalmi nyomás alatt születtek, jelentős mértékben a vállalatok és az államigazgatás területén a foglalkoztatottság csökkenésétől való félelem miatt. Ezek az aggodalmak a válság-időszak és a gazdasági reform - gazdasági fejlődést stimuláló hatása - következtében nyertek teret, de nem bizonyultak megalapozottaknak. A gazdasági és társadalmi következmények elmélyült elemzése nélkül hozott intézkedések számos vállalatnál szakemberhiányhoz vezettek, akik pótlása nehéz feladatot jelentett.

A nagyszámú női dolgozó eltávozása (a fiatalok - gyermekápolási szabadságra, az idősek - idő előtti nyugdíjba) különösen a magas női munkaerő-hányaddal működő ágazatokban (pl. a textiliparban) okozott egyensúlyzavarokat és súlyosbította a kereskedelemben és más szolgáltatásokban már korábban is fennálló munkaerő-hiányt.

A nyugdíjkorhatár elérése előtti nyugdíjba vonulás számtalan magasan képzett és tapasztalt szakember gazdasági aktivitásának elvesztésével járt. Különösen súlyos helyzet alakult ki a kohászatban és a vasúti közlekedésben, utóbbi helyen főleg a mozdonyvezetők hiánya miatt.

A nyolcvanas évek elején megfigyelhető inaktív keresővé válás folyamatát illusztrálja a 14. táblázat, bemutatva a gazdasági aktivitási együtthatókat 1978-ban és 1984-ben. Az összehasonlítás a munkaviszonyukat az említett rendelkezések értelmében végleg vagy ideiglenesen megszakított korcsoportokat öleli fel.

Teljesebb képet ad a nyolcvanas években a gazdasági aktivitás alakulásáról a 15. táblázat. Az adatok azt mutatják, hogy míg a hetvenes években az ország népességének több, mint a fele gazdaságilag aktív volt, addig 1984-ben már csupán a népesség kisebb része. Az elmúlt évtizedben 100 foglalkoztatottra 93-97 inaktív kereső jutott, ez a szám az utóbbi négy évben 104-re nőtt.

A fentiekben vizsgált intézkedések negatív hatása a foglalkoztatáspolitikára még sok éven át érezhető lesz. Ez nem csupán a gyermeknevelési szabadság állandó jellegű engedélyezésére vonatkozik, hanem a csak rövid ideig "élő", a nyugdíjkorhatár elérése előtti nyugdíjba vonulást lehetővé tevő rendeletre is, amely sok esetben a gazdasági aktív periódust 10 évvel is lerövidítette. Ez a tény tükröződik a munkaerőforrás-előrejelzésben, amely alapjául az új helyzetet is számításba vevő - tehát alacsonyabb - gazdasági aktivitási együtthatók szolgáltak.

A fentiek figyelembevételével, a foglalkoztatáspolitikai legfőbb feladata az élő-munka társadalmi potenciáljával való takarékoskodás. A gazdasági mechanizmust olyan módon kell továbbfejleszteni, hogy ösztönözze a vállalatokat a munkaidő és a munkások képzettségének teljes és racionális kihasználására és az emberi munka gépekkel való felváltására. A következő feladat a népesség gazdasági aktivitásának társadalmi és gazdasági szempontból történő racionális növelése. Ennek a tevékenységnek részben az olyan foglalkoztatási formák kiterjesztésére kell irányulnia, amelyek megfelelnek a részlegesen munkaképteleneknek, a csak otthon dolgozni tudóknak, valamint a vállalatok normális szervezeti keretei között dolgozni nem képes személyeknek.

A nyolcvanas évek első felének tapasztalatai óvatosságra intenek a gazdasági aktivitás csökkenéséhez vezető szociális intézkedések tekintetében. A munkaerőforrások prognózisa szerint, a hasonló intézkedések előfeltétele lesz az elkövetkező évtizedekben a műszaki-gazdasági fejlődés meggyorsítása.

14. A gazdasági aktivitás alakulása néhány korcsoportban
1978-ban és 1984-ben

Nem	Korcsoport (év)	Az 1000 megfelelő korú népességre jutó gazdaságilag aktív népesség	
		1978	1984
1. Férfiak	50-54	871	805
	55-59	815	665
	60-64	624	506
2. Nők	20-24	684	653
	25-29	751	698
	30-34	795	774
	50-54	716	669
	55-59	579	497

15. A népesség gazdasági aktivitása 1970-1984 között

Megnevezés	Mérték- egység	1970	1978	1980	1984
		december 1-i állapot			
1. Népesség száma összesen	millió fő	32,6	35,1	35,7	37,1
ebből:					
foglalkoztatott	millió fő	16,9	18,0	18,2	18,1
inaktív kereső	millió fő	15,7	17,1	17,5	19,0
2. Foglalkoztatottak aránya az össznépességhez	%	51,9	51,2	51,0	48,8
3. 100 foglalkoztatottra jutó gazdaságilag in- aktív kereső	fő	93	95	97	104

A szociálpolitika feltételrendszere

Lengyelországban a szociálpolitika különösen a hetvenes évek óta családcentrikus; ekkor ugyanis jelentősen fejlődött a gyermekes családok támogatásának rendszere. Azért kell ezt hangsúlyozni, mert a reprodukciós folyamatok nem tesznek szükségessé pronatalista intézkedéseket sem az anyagi, sem pedig a tudatformálás-erkölcsi téren. Ezért a pronatalista célok hatása alatt nem álló szociálpolitika támogatási rendszerének működésében a szociális elemekre helyezte a fő hangsúlyt. Ez tükröződik a sokgyermekes rossz anyagi helyzetben lévőknek, a csonka és fiatal családoknak nyújtott kedvezményekben.

A szociálpolitika különböző eszközeit az alábbiak szerint lehet csoportosítani:

- jogi eszközök,
- pénzbenti támogatások,
- természetbeni támogatások és szolgáltatások.

A jogi eszközök célja olyan általános feltételek létrehozása, melyek lehetővé teszik, hogy a család meg tudjon felelni a társadalmilag elismert szerepének és feladatainak.

A pénzbenti támogatás a szociális ellátással, az ösztöndíjrendszerrel és részben a szociális segítséggel kapcsolatos.

A pénzbenti támogatás a gyermekes családok lényeges jövedelem forrását jelenti és gyakorlatilag ez a társadalmi felhasználási alapból juttatott pótlólagos finanszírozást testesíti meg.

A tárgykör irodalmában és a statisztikai gyakorlatban a pénzbenti támogatás beleszámít a népesség személyi jövedelmébe; ugyanakkor a közvetlen segítség eszközének is tekinthető.

A gyermekes családok számára nyújtott pénzbenti támogatás alapvető formái az anyasági segély, a szülési segély, a nevelési és a családi pótlék. A pronatalista intézkedések kapcsán leggyakrabban ezek a támogatások kerülnek módosításra.

A fizetés 100 %-ának megfelelő anyasági segély a szülési szabadság ideje alatt kerül kifizetésre a dolgozó nőnek az alábbiak szerint:

- 16 hét - az első gyermek születésekor,
- 18 hét - minden következő gyermek születésekor,
- 26 hét - többes szülés esetén,
- 8 hét - halvaszületés vagy a születés után bekövetkezett halál esetén.

Az összes születés 69 %-a esetében az anya dolgozó nő, ez a szám 1984-ben 475 ezret tett ki (az összes születés 690 ezer volt). Így módon sokan részesültek anyasági segélyben, ami a nők magas foglalkoztatottsági arányának következménye.

A szülési segélyre a dolgozó nők, valamint a munkások és alkalmazottak nem dolgozó feleségei jogosultak. Ezenkívül létezik olyan egyszeri születési segély is, melyben az előbbi szülési segélyre nem jogosultak is részesülnek.

A gyermekes házas nők gazdasági aktivitása sokéves tradíció által kialakult jelenség Lengyelországban. Ugyanakkor az utóbbi években a nők gazdasági aktivitása láthatóan a családi élet egyes fázisától függően eltérő; jelentős méreteket ölt a nők inaktív keresővé válása magas termékenységgű életkorokban. 1984. december 31-én 872,4 ezer nő vette igénybe a gyermeknevelési szabadságot, nevelési pótlékot pedig 553,3 ezer nő kapott. Utóbbiak száma 1985 első félévében 428,8 ezerre lecsökkent, jöllehet a gyermeknevelési szabadságon lévő nők száma lényegesen nem változott. Az említett két formát igénybe vevő nők számának eltérése a jogosultsággal kapcsolatos. A gyermeknevelési szabadság 3 évig vehető igénybe, míg a pótlék a szülési szabadság vagy az ezt követő gyermeknevelési szabadság befejezése utáni 24 hónapon keresztül kerül kifizetésre. A nevelési pótlék

ra nem jogosultak azok, akiknél a család egy főre jutó havi jövedelme meghaladja a 3600 zlotyt. A nevelési pótlék jogosultsági rendszere jelenleg a szociálpolitika lényeges elvét testesíti meg, azaz alacsony jövedelemmel rendelkező családoknak nyújt fokozott anyagi támogatást. A szociális megfontolások a családi pótlék odaítélésében is nagy szerepet játszanak. Ez minden gyermek után jár 16 - ha tanul, 25 - éves koráig, valamint az I. és II. rokkantsági csoportba tartozó gyermekeknél életkortól függetlenül. Nagysága a család egy főre jutó jövedelmétől függ, a következő havi jövedelem-határok szerint:

1. 3000 zl. alatt - a pótlék összege 2050 zl.,
2. 3001-5000 zl. - a pótlék 1650 zl.,
3. 5000 zl. felett - a pótlék 1300 zl.

Az állami szektor 1985. I. félévi 19 076 zlotys átlagfizetéséhez viszonyítva, a két és három gyermek után járó pótlék a következőképpen alakul: az 1. jövedelmi csoportban - 21,5 % és 32,2 %, a 2. csoportban - 17,3 % és 25,9 %, a 3.-ban - 13,6 % és 20,4 %.

1985. I. félévében 49 884 ezer család részesült családi pótlékban, melynek átlagösszege 2651 zl. volt. Az egészségi állapotuk miatt állandó felügyeletet igénylő 16 év alatti gyerekekre, az I. és II. rokkantsági csoportba tartozó családtagokra és 16 év feletti gyerekekre, valamint 75 évesnél idősebb személyekre havi 1500 zl. speciális gondozási segélyt fizetnek.

A családi pótlékok jelenlegi nagyságát az 1982. évi jelentős áremelések kompenzálása tette szükségessé. Ez valóban a gyermeket nevelő - különös tekintettel a kis jövedelműekre - családok személyi fogyasztásának kiegészítő pénzügyi forrását jelenti a társadalmi felhasználási alaptól.

A család szülői-nevelői funkcióinak teljesítését támogatja az ún. gyám-segély (betegápolási táppénz), amelyre a munkások és alkalmazottak jogosultak. A 100 %-os fizetést kitevő segélyt évi 60 napig a 14 évesnél - vagy bizonyos jogszabályokban rögzített esetekben 8 éves - fiatalabb gyermek betegsége esetén folyósítják.

A fentiekben részletezett pénzbeni támogatási formák a népesség személyi jövedelméhez tartoznak és ezeket közvetlen segítési formáknak is lehet tekinteni.

A gazdasági aktivitás és a születések magas szintje határozza meg az iskoláskor alatti gyermekintézményekkel kapcsolatban megjelenő igényeket. Ezen a területen ugyanakkor jelentős eltérés mutatkozik az igények és kielégítési lehetőségük között. 1983-ban 101 329 férőhellyel 1478 bölcsőde működött. Száz 3 év alatti gyerekből 4,5 járt bölcsődébe. Fejlettebb az óvodai hálózat, jóllehet ez sem tudja kielégíteni a meglévő igényeket. 1983-ban 12 029 óvoda és 14 553 általános iskola-előkészítő csoport működött. Ezen intézményeket ezer 3-6 éves gyermek közül 476 látogatta: ezer 3-5 évesből 304, 6 év felettiből 976 gyermek.

Függetlenül attól, hogy - amint azt a vizsgálatok igazolták - a családok többsége a kisgyermek otthoni nevelését részesíti előnyben, a bölcsődei hálózat elégtelensége és népszerűtlensége kétségtelenül kihat a legmagasabb termékenységű korcsoportokba tartozó nők gazdasági aktivitásának alakulására.

A bölcsődékben és az óvodákban a gyermekért fizetendő összegek differenciáltak, általában az utóbbiakban magasabbak. Ennek ellenére az összeg a tényleges költségeknek csupán

a töredékét fedezi, így a szolgáltatásokat igénybe vevő családok tulajdonképpen kedvezményben részesülnek. A statisztikai gyakorlatban a természetben és a szolgáltatások formájában kapott kedvezmények beleszámítanak a lakosság összjövedelmébe. A támogatás ezen formái közvetett jellegűnek tekinthetők. A családok széles körét érintő támogatási formák mellett léteznek a családok csak egy részét - mindenekelőtt a csonka és fiatal családokat - segítő eszközök.

A csonka családok száma olyan tényezőktől függ, mint a válás, a halandóság (főleg a fiatal férfiaké) és a házasságon kívüli születés. Általában ezen családok anyagi helyzete rosszabb, mint a biológiailag teljes családoké. Éppen ezért ezek a családok a támogatások rendszerén belül előnyt élveznek, amely többek között a gyermeknevelési pótlékban és a bölcsődei és óvodai felvételekben nyilvánul meg. Egyes csonka családok családi nyugdíjban vagy az ún. tartásdíj alapból nyújtott segítségben is részesülhetnek. Utóbbira akkor kerül sor, ha nem lehet érvényt szerezni a tartásdíjra vonatkozó bírósági határozatnak.

A tartásdíj alapból a 4000 zloty alatti havi jövedelemmel rendelkező személyek részesülhetnek, összege egyenlő a megítélt tartásdíjjal, de nem lehet több havi 2000 zlotynál. A családi pótlékban nem részesülő személy havonta pótlólag további 1300 zlotyt kap. Az 1984. áprilisi adatok szerint 55 780 család és közel 100 000 személy részesült tartásdíj alapból nyújtott segélyben, melynek egy főre jutó havi átlagértéke 1266 zl. volt.

Lengyelországban a háború utáni időszakban a korai házasságkötési szokás terjedt el, mely egyik előfeltétele lett a fiatal házasoknak nyújtott kölcsönrendszer létrehozásának és fejlesztésének. Bankkölcsönben azok a 35 év alatti fiatal házasok részesülhetnek, akik mindketten dolgoznak vagy tanulnak, ill. az egyikük dolgozik vagy tanul, a másikuk pedig gyermeket nevel. A kölcsönt az első önálló lakás megszerzésének időpontjától három évre adják. Jogosultak rá a házasságon kívül élő, gyermekét egyedül nevelő 35 évesnél nem idősebbek is.

A kölcsön maximális összege 150 ezer zl., a 9 %-os kamatot 5 év alatt kell törleszteni.

A törlesztésben segítséget nyújthat a munkáltató, ennek feltétele a 3 éves munkaviszony az adott vállalatnál és a havi 6000 zlotyt meg nem haladó egy főre jutó jövedelem. A vállalati segítség a kölcsön - kamatokkal együtt - 40 %-ára terjedhet ki, a törlesztési időszak alatt második vagy következő gyermek megszületése esetén azonban elérheti a 60 %-ot is.

1983-ban 163,1 ezer fő - átlagosan 136,0 ezer zl. - 22 202 millió zloty értékű kölcsönt vett fel. Átlagosan minden harmadik fiatal pár élt vagy él ezzel a lehetőséggel.

A fentiekben ismertetett támogatási formákra a gyermekes családok jogosultak. Ezek a családciklus egy bizonyos időszakához kötődnek, ezért népesedéspolitikai jelentőségük igen nagy. Az ország gazdasági helyzete és a fizetések ösztönző szerepének megőrzése következtében a kötelező pénzbeni támogatás nagysága terén nem terveznek változtatásokat. Ugyanakkor az elképzelések között szerepel a kisgyermek-intézmények hálózatának a szükségleteknek megfelelő bővítése. Nagy hangsúlyt kap a szociálpolitikai intézkedések

kiszélesítése a tudatformálás és morális nevelés területén, a fiatal nemzedékek szülői hivatásra nevelésében. Ez vonatkozik a tartásdíjfizetés kötelezettségére válás esetén. Ugyancsak szükséges a család gazdasági és gyermeknevelő funkcióit veszélyeztető tényezők megelőzése is.

A házasság és a család védelmének jogi eszközei

A családjog alapvető forrása a Lengyel Népköztársaság Alkotmányának a házassággal és a családdal kapcsolatos határozatai, melyek a Családi és gyámügyi kódex, valamint a polgári és büntetőtörvénykönyv megfelelő utasításaiban kerültek kifejtésre.

A Családi és gyámügyi kódex hivatott a házasság intézményét szabályozni, melynek tartalmában kifejezésre jut a férfi és a nő törvényesen szabályozott, szilárd szövetsége. A házasságkötés olyan jogi aktus, amelynek eredményeként két különböző nemű személy között megteremtődik a jogok és köteleességek összessége. A házassági szövetség szabad elhatározás alapján jön létre és a férfi és a nő közötti házassági megállapodást jelent, amely így módon monogám szövetség (Családi és gyámügyi kódex 1. cikkely, 1. paragrafus). A kódex egyaránt szabályozza a házasság megkötését, fennállását és felbontását.

A házasság egyik fontos jellemzője a férj és a feleség egyenjogúsága; jogi szempontból a házasok egyenlő (egyenjogú) szubjektumok (egalitarianizmus elve). A házasságban és a családi életben az egyenlőség a vagyon feletti rendelkezés és a hasznából való részese-
dés egyenlő jogát jelenti (23. és 24. cikkely), valamint azt, hogy közösen határoznak a család minden lényeges kérdésében és a család szükségleteinek kielégítése egyaránt hárul mindkét házas félre (27. cikkely). A házas felek – mindegyik a saját lehetőségein belül – kötelesek minden szükségeset megtenni a család, mint egész és minden tagja anyagi és erkölcsi szükségleteinek kielégítése érdekében, közösen nevelni a gyermekeket és viselni értük a felelősséget (27. cikkely).

A kölcsönös segítség és az együttműködés a család szükségleteinek kielégítésében mindenekelőtt a gazdasági aktivitás folytán valósul meg. Az, hogy a nők magukra vállalják a család háztartásával összefüggő feladatokat, a család és a házasság baráti modellje megerősítésének fontos tényezőjét jelenti.

Az egalitarianizmus a szülők és a gyermekek kapcsolatában is érvényes.

A szülők és gyermekek közötti jogviszony többek között az alábbi alapelveken nyugszik: az anya és az apa szülői jogainak teljes egyenlősége, a törvényesen és a házasságon kívül született gyermekek teljes egyenjogúsága, ezen viszonyok egyenlősége független attól, hogy a szülők házasok vagy sem. Ugyanakkor a szülők gyámsági-nevelői feladatainak hatékony teljesítéséhez az is szükséges, hogy a gyermekek is teljesítsék kötelességeiket: engedelmeskedjenek anyjuknak és apjuknak (a kódex II. fejezete: A szülők és gyermekek közötti viszony, többek között 95. cikkely, 2. paragrafus).

A házasság stabilitásánál nem csupán a válni szándékozó felek jólétét és boldogságát kell tekintetbe venni, a válási döntés meghozatalánál nem kevésbé fontos a gyermek érdeke.

A válásról szóló bírósági határozat kimondja a házasságra jellemző közeli kapcsolatok felbontását (kódex 58. cikkely). Így, megszűnik a nemi kapcsolat, a segítség és a hűség kötelessége, az örökösödési jog; az elvált házas felek új házassági szerződést köthet-

nek. Fennmarad a volt házastársnak - kiskorú gyermek esetén mindenkor - a tartásdíj-fizetés kötelezettsége. Utóbbit a családjogi rendeletek részletesen szabályozzák (kódex 58. cikkely).

A családtervezés fontos helyet foglal el a családpolitikában, mivel az utóbbi keretben fogalmazódnak meg a család kívánt gyermekszáma elérésével, valamint a gyermekek megfelelő fejlődésének biztosításával kapcsolatos intézkedések. Családtervezéssel a családdal foglalkozó tanácsadó központokban foglalkoznak.

A születésszabályozásban nagy szerepe van a terhességmegszakítások körülményeit szabályozó törvénynek (Dziennik Ustaw 1956. 12. szám 61. cikkely, 1969. 13. szám 95. cikkely, 1980. 26. szám 110. cikkely).

A jogi szabályozás itt társadalmi és demográfiai feltételeken alapul és ezért a hangsúlyt arra helyezi, hogy a nőknek joguk van szabadon dönteni a terhesség megszakításáról. Ugyanakkor általánosan elfogadott, hogy törekedni kell a művi vetélések - mint születésszabályozási módszer - számának csökkentésére és más fejlett fogamzásgátló eszközök és módszerek elterjesztésére. Ennek elérésére tovább kell szélesíteni a családtervezési intézmény hálózatát, mind az egészségügy, mind a kulturális-nevelő tevékenységek keretében.

V. NÉPESEDÉSI FOLYAMATOK ÉS NÉPESEDÉSPOLITIKA A NÉMET DEMOKRATIKUS KÖZTÁRSASÁGBAN 1970 ÉS 1984 KÖZÖTT^X

1. Az NDK-ban a népesedéspolitika az átfogó politika része

Az NDK szuverén jogának tartja a demográfiai folyamatok célirányos befolyásolását. Kiindulási pontnak az a tapasztalat tekintendő, hogy a népesség olyan mértékben fejlődik, amennyire ezt a társadalmi és a gazdasági fejlődés lehetővé teszi és igényli. A népesedéspolitika arra irányul, hogy az emberek és az egész társadalom érdekében elősegítse a társadalmi-gazdasági fejlesztési célok és a demográfiai folyamatok összhangját.

A népesedéspolitika céljai a következők:

- Hosszú távon biztosítani kell a lakosság egyszerű reprodukcióját, törekedve a 2-3 gyermekes családok megvalósítására, a szülők nemzedékének teljes pótlása érdekében. Ez a cél etikai-morális okokból, valamint az NDK társadalmi fejlődésének további tervszerű alakításáért érzett felelősségből adódik.
- El kell érni a betegek számának csökkenését, az anya- és csecsemőhalandóságot, valamint a gyermek- és aktív korú népesség korszecifikus halálozási rátáinak további mérséklését, különösen az egészségügy minőségi továbbfejlesztése útján.
- A lakosság jelenlegi területi megoszlása lényegében megfelel a gazdasági és társadalmi fejlődés követelményeinek. Azáltal, hogy az életszínvonalat minden területen tovább emelik, valamint az élet- és munkakörülmények terén fennálló különbségeket tovább csökkentik, a társadalmi célkitűzésekkel összhangban hatást gyakorolnak a népesség területi mozgására.

A népesedéspolitika csak azért tűzheti ki ezeket a célokat, mert a szocialista állam társadalompolitikájának szerves részét alkotja. A népesedéspolitika a gazdasági és társadalmi folyamatok elemzésén, valamint a népességreprodukció törvényein alapul, harmonikus egységbe kapcsolva a jelen és a jövő érdekeit. A népesség reprodukciójával kapcsolatos feladatok a gazdasági tervezési időszakokon rendszerint messze túlnyúlnak. A népességfejlődés jövőbeni társadalmi céljait és feladatait ezért kell összhangba hozni a jelenlegi igényekkel.

A szocialista népesedéspolitika anyagi, jogi és ideológiai-nevelő intézkedésekkel, eszközökkel gyakorol hatást a népesség szocialista társadalom számára szükséges reprodukciójának, alakulásának és struktúrájának létrehozására. E politika nem korlátozódik a

^X Kivonatolt fordítás, részben rövidítve, készült a "Demographische Prozesse und Bevölkerungspolitik in der Deutschen Demokratischen Republik, 1970 bis 1983" c. jelentés 1984. évi adatokkal korszerűsített változatának 1-8., 32-43. oldalai alapján. Megjelent a Protokolle und Informationen c. sorozatban. Kiadja: Wissenschaftlicher Rat für Sozialpolitik und Demografie beim Wissenschaftlichen Rat für die wirtschaftswissenschaftliche Forschung der Akademie der Wissenschaften der DDR. Berlin, 1984 Nr. 3/1984

természetes és területi népmozgalom, valamint a társadalmi mobilitás közvetlen befolyásolására, hanem átfogja a népesség reprodukciójára ható célok, intézkedések, eszközök és módszerek összességét.

Az NDK népesedéspolitikáját az alábbi fő törekvések jellemzik:

- a) olyan társadalmi tudat kialakítása, amely a többgyermekes család mellett szól; a népességreprodukció társadalmi érdeke és a család érdekei közötti összhang mind teljesebb biztosítása;
- b) azon feltételek további javítása, amelyek lehetővé teszik, hogy a több gyermeket vállaló családok e kívánságukat könnyebben valósíthassák meg;
- c) a házasság és a család támogatása a hivatásgyakorlás és az anyaság összeegyeztetésének növekvő biztosításával;
- d) a belső vándorlási folyamatok befolyásolása az egész ország társadalmi és gazdasági fejlődése követelményeinek megfelelően, a lakóhely szabad megválasztására vonatkozó állampolgári joggal összhangban;
- e) az egészség és az életöröm megőrzése, támogatása és helyreállítása, a halálozás csökkentésével és a várható élettartam növelésével párhuzamosan.

A szocialista népesedéspolitikát a következőképpen valósítják meg:

- a) a házasság, a család és az anyaság különleges védelme, valamint ezek anyagi és erkölcsi támogatása és elismerése, különös tekintettel a körülmények további javítására, annak érdekében, hogy a nők szakmai és társadalmi fejlődését harmonikus egységbe olvasszák anyai és családi feladataikkal;
- b) a társadalom és a család közös felelőssége a felnövekvő generációért; valamint a gyermekek születésével, gondozásával és nevelésével összefüggő ráfordításoknak és juttatásoknak a társadalom részére történő növekvő átvállalása;
- c) a mennyiségi népességreprodukció kiegyenlített demográfiai folyamatok révén történő megvalósulása és a népességösszetétel optimális alakulásának megteremtése és fenntartása;
- d) a gyermekek iránti vágygal és ennek megvalósulásával összefüggő anyagi és ideológiai feltételek megteremtése. Ide tartozik mindenekelőtt: a felelősségteljes családtervezés propagálása, a gyermekes családok anyagi helyzetének javítása, a gyermekes családok előnyben részesítése a lakáshoz juttatásban - alacsony, stabil lakbérek biztosításával -, a gyermekgondozó intézmények iránti igény ki-elégítése;
- e) az egészségügyi gondozás javítása, a megelőzés, a diagnosztika, a gyógyítás és a rehabilitáció egységében, garantálva az egészségügyi ellátás valamennyi formájához állampolgári jogon történő korlátlan hozzáférést.

A népesedéspolitika valamennyi intézkedése a Német Demokratikus Köztársaság alkotmányának megfelelő irányelvein és az alkotmány alapján kibocsátott törvényeken és rende-

kezéseken nyugszik, így pl. a munkajogi viszonyoknak és a munkafeltételeknek, a családok életének, az ifjúság fejlődésének, az anya- és gyermekvédelemnek és -támogatásnak, valamint az állam gazdaságpolitikájának a szabályozására hozott intézkedéseken, mint ahogy azok a népgazdasági tervezéshez kapcsolódó törvényekben kifejezésre jutnak.

Az NDK-ban a népesedés- és a szociálpolitika abból indul ki, hogy az emelkedő anyagi és kulturális életszínvonal, az egyes társadalmi osztályokhoz, rétegekhez, csoportokhoz tartozó állampolgárok szociális biztonságával és annak továbbfejlesztésével párhuzamosan alapvető feltétele az állampolgárok érdekeinek megfelelően alakuló népességfejlődés számára. A népesedéspolitika a gazdasági és társadalmi fejlődés egysége alapján valósul meg. Ezt szolgálják a lakosság életszínvonalának emelésére hozott intézkedések éppenúgy, mint az állampolgárok különböző csoportjainak segítésére, támogatására és gondozására vonatkozó speciális szociálpolitikai intézkedések.

Az NDK-ban az emberi jogok a nemzetközi konvencióknak megfelelően valósulnak meg. Ide tartozik a nők, a házaspárok azon joga, hogy önmaguk szabadon, felelősen és felkészülten döntsenek gyermekeik számáról, éppenúgy mint a szülések időzítéséről - amint azt 1968-ban az emberi jogok nyilatkozatának teheráni kiegészítésében, majd 1974-ben a Népesedési Világakciótervben ismételten deklarálták.

A különböző állami szervek felelősségét a törvények rendelkezéseinek megvalósításával kapcsolatban minden állampolgár számára ellenőrizhető módon rögzítették.

A szociális biztonság minden állampolgár, minden család számára az élet minden szakaszában felöleli az emberek alapvető szociális igényeinek kielégítését a munka, a teljesítménnyel arányos munkajövedelem, illetve a vezetésben és irányításban, az oktatásban, a szabadidő eltöltésben és a pihenésben való részvétel iránt, a betegségi, baleseti, rokkantsági, öregségi, illetve anyasági szociális gondozás és támogatás iránt, a lakásellátásban, valamint a férfiak és nők egyenjogúsága terén. Ezeknek az igényeknek a kielégítése a társadalom valamennyi tagja számára lehetővé teszi az emberhez méltó életet, a személyiség szabad kibontakozását.

2. Családtervezés - születésszabályozó intézkedések és módszerek

A nők és partnerének az a lehetősége, hogy a gyermekek számáról és születésük idejéről önmaguk szabadon döntsenek - biztosított emberi jog az NDK-ban. Ezt a következőképpen garantálják:

- terhességmegszakítás engedélyezésével és a fogamzásgátló szerek általános bevezetésével,
- pronatalista szociálpolitikával, amely éppenúgy jelent pénzügyi intézkedéseket, mint a társadalmi értékítélet kifejezésre juttatását és közvetítését.

A fogamzásgátlással és terhességmegszakítással kapcsolatos szabályozások, valamint az anyaság támogatására hozott intézkedések egységet képeznek.

Az NDK-ban a családtervezés eszközei az alábbiak:

- szexuál-etikai nevelés és a házasságra való felkészítés;

- a gyermekvállalási hajlandóság erősítése;
- az illegális abortusz megakadályozása és a megszakítások gyakoriságának csökkentése;
- a párok alkalmassá tétele az első szülés legmegfelelőbb időpontjának megválasztására, a szülésszám és az egyes szülések közötti időtartam legelőnyösebb meghatározására;
- sterilizációval kapcsolatos tanácsadás;
- a szexuális zavarok leküzdése;
- a házas- és a családi élet zavarainak leküzdése.

Ezek az eszközök lehetővé teszik, hogy minden nő felelőssége teljes tudatában döntson anyaságáról. Döntését rendszerint férfi partnerével együtt hozza, dönthet azonban az illető hozzájárulása nélkül, ill. akarata ellenére is.

A családtervezés az NDK-ban magától értetődővé vált. Ennek a helyzetnek a kialakulását több tényező magyarázza: a fogamzásgátló szerek rendelkezésre bocsátása, amelynek költségeit a társadalombiztosítás viseli; a több mint 200 házassági és szexuális tanácsadó hely munkája; valamint a terhességmegszakítás lehetőségének rendkívül haladó szabályozása.

A termékeny korban levő nők több mint 40 %-a - termékeny kora végéig - a tablettát részesíti előnyben a hormonális fogamzásgátló eszközök közül.

Az Egyesült Nemzeteknek az emberi jogokkal foglalkozó, 1968. évi teheráni konferenciáján hozott határozatokkal összhangban az NDK-ban elutasították a családtervezéssel összefüggő korlátozó intézkedéseket. Ez kiváltképpen az irreverzibilis fogamzásgátlásra, a sterilizálásra vonatkozik. A rendkívül ritkán előforduló ilyen beavatkozásra orvosi és szociális indítékok bizonyított fennállása esetén bizottsági döntés alapján kerül sor. Ez azt jelenti, hogy csupán a páciens (vagy a családtagok) kívánságára nem végeznek sterilizálást. Az NDK-ban a sterilizálás elleni harc igen fejlett programját hajtják végre. A házaspároknak nyújtott tanácsadás, valamint egyéni kezelési módszerek útján sikerült csökkenteni a házasság sterilitás arányát.

Az NDK-ban a születésszabályozási intézkedések és eszközök között a terhességmegszakítást a családtervezés utolsó lehetőségének tekintik. A terhességmegszakítás legalizálása az NDK-ban lépésről lépésre valósult meg. "Az anya- és gyermekvédelemről és a nő jogairól szóló törvény"-ben már 1950-ben rögzítették, hogy akkor kell megszakítást végezni ha a gyermek kihordása a terhes nő életét vagy egészségét veszélyezteteti. 1965-ben törvényes alapokat teremtettek azon szakorvosi bizottságok tevékenységéhez, amelyek mind egészségügyi szempontból, mind pedig a nő és családja szociális helyzete alapján döntöttek a megszakításról. E jogszabályok továbbfejlesztésének eredményeképpen 1972. március 9-én törvényt hoztak a terhességmegszakításról. Azóta az alábbiak érvényesek a megszakításra vonatkozóan:

- Az NDK-ban valamennyi nőnek, mint állampolgárnak joga van ahhoz, hogy a terhesség megszakításáról a terhesség kezdetétől számított 12. hétig maga (tehát saját felelősségre) döntson. Amennyiben nem szólnak ez ellen komoly egészségügyi okok (veszély a többi terhességre vagy egyéb veszélyeztetések) - a kérvénynek helyt

kell adni. A megszakítást megfelelő egészségügyi intézményben, kórházi kezelés mellett kell elvégezni.

- Kiskorúak esetében (18 év alatt) szükség van ehhez a kérvényhez a gondviselő írásbeli hozzájárulására.
- Az orvosi vizsgálatok, a megszakítás és a kórházi tartózkodás ingyenes. A nő, ha dolgozik, a munkából történő kiesés idejére az általában szokásos táppénzt kapja (az addigi nettó keresetének rendszerint 90 %-át).
- A terhes nő akarata ellenére, akkor is ha fiatalkorú, nem lehet elvégezni az abortuszt (hacsak azt kényszerítő egészségügyi okok nem teszik szükségessé).
- Nem engedélyezhető a megszakítás, ha a legutolsó abortusz óta kevesebb mint hat hónap telt el, vagy ha a tervezett beavatkozás következtében a nő egészsége vagy élete veszélybe kerülhet.
- A 12 hetes határidőn túl a megszakítás csak akkor engedélyezhető, ha a terhesség, a szülés vagy a gyermekágy által a nő élete veszélybe kerülne, vagy más nyomós körülmények esetén.

3. Szociálpolitikai intézkedések az anyaság és a család támogatására

Az NDK-ban a szociál- és népesedéspolitikai juttatások és kedvezmények olyan átfogó rendszerét alakították ki, amely lehetővé teszi a nőknek és családjuknak, hogy gyermek utáni vágyukat teljesen kielégítsék. Az érvényben lévő intézkedések az alábbiak:

1. Szülési, illetve gyermekneveléssel kapcsolatos pénzügyi juttatások

- a) A nő minden egyes gyermek születésekor 1000 márka összegű egyszeri segélyt kap. Ez körülbelül egyhavi átlagkeresetnek felel meg. A juttatás feltétele a terhességi és az anyasági tanácsadáson történt részvétel.
- b) Minden család a családban élő valamennyi gyermek után havonta családi pótlékot kap. Ez garantált a 10 osztályos általános képzést nyújtó politechnikai iskola, ill. a felsőfokú továbbtanulásra felkészítő iskolai képzés 10. osztályának befejezéséig. A családi pótlék az első és a második gyermek után személyenként havi 20 márka, a harmadik és a további gyermekek után havi 100 márka. Ezen kívül minden gyermek után kereseti adó-mérséklés jár.
- c) További támogatásokat nyújtanak a családi költségekhez
 - a felsőfokú továbbtanulásra felkészítő iskolák 11. és 12. osztályos tanulóinak fizetett tanulmányi ösztöndíjjal,
 - az ipari tanulói fizetésekkel és
 - az egyetemi, főiskolai és szakiskolai nappali tagozatos hallgatóknak fizetett ösztöndíjakkal.

2. A hivatásgyakorlás és az anyaság összeegyeztetését elősegítő juttatások

A gyermekek születésével, gondozásával és nevelésével kapcsolatos szociálpolitikai juttatások súlypontja a nő társadalmi alapfunkciónak - tehát a hivatása gyakorlása

és az anyasága - összeegyeztethetőségének támogatása. Ez a nők magas szinten kialakult társadalmi helyzetében szükséges előfeltételt képez és megfelel a nők, valamint családjaik érdekeinek, mivel napjainkra már a kisgyermekes nő hivatásgyakorlása is társadalmilag magától értetődővé vált.

2.1 A dolgozó anyáknak minden egyes terhességnél, ill. szülésnél kiegészítőleg nyújtott juttatások:

a) A dolgozó terhes nőknek, a szoptató anyáknak, az egy éven aluli gyermekkel rendelkező anyáknak, az anyáknak a szülési szabadság utáni felmentés ideje alatt, egyedülálló dolgozóknak három év alatti gyermekkel - elvileg nem lehet felmondani. A terhesek nem végezhetnek olyan munkákat, amelyek a gyermekük életét vagy a saját egészségüket veszélyeztethetnék. Ezért amennyiben szükséges, számukra keresetkiesés nélkül más munkát kell adni. Éjszakai munka és túlórázás nem megengedett a terhesek részére.

A terhesek, az anyák és a kisgyermekes egészségügyi gondozása magas szintet ért el. A terhességi és anyasági tanácsadás felkeresése alkalmával minden nőnek bérkiegészítést folyósítanak.

b) Fizetett felmentésként biztosított

- 6 hetes terhességi szabadság (a szülés előtt),
- 20 hetes szülési szabadság (a szülés után). Többes (iker-) szülés vagy szülési komplikációk esetében a szülési szabadság 22 hét.

Ez idő alatt az utolsó átlagos nettó kereset nagyságának megfelelő terhességi és szülés utáni díj jár. A juttatásokat az állami társadalombiztosítás fizeti.

Ha az anyák a munkábaállásuk után még szoptatnak, lehetőségük van naponta két, 45 perces szoptatási szünetet igénybe venni, amely időszakra részükre átlagbért fizetnek.

c) Azokat az anyákat, akik az első gyermeküket születték meg, kívánságra a szülési szabadság után a gyermek egyéves koráig, fizetés nélkül, mentesítik a munkavégzés alól. A munkaviszonyuk fennmarad. Ha az anyák részére a gyermek egyéves kora után nem lehet bölcsődei helyet rendelkezésre bocsátani, akkor meghosszabbodik a fizetés nélküli szabadság legfeljebb a gyermek harmadik életévéig. Ezeknek az anyáknak a munkaviszonyuk korábbi munkahelyükön fennmarad.

d) A három éves kor alatti gyermekkel rendelkező anyák, akiknek a hivatásuk gyakorlását e gyermek megszületése miatt meg kell szakítaniuk, mivel számukra nem tudtak bölcsődei helyet biztosítani - havi 200 márkás támogatást kapnak, ha e félbeszakítás ideje alatt további gyermeket szülnek. A pótlékot az utoljára született gyermek első életévének betöltéséig fizetik.

A munka alól történő mentesítés idején, annak okától függetlenül, az anyáknak joguk van a munkahely részéről nyújtott szociális ellátásra. A munkahelynek olyan feltételeket kell teremtenie, hogy az anyák a munka alóli felmentés idejét tanulásra és továbbképzésre is felhasználhassák.

e) Azoknak a nőknek, akik különleges családi kötelezettségek miatt átmenetileg nem képesek a törvényes napi munkaidőt végigdolgozni, részmunkaidős foglalkoztatásra van joguk. A díjazás részarányosan megfelel a heti munkaidőből egyénileg ledolgozott időtartamnak.

f) A saját háztartással rendelkező dolgozó nők havonta egy fizetett napot kapnak, ha

- házasok vagy
- a háztartásban 18 évesnél fiatalabb gyermekek élnek vagy
- egyedülállók és a 40. életévüket betöltötték.

Részmunkaidős foglalkoztatás esetében ez a havi fizetett szabadnap nem biztosított.

A háztartási nap az egyedülálló, teljes munkaidőben foglalkoztatott apáknak is jár, ha

- 18 évnél fiatalabb gyermekeik vannak, amennyiben a gyermek (ill. a gyermekek) gondozása ezt megkívánja, vagy
- a feleség ápolásra szorul és a háztartási feladatok elvégzése ezt a háztartási napot szükségessé teszi.

g) Az iskolásgyermekek és a dolgozók mintegy 80 %-a ebédet kap az iskolai és munkanapokon a közösségi intézményekben. Az étkeztetési díjakat az államháztartásból, ill. munkahelyi alapokból származó szubvenciókkal alacsonyan és azonos szinten tartják (függetlenül a bevételek változásától).

A dolgozó anyák javára hozott ezen (a - g) szociálpolitikai intézkedések mellett az anyák olyan kedvezményekben részesülnek, amelyeket számukra más dolgozókkal együtt biztosítanak. Ide tartozik pl.

- a tanárok, a napközis és intézeti nevelők, valamint az óvónők kötelező óraszámának csökkentése;
- 3-8 munkanap pótszabadság azok számára, akik rendszeresen két műszakban dolgoznak és 5-10 munkanap azok részére, akik rendszeresen három műszakban dolgoznak;
- a 40 órás munkahét bevezetése három műszakban dolgozók részére, illetve a 42 órás munkahét bevezetése a két műszakban dolgozók részére.

2.2 A két-, három- és többgyermekes dolgozó anyák családjainak nyújtott juttatások:

a) A többgyermekes anyák munka- és életkörülményeinek további javítása érdekében a két vagy több, saját háztartásban élő gyermekkel rendelkező, teljes munkaidőben foglalkoztatott anyák számára keresetcsökkenés nélkül bevezették a 40 órás munkahetet. Az általános törvényes munkaidő $43 \frac{3}{4}$ óra.

b) Minden dolgozó anyának a 2. gyermek születésekor lehetősége van arra - ha legkisebb gyermekét otthon, saját maga akarja gondozni -, hogy a terhességi és szülési szabadság után, a gyermek első életévének betöltéséig fizetett szabadságot vegyen igénybe. Erre az időre a táppénz nagyságának megfelelő pénzübeni juttatásban, de havonta legalább 300 márkában részesül. Azon anyák

több mint 80 %-a, akik 2. vagy további gyermeket szültek, élnek ezzel a lehetőséggel.

- c) A 3. és minden további gyermek megszületése után, 1984. június 1. óta a szülei szabadság lejártá után a gyermek 18 hónapos koráig fizetett szabadságot vehetnek igénybe. A munkaképtelenség 7. hetétől kezdődően a táppénz nagyságának megfelelő, de legalább 350 márka havi segélyt fizetnek.
- d) A 3 és többgyermekes anyák mentesülnek a munka alól, megbetegedett gyermekük ápolása céljából. Az első 2 munkanapra a nettó kereset 90 %-át fizetik nekik, a harmadik naptól a táppénz nagyságának megfelelő támogatást biztosítanak, úgy mint a munkaképtelenség 7. hetétől kezdődően. Ezt a támogatást
- a 3 gyermekes anyák összesen 8 hetes időtartamra,
 - a 4 gyermekes anyák összesen 10 hetes időtartamra,
 - az 5 és többgyermekes anyák összesen 13 hetes időtartamra
- kapják egy naptári évben.

A munka alóli mentesítéssel a gyermek 14 éves koráig lehet élni.

- e) Azok a teljes munkaidőben foglalkoztatott anyák, akik több műszakban dolgoznak és akiknek a háztartásában két 16 év alatti gyermek él - 20 munkanapos emelt alapszabadságot kapnak. Ha három 16 év alatti gyermek él a háztartásban - 21 munkanapos, többműszakos munka esetén 23 munkanapos emelt alapszabadság biztosított. Az alapszabadság általánosan 18 munkanap.

A családpolitikai juttatások folyamatosan emelkedtek. Az államhatalom helyi szervei az üzemek, az intézmények és az iskolák - hatáskörüknek megfelelően - felelősek számos olyan intézkedésért, amelyek az anya munkavégzésétől függetlenül érvényesek.

Amennyiben 3 gyermek él a háztartásban, úgy ez (1984. június 1. óta) érinti a

- lakóhelyiséggel való elsődleges ellátást a család létszámának, valamint a gyermekek korának és nemének megfelelően;
- különleges egészségügyi ellátás biztosítását gondozói ellátás útján és a profilaktikus és gyógykúrákkal kapcsolatos előnyben részesítés útján;
- előnyben részesítést a lakás közelében levő óvodákba, bölcsődékbe történő felvételnél;
- elsődleges ellátást üdülői beutalókkal;
- pénzügyi juttatásokat a család szociális helyzetének megfelelően, különösen a gyermekruházati cikkek beszerzése, a gyermek- és diákétkeztetés során, a beiskoláztatás, az ifjúavatás és a szünidei gyermektáborban való részvétel alkalmával.

A 4 és többgyermekes családokat (valamint az egyedülálló 3 gyermekes anyákat és apákat) illetően ezen kívül elsősorban a következő intézkedések vannak érvényben:

- lakbértámogatások és egyéb pénzügyi juttatások (pl. értékes fogyasztási cikkek stb. beszerzésére);
- a gyerekek különleges iskolai és iskolán kívüli támogatása és ellátása.

2.3 Kiegészítő intézkedések az egyedülálló dolgozó anyák és apák támogatására

Az egyedülálló anyák és apák külön, alkotmányjogilag garantáltan jogosultak a társadalmi gondoskodásra és segítségre. Az NDK szociálpolitikai fejlődésének 35 éve alatt – a lehetőségekhez mérten – folyamatosan javította a népesség csoportjának munka- és életkörülményeit. Jelenleg elsősorban az alábbi intézkedések vannak érvényben:

- a) Az egyedülálló dolgozó anyák és apák gyermekük betegsége esetén bérkiegészítést kapnak, amelyet a szabályok értelmében a betegség miatti saját munkaképtelenségük esetén a 7. héttől kezdődően biztosítanak számukra.
- b) Az egyedülálló anyák és apák gyermekei – függetlenül az ellátandó gyermekek számától – előnyben részesülnek a gyermekintézményekbe történő felvételnél. Ha egy egyedülálló anyának nem tudnak bölcsődei helyet adni, és ezért átmenetileg meg kell szakítania hivatása gyakorlását, akkor e megszakítás idejére a törvényes táppénz nagyságának megfelelő havi segélyben részesül. Ez idő alatt a munkaviszony szünetel. Újbóli munkábaálláskor munkahelyet garantálnak számára.

3. A nappali tagozaton tanuló anyáknak nyújtandó juttatások

- a) A tanuló anyák és diákházaspárok részére biztosították a megfelelő lakás- és tanulási körülményeket, a gyermekeik elhelyezésére és gondozására szolgáló helyeket, valamint a szükséges szolgáltatásokat. A főiskolák és szakiskolák vezetői kötelesek megteremteni az előfeltételeket ahhoz, hogy a gyermekes hallgatónők, ill. a leendő anyák speciális személyi problémáira külön figyelmet fordítsanak. Ezekkel az anyákkal támogatási szerződéseket kötnek.
- b) A nappali tagozatos, ill. a kutatási tanulmányokat folytató hallgatónők, valamint aspiránsnők a szülési szabadság után a harmadik és minden további gyermek után a legutoljára született gyermek 18 hónapos koráig mentesülhetnek a tanulás alól. Erre az időre tovább kapják a teljes összegű ösztöndíjat.
- c) A gyermekes hallgatónők minden ellátandó gyermekért a családi pótlékon kívül 50 márka havi segélyt kapnak.
- d) Ha az egyedülálló hallgatónő részére a gyermeke megszületése után nem lehet bölcsődei helyet biztosítani, és az anya folytatja a tanulmányait, az államtól az alábbi havonkénti támogatást kapja:

- 1 gyermek esetében	125 márkát,
- 2 gyermek esetében	150 márkát,
- 3 és több gyermek esetében	175 márkát.

Azonos szabályok érvényesek a szakmai képzésben részesülő egyedülálló anyák esetében. Az ösztöndíjakat, ill. a tanoncok fizetését ezek a kifizetések nem érintik.

4. Ifjú házásoknak nyújtott hitelek

Az ifjú házások pénzügyi támogatásban részesülnek. A 26 év alatti fiatal házások célhitelt vehetnek igénybe:

a) A lakás berendezéséhez

5000 márka összegig ezeket a hiteleket kamatmentesen nyújtják. Általánosan 8 év leforgása esetén e hitelösszeg törlesztése az első gyermek megszületése alkalmával 1000 márkával, a 2. gyermek megszületése alkalmával további 1500 márkával, a 3. gyermek megszületésekor további 2500 márkával csökken. A rendelkezés a házasság előtt született gyermekekre is vonatkozik, akik esetében az egyik szülő látja el a gondviselői funkciót, valamint az örökbe-fogadott gyermekekre.

A 3 gyermekes családok esetében a hitelfeltételeket úgy szabályozzák, hogy az 5000 márkás egész hitelösszeget akkor is elengedik, ha a 3. gyermek a törlesztési határidőn kívül született;

b) Hitelt lehet nyújtani

- egy szocialista lakásépítő szervezetbe történő belépés utáni szervezetkeze-ti részesedés befizetésére,
- családi ház vásárlására, ill. építésére.

Ezt a hitelt 5000 márkáig kamatmentesen nyújtják.

Ezen átfogó szociálpolitikai intézkedések megvalósításához az államháztartás növekvő mértékben bocsát rendelkezésre eszközöket.

Az államháztartás, ill. a társadalombiztosítás
egyed kiadásai

A juttatás fajtája	1971	1975	1980	1981	1982	1983
	m i l l i ó m á r k a					
Az állam által nyújtott családi pótlék és szülési segélyek	1567,7	1451,1	1337,4	1301,6	1434,1	1397,0
Az ifjú házasoknak nyújtott hitel elengedések kiadásai	-	75,2	140,9	182,2	181,7	208,0
Terhességi és szülési segély (a társadalombiztosítás juttatásai)	232,0	295,6	690,5	701,6	726,7	775,0
Az anyák támogatása a munka alóli fizetett mentesítés idejére (baby-év)	-	-	278,1	297,8	308,1	326,0
A legkisebb gyermekek gondozására szolgáló intézmények (bölcsődék, hetes bölcsődék, kombinált intézmények)	440,6	617,4	796,4	903,2	943,2	972,0

VI. VERMINSZKAJA, V. SZ.: L'GOTI DLJA SZEMEJ IMEJUSCSIH GYETEJ.
(A GYERMEKES CSALÁDOKNAK JÁRÓ KEDVEZMÉNYEK.)
KIJEV. 1985. POLITIZDAT UKRAINI

Az SZKP XXVI. kongresszusa és az ezt követő KB ülések határozatainak szellemében a párt és a szovjet állam következetesen lép fel a nép jólétének fokozása érdekében. Ennek során nagy figyelmet fordítanak arra, hogy a népesség növekedése és a felnövekvő nemzedék számára megteremtsék a kedvező feltételeket. Erre irányul - többek között - az SZKP KB és a Szovjetunió Minisztertanácsának 1981. január 22-i határozata "A gyermekes családoknak nyújtott állami támogatás fokozását célzó intézkedésekről".

Az SZKP KB és a Szovjetunió Minisztertanácsa - miután áttekintette a gyermekek neveléséhez nyújtott segítséget, mint a társadalmi fejlődés szociális programjának fontos elemét -, célszerűnek tartotta a gyermekes családok állami támogatásának fokozására irányuló pótlólagos intézkedések bevezetését, amelyek célja a gyermekek társadalmi és családi nevelésének optimális összehangolása, a dolgozó anyák helyzetének könnyítése, valamint a fiatal családok életkörülményeinek javítása.

Annak érdekében, hogy az újszülöttek és a kiskorú gyermekek gondozására megteremtsék a legkedvezőbb feltételeket, bevezették - az állami társadalombiztosítás terhére - a részlegesen fizetett szabadságot a gyermek egy éves koráig. Igénybevételére jogosultak a legalább egy éves munkaviszonnal rendelkező dolgozó anyák, valamint a termelésből kieső tanuló nők. Ezen kívül, az anya - kérelme alapján - fizetés nélküli szabadságot vehet ki a gyermek másfél éves koráig. A XII. ötéves terv előirányozza a gyermekgondozási szabadság tartamának meghosszabbítását és a folyósított kifizetés összegének felemelését.

Növekedett az egyedül álló anyáknak nyújtott állami támogatás. A két és több, 12 évesnél fiatalabb gyermeket nevelő, dolgozó anyák által igénybe vehető fizetett szabadságot 3 nappal meghosszabbították, felemelték az iskoláskor előtti gyermekintézmények - óvodák, bentlakásos intézetek stb. - étkezési normáit, a negyedik és további gyermekek születésekor kifizetésre kerülő egyszeri anyasági segélyt - az érvényben lévő normák fenntartása mellett - kiterjesztették az első, második és harmadik gyermekre is, újabb korekedzvémenyt állapítottak meg a részmunkaidőben foglalkoztatott öt- és többgyermekes, vagy fogyatékos gyermeket nevelő anyák számára. A gyermekintézmények széles hálózata alakult ki. Az állam és a társadalom minden eszközzel segíti a családokat, hogy a felnövekvő nemzedéket kommunista erkölcsi szellemben neveljék a hazaszeretetre, a köztulajdon megbecsülésére, a tudatos munka igényre, a családdal együtt készíti fel a fiatalokat a társadalmilag hasznos tevékenységre.

A társadalmi nevelés kiszélesítését, a tanulók sokoldalú fejlődése számára szükséges feltételek megteremtését és a család segítségét szolgálják a napközi otthonos csoportok és iskolák, valamint - a családi neveléshez szükséges feltételeket nélkülöző gyermekek számára - a bentlakásos iskolák. A tanulók képességeinek fejlesztésében fontos szerepet játszanak az úttörőpaloták és -házak, a technikai, természetbarát és turista szakkörök, a gyermekkönyvtárak, a sport-, művészeti- és zeneiskolák és más iskolán kívüli intézmények.

A gyermekes családoknak nyújtott állami kedvezmények és támogatási formák kedvező feltételeket biztosítanak a felnövekvő nemzedék családban történő neveléséhez, könnyítik a dolgozó nők helyzetét és az anyáknak lehetőséget nyújtanak az ország társadalmi-politikai életében való aktívabb és alkotóbb részvételre.

A női munka

A Pravda 1920 márciusában közzétette V. I. Lenin "A dolgozó nők nemzetközi napja alkalmából" című levelét. Ebben azt írja: "A nők munkásmozgalmá nem csupán a nők formális, hanem gazdasági és társadalmi egyenlőségéért vívott harcot tekinti fő céljának. A legfontosabb feladat: a nőket bevonni a társadalmi termelő munkába, kiszakítani őket a "házi rabság"-ból, felszabadítva őket abból az örök és kizárólagos, butító és lealázó alárendeltségből, melyet a konyha és a gyermekszoba testesít meg."

A párt és az állam - Lenin tanításához hűen - kitartóan munkálkodik a nőknek az állami és a társadalmi irányításba való bevonása érdekében. A szocializmus egyik legnagyobb vívmánya az, hogy gyökeresen megváltoztatta a nőknek a társadalomban elfoglalt helyzetét és a társadalom viszonyát a nőkhöz.

Erről tanúskodik a nők növekvő szerepe a társadalmi-politikai életben. A legutóbbi választások során több, mint egymillió nőt választottak meg népi küldötteknek helyi tanácsokba, a szövetségi és autonóm köztársaságok Legfelsőbb Tanácsaiba. Az ország legmagasabb törvényhozó testülete, a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa küldötteinek egyharmada nő.

A Szovjetunió Alkotmánya a nőknek a férfiakéval egyenlő jogot biztosít a munkához. A nők a népgazdaság bármely ágában dolgozhatnak. A két nem egyenlősége azonban egyáltalán nem jelent egyenlőséget munkájuk termelékenységében, munkafeltételeikben és a munkában töltött idő tartamában. A szülési szabadság, a nők joga a részmunkaidős és otthon történő munkavégzésre, a nehéz és egészségre ártalmas munkától való eltiltásuk, éjszakai munkavégzésük korlátozása, a nyugdíj jogosultságra vonatkozó kedvezmények - a munkához való jog mellett - az anyaság védelmét is jelentik.

A Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa 5. ülészsaka 9. ülésén megalakultak a nők munka- és életkörülményeivel, az anya- és gyermekvédelemmel foglalkozó, a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Szövetségi Tanácsának és Nemzetiségi Tanácsának Állandó Bizottságai, melyek megfelelő javaslatokat dolgoznak ki és azokat a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának illetékes szervei elé terjesztik. A Bizottságok segítséget nyújtanak az állami szervezeteknek és szervezeteknek a nők munka- és életkörülményeit, az anya- és gyermekvédelmet érintő kérdésekben a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa által hozott döntések megvalósítása terén, ellenőrzik a minisztériumok és hatóságok végrehajtó tevékenységét. Hasonló Állandó Bizottságok alakultak a szövetségi és autonóm köztársaságok Legfelsőbb Tanácsaiban, valamint a népi küldöttek kerületi tanácsaiban.

A párt és az állam kiemelten gondoskodik arról, hogy a nők számára megteremtsek valamennyi szükséges feltételt a boldog anyaság és az ország társadalmi életében való aktív és alkotó részvétel összeegyeztetéséhez, amit számtalan kedvezmény és támogatás hivatott elősegíteni.

A nők munkahelyi védelme

A Szovjetunió Alkotmánya biztosítja a szovjet embereknek az egészség védelméhez való jogát, amiről az ingyenes egészségügyi ellátás és a gyógyító-megelőző intézmények kiterjedt hálózata gondoskodik.

Az érvényben lévő törvényerejű rendeletek nagy figyelmet fordítanak a nők munkavédelmére. Így a nehéz, az egészségre ártalmas, ill. föld alatti munkavégzés csupán egyes - nem fizikai, ill. egészségügyi- és közszolgáltatásokkal kapcsolatos - munkakörökben engedélyezett.

A nők munkavégzése során gyakori a nagy tömegű tárgyak mozgatása és szállítása. A nők munka- és egészségvédelme érdekében a Minisztertanács és a Szovjet Szakszervezetek Központi Tanácsa 1984 decemberében határozatot hozott "A kézi anyagmozgatás során a nők számára megengedett legnagyobb tömegű teher új normájának bevezetéséről". A határozat előírja, hogy az anyagmozgatás legnagyobb megengedett tömege más munkával való váltakozás mellett sem haladhatja meg a 15 kg-ot; emelés esetén a magasság maximum 1,5 m lehet, valamint a műszak teljes ideje alatt az állandó emelés, szállítás max. tömege 10 kg lehet.

Meghatározták a teher emelésének és szállításának legfelső normáját is. A határozatnak megfelelően az egy műszak folyamán megmozgatható teher össz tömegét 7 ezer kilogrammban maximálta. A szállítandó teher tömege tartalmazza a csomagolóanyag súlyát is. A kézi kocsival, ill. konténerrel történő anyagmozgatásnál az egyszeri erő kifejtés nem haladhatja meg a 15 kg-ot.

A munkáról szóló, érvényben lévő törvények (USZSZK Munka Törvénykönyve), többek között a 175. cikkely tiltják a nők éjszakai munkavégzését, kivételt képeznek azok a népgazdasági ágazatok, ahol ezt a rendkívüli termelési körülmények indokolják és ideiglenes jellegűek.

Az anyák munkavédelme könnyített munkakörülményekben testesül meg: a terhesek, a szoptató és az egy évesnél fiatalabb gyermeket nevelő anyák éjszakai és munkaidőn túli munkára, valamint munkaszüneti napon való munkavégzésre és kiszállásra nem vehetők igénybe (176. cikkely). A felsorolt kedvezmények az egy éven aluli, valamint az örökbefogadott gyermeket nevelő anyákra is vonatkoznak.

A 177. cikkelynek megfelelően az 1-8 év közötti életkorú gyermeket nevelő anyák munkaidőn túli munkára vagy kiszállásra kizárólag beleegyezésük esetén vehetők igénybe. Ezek a kedvezmények az örökbefogadó nőkre is vonatkoznak.

A nők munkavédelméről szóló normák előírják, hogy a terhes nők átlagkeresete nem csökkenhet, ha - orvosi vélemény alapján korábbi munkájukat nem tudják ellátni - más, könnyebb munkakörbe helyezik át. Amennyiben a szoptató vagy egy évesnél kisebb gyermeket nevelő anya nem képes korábbi munkakörét ellátni, a szoptatás időszakára vagy a gyermek egy éves koráig átlagkeresetének megtartásával más munkakörbe helyezik át (178. cikkely). A kedvezmény megilleti a kolhoz tagokat és a részfoglalkozású nődolgozókat is.

Az átlagkereset egységes kiszámítása érdekében a Munka- és Szociális Ügyek Állami Bizottsága és a Szakszervezetek Központi Tanácsának Titkársága 1975. május 15-i állás-

foglalása kimondja, hogy a korábbi átlagkereset kiszámításánál az áthelyezést megelőző utolsó hat hónap keresetét kell alapul venni (nem számítva a szülési szabadság idejét).

A terhes, a szoptató és az egy évesnél fiatalabb gyermeket nevelő anya - munkahelyi kezdeményezés alapján - munkahelyéről nem bocsátható el, kivéve, ha a vállalatot, intézményt, szervezetet teljesen felszámolják (184. cikkely). Az ilyen esetekben azonban a dolgozó nőt kötelező más munkahelyre elhelyezni. E cikkely értelmében a nők alkalmazása nem tagadható meg, illetve keresetük nem csökkenthető olyan indoklással, mely terhességükkel vagy egy éven aluli gyermekükkel kapcsolatos. Ha a fent említett okok miatt a nőket nem alkalmazzák, ill. csökkentik munkabérüket, a hivatalos személyek az USZSZK Büntető Törvénykönyvének 134. cikkelye alapján bűnvádi felelősség alá vonhatók.

A dolgozó anyának - a munkavédelmi normák értelmében - anyasággal kapcsolatos pótkedvezmények járnak, többek között a szoptatás idejére pótszabadság és munkaidőkedvezmény. A szoptató vagy egy évesnél kisebb gyermeket nevelő anya - a valamennyi dolgozó nőt megillető étkezési és pihenő szüneteken felül - legalább 3 óránként, egyenként minimálisan 30 perc (kettő és több csecsemő esetén 1 óra) időtartamú szünetet vehet igénybe. A szoptatási szünetek idejét és rendjét a szakszervezet jóváhagyásával és az anya kívánságának figyelembevételével a munkáltató állapítja meg. A rendelet leszögezi, hogy a szoptatási szünet beleszámít a munkaidőbe és időtartamára a dolgozót az átlagkereset illeti meg.

A kiskorú gyermekek ellátásának minél kedvezőbb feltételei biztosítása érdekében a nagyszámú nőt foglalkoztató munkáltatók óvodákat, komplex gyermekintézményeket, a gyermek szoptatására alkalmas szobákat, valamint a nők testápolására szolgáló helyiségeket létesítenek.

A szülési szabadság

A Munka Törvénykönyve a munkás és alkalmazott nőknek a szülés előtt 56 naptári nap, a szülést követően ugyancsak 56 naptári nap szülési szabadságot állapít meg. A normális-tól eltérő (kóros) vagy ikerszülés esetén a szülés utáni szabadság tartama 70 naptári nap.

A szülés utáni szabadság igénybevételének joga a szülőotthontól gyermeket örökbe-fogadó nőt is megilleti. A szabadság (56 naptári nap) megállapításának alapjául a gyermek anyakönyvi kivonatában rögzített születési idő szolgál.

A munkáltató a szülés utáni szabadság engedélyezésekor a dolgozó nő kérésére köteles ehhez hozzácsatolni a rendes évi szabadságot, függetlenül az adott vállalatnál, intézményben, szervezetben eltöltött idő tartamától.

A szülési szabadság kiszámítása naptári napokban történik, ezért a munkanapokon kívül magában foglalja a heti munkaszüneti- és ünnepnapokat is.

A szülési szabadság idejére járó összeg kifizetése a megfelelő gyógyintézet által kiállított beteglap alapján történik. Az összeget az ideiglenes keresőképtelenségre érvényes szabályok szerint állapítják meg, azaz a beosztás szerinti kereset kétszeresét nem meghaladó tényleges munkabérből számítják. A szülési szabadság idejére járó segély a kereset 100 %-ának megfelelő összeg, mely független a munkaviszony tartamától és a

szakszervezeti tagságtól. Kifizetésének egyetlen feltétele az, hogy az anya az adott időpontban munkaviszonyban álljon vállalatnál, intézménynél vagy kolhoznál, beleértve azokat az eseteket is, amikor a nő szabadságát (fizetett) tölti, valamint amikor a gyermek másfél éves koráig fizetés nélküli gyermekgondozási segélyen van.

A kolhoztagok esetében a kifizetés feltétele a kolhoztagság. A szabadság tartamára a teljes munkabért fizetik ki (a szolgálati időtől függetlenül); kiszámításának alapja a szülési szabadságot megelőző naptári évben elért tényleges kereset. Az összeget a kolhoztagok szociális ellátásának központi szövetségi alapjából fizetik ki (a fizetési formától függetlenül a tényleges munkabérből számítják ki).

A tényleges keresetbe - a szabadság idejére kapott fizetés, a táppénz és a különböző egyszeri juttatások kivételével - beleszámít a munkabér valamennyi típusa, így a bérpótlék is. A kolhoztagoknak a szülési szabadság idejére járó összeget a kolhoz vezetősége állapítja meg.

Ha a szülést közvetlenül megelőző időszak tartama több, ill. kevesebb a megállapított napok számánál, akkor a segélyt a szülést megelőző szabadságban ténylegesen eltöltött napra kifizetik. A szülés utáni szabadság kezdetének a szülés napját tekintik.

Amennyiben a szülési szabadság megkezdésekor a terhes nő rendes évi szabadságát tölti, a szülési szabadságot az általánosan érvényes feltételek mellett állapítják meg, ennek lejártá után pedig a szabadság a rendes évi szabadsággal meghosszabbodik. Abban az esetben pedig, ha a terhes nő fizetés nélküli szabadságának ideje alatt válik jogosulttá a szülési szabadságra, erre az időtartamra az összeg nem fizethető ki. Ha a szülési szabadság megkezdésének időpontjában vita merül fel a terhes nő munkahelyéről történő elbocsátásának jogosságáról, az összeg csak a dolgozó nő munkahelyére való visszahelyezése után fizethető ki, mégpedig a rehabilitálás határozatának napjától kezdve. Amennyiben az anya a jogosulttá válás időpontjában egy éven aluli gyermekével részlegesen fizetett gyermekgondozási szabadságon van, választhat a szülési szabadság, ill. a gyermekgondozási szabadság igénybevétele között. Abban az esetben, ha a szülési szabadságra jogosult nő ideiglenesen szünetelteti munkaviszonyát vagy tanulmányi pótszabadságát tölti, a szülési szabadságra járó összeg attól a naptól kerül folyósításra, amelyen munkába kellene lépnie.

A közép-, ill. felsőfokú tanintézetet, szakmunkásképzőt vagy aspirantúrát végzett pályakezdő fiatalok a munkába állásra kijelölt naptól jogosultak a szülési szabadság igénybevételére. Az összeget ilyen esetben az elfoglalandó beosztás szerinti munkabér alapján állapítják meg.

A Szovjetunió Fegyveres Erőiből terhesség miatt elbocsátott női alkalmazottakat ugyancsak megilleti a szülési szabadság, számukra a segélyt a gyógyintézeti beteglap alapján a szociális ellátással foglalkozó szervek állapítják meg.

A Szovjetunió Minisztertanácsa és a szakszervezetek Központi Tanácsa 1984. február 23-i állásfoglalása szerint, a köztársasági, körzeti, területi, Moszkva és Kijev városi szakszervezeti tanácsok egyes esetekben olyan munkás és alkalmazott dolgozó nőknek is engedélyezhetik a szülési szabadság igénybevételét, akiknek munkaviszonya alapos okok miatt a szülési szabadság megkezdése előtti 1 hónapon belül szűnt meg.

Gyermekgondozási segély

A kommunista párt és a szovjet állam szüntelenül munkálkodik az ifjúság egészségi állapotának javítása, testi fejlődésének, erkölcsi és esztétikai nevelésének érdekében. A "legjobbat a gyermekeknek" lenini hagyaték szellemében a párt az ifjúsággal való törődést az állami politika szintjére emelte.

Az SZKP XXVI. kongresszusa határozatainak értelmében széles körű intézkedések születtek az anyák és a felnövekvő nemzedék életkörülményeinek javítása érdekében, melyek célja a gyermekes családok jövedelmének növelése, élet- és lakáskörülményeinek javítása és az iskola előtti gyermekintézmények hálózatának további fejlesztése. Az intézkedések előirányozzák a dolgozó anyák szabadidejének növelését, a gyermeknevelés feltételeinek kedvezőbbé tételét is.

Az SZKP KB és a Szovjetunió Minisztertanácsa 1981. január 22-i határozata "A gyermekes családoknak nyújtott állami támogatás fokozását célzó intézkedésekről" a párt és az állam - a dolgozó anyákról és gyermekekről való - gondoskodásának újfajta megnyilvánulása.

Az 1981. évi határozat értelmében az egész országban a legalább egy éves munkaviszonnyal rendelkező, valamint a munkaviszonyt megszakítva tanulmányokat folytató nő gyermeke egy éves koráig részlegesen fizetett gyermekgondozási szabadságot vehet igénybe. Ennek időtartamára a Távol-Keleten, Szibériában és az európai északi területeken havi 50 rubel, az ország más részein pedig havi 35 rubel segély jár. Emellett bevezették a gyermek másfél éves koráig igénybe vehető fizetés nélküli gyermekgondozási szabadságot is. Az említett gyermekgondozási szabadságok tartamára az anya munkahelyét és beosztását a munkáltató nem töltheti be. A fizetés nélküli szabadság ideje alatt az egyetemista nő esetében az ösztöndíj folyósítása szünetel.

A gyermek egy éves koráig igénybe vehető - részlegesen fizetett - gyermekgondozási segélyre jogosult valamennyi, legalább egy éves munkaviszonnyal rendelkező - munkás, alkalmazott, kolhozparaszt - nő. A jogosultak köre kiterjed a közép- és felsőfokú tanintézetekben, a szakmunkásképző intézetekben, a továbbképző és átképző tanfolyamokon tanuló valamint az aspirantúrán lévő és a klinikai szakorvosképzésben résztvevő nőkre munkaviszonyuktól függetlenül.

A gyermekgondozási segélyre és a fizetés nélküli szabadságra a szülészeti intézménytől csecsemőt örökbefogadó anya is jogosult. A gyermek későbbi adoptálása esetén is lehetősége van az örökbefogadó anyának a kétféle szabadság igénybevételére a gyermek egy, illetve másfél éves koráig.

A nők munkaviszonyban töltött idejét az állami vagy kolhoz nyugdíj megállapítására vonatkozó szabályok szerint számítják ki. A munkaviszonyba beleszámít a tanulással töltött idő, függetlenül attól, hogy ezt megelőzően állott-e alkalmazásban.

A részlegesen fizetett gyermekgondozási szabadságot és a fizetés nélküli szabadságot az anya kérésére a vállalat, intézmény és kolhoz vezetősége adja ki és rendeli el. A rendeletnek megfelelően a segélyt a szakszervezeti bizottság állapítja meg. A munkás és alkalmazott nők számára az összeget az állami társadalombiztosítási alaphoz folyósítják a Szakszervezetek Központi Tanácsa által szabályozott módon. Ettől eltérően, a kolhoztagok és a kolhozban szerződés alapján foglalkoztatott nők számára - a Pénzügyminis-

térium által szabályozott módon - a kolhoztagok központi szövetségi társadalombiztosítási alapjából fizetik az összeget. Az említett szabadságokat az anya teljes egészében folyamatosan vagy megszakításokkal bármely időben igénybe veheti a gyermek másfél éves koráig.

Az anya halála esetén a gyermekgondozási segélyt az apa vagy a gyermeket ténylegesen gondozó más személy - kérése alapján - is igénybe veheti. A fizetés nélküli gyermekgondozási szabadságon töltött idő beleszámít az általános, a folyamatos és a szakma szerinti munkaviszonyba. Ugyanakkor a rendes évi szabadság megállapításánál a gyermekgondozási segélyen töltött idő nem vehető figyelembe.

A Szovjetunió Fegyveres Erőitől terhesség miatt elbocsátott - sorállományú, őrmesteri és törzsőrmesteri rendfokozatban szolgálatot teljesített - női alkalmazottak számára a segélyt a szociális ellátási szervek fizetik. Az említett szabadság ideje folyamatos munkaviszonynak számít.

A gyermekgondozási segély utolsó napja az a nap, melyen a gyermek betölti első életévét.

A XII. ötéves terv előirányozza az újszülöttek és a kiskorú gyermekek gondozására nyújtott időbeli és anyagi kedvezmények további növelését.

A Szovjetunió Minisztertanácsa és a Szakszervezetek Központi Tanácsa 1981. szeptember 2-i, "A gyermek egyéves koráig igénybevehető gyermekgondozási segély és a gyermekes családoknak nyújtott állami támogatás fokozását célzó más intézkedések bevezetésének rendjéről" hozott határozat előírja, hogy 1981 évtől a kettő és több 12 évesnél fiatalabb gyermeket nevelő nők évente 3 nap fizetett pótszabadságra jogosultak. Ezt a szabadságot rendszerint a rendes évi szabadsággal együtt adják ki, de a nő kérésére bármely más, számára megfelelő időpontban is igénybevehető. A három nap pótszabadság hozzáadódik az alap- és az egyéb jogon járó szabadsághoz, azonban az össz szabadság időtartama nem haladhatja meg az évi 28 naptári napot. A gyermek után járó pótszabadság utoljára abban az évben vehető igénybe, melyben a gyermek betölti tizenkettedik életévét.

Az említett határozat a kettő és több tizenkét éven aluli gyermeket nevelő nőknek két hétig terjedhető fizetés nélküli szabadságra is lehetőséget ad, amit azonban csak a munkáltatóval egyeztetett időpontban (amikor a körülmények megengedik) vehet igénybe. A szabadság hozzácsatolható a rendes évi szabadsághoz, ill. kivethető külön is, egyben vagy több részletben, azonban a következő évre nem vihető át. E szabadság ideje beleszámít az általános és a folyamatos munkaviszonyba, valamint a rendes évi szabadságra jogot formáló munkaviszonyba. A határozat azt is leszögezi, hogy a dolgozó nőnek joga van az év bármely szakában szabadságának igénybevételére.

A részmunkaidős foglalkoztatás

A nők társadalmi termelésben való részvétele és a gyermeknevelés összehangolása elősegítése érdekében "A gyermekes családoknak nyújtott állami támogatás fokozását célzó intézkedésekről" hozott határozatával az SZKP KB és a Szovjetunió Minisztertanácsa kötelezte a köztársaságok Minisztertanácsait, minisztériumait és főhatóságait, hogy - főként a nagyszámú női munkaerőt foglalkoztató munkahelyekre vonatkozóan - dolgozzanak ki és vezessenek be olyan, a nők munkavégzését könnyítő intézkedéseket, mint a nem teljes munkanap és munkahét, a rugalmas munkaidőbeosztás, valamint az otthoni munkavégzés, a bedolgozás.

A Munka- és Szociális Ügyek Állami Bizottsága és a Szakszervezetek Központi Tanácsának Titkársága - a Szovjetunió Állami Tervhivatalával egyeztetve - 1980. április 29-én jóváhagyta a nem teljes munkaidőben foglalkoztatott, gyermekes nők alkalmazásának rendjéről és feltételeiről szóló szabályzatot. A szabályzat előírja, hogy a kiskorú gyermekkel rendelkező nők és a munkáltató közötti megállapodás a részmunkaidős foglalkoztatásról a munkaviszony létesítésekor vagy a későbbiekben egyaránt létrejöhet. A napi munkaidő tartama 4 óránál, a heti munkaidő pedig - öt-, ill. hatnapos munkahét esetén - 20, illetve 24 óránál nem lehet kevesebb. A munkabért ezekben az esetekben a ledolgozott idővel arányosan állapítják meg, teljesítménybérezés esetén pedig a dolgozó teljesítménye függvényében.

A nem teljes munkanap során a következő munkarendek lehetségesek: a napi munkaidő meghatározott munkaórászámmal való csökkentése a hét valamennyi munkanapján; a heti munkanapok számának csökkentése a napi normál munkaidő csökkentése mellett; a napi munkaidő meghatározott számú munkaórával való csökkentése a heti munkanapok számának egyidejű csökkentése mellett. Amennyiben a napi munkaidő meghaladja a 4 órát, a részmunkaidőben foglalkoztatott nőt étkezési és pihenő szünet illeti meg, ami azonban nem számít bele a munkaidőbe. Ezen kívül a szoptató és egy éven aluli gyermeket nevelő, részmunkaidős anyának legalább 3 óránként, egyenként 30 percnél - kettő és több csecsemő esetén 1 óránál - nem rövidebb szünetet kell biztosítani a gyermek(ek) táplálására. Az anya - kívánságára - a szoptatási munkaidőkedvezményt a munkaidő végén összevonva vagy az ebédszünethez csatolva is igénybe veheti, amelynek időtartamára átlagkereset illeti meg.

A részmunkaidős foglalkoztatás következtében a munkavállaló teljes évi szabadsága nem csökken és más munkajogi vonatkozásban sem szenved hátrányt. A nem teljes munkaidőben foglalkoztatott, kötetlen munkaidőbeosztásban dolgozó nőt akkor illeti meg az ezért járó pótszabadság, ha a munkaszerződés teljes munkanapot, de nem teljes munkahetet ír elő. A pótszabadság időtartamát a szakszervezettel egyeztetve a munkáltató szabja meg, melynek során figyelembe veszik a munka nehézségi fokát és a dolgozó nő munkaidőn túli elfoglaltságát. Az egészségre ártalmas munkakörben részmunkaidőben foglalkoztatott nőnek ilyen jogcímen járó pótszabadság számításánál csak azokat a napokat lehet figyelembe venni, amelyek során a nő a - munkakörre egyébként előírt - munkaidőnek legalább felét munkavégzéssel töltötte. A gyermekes anya részmunkaidős foglalkoztatása - általában és az adott munkakörben - folyamatos munkaviszonynak számít.

A Munka- és Szociális Ügyek Állami Bizottsága és a Szakszervezetek Központi Tanácsa Titkársága 1984. június 6-án jóváhagyta a gyermekes nők rugalmas munkaidőbeosztásának rendjéről és feltételeiről szóló szabályzatot. E szabályzat 1.1 pontja szerint ez a munkaidőbeosztás sajátos formája, amely során a dolgozó nő munkavégzésének rendjét - szociális, háztartási és egyéb személyes jellegű elfoglaltságai és munkavégzésének összeegyeztetésével - saját maga határozza meg. Ez a megoldás kedvező lehetőséget teremt az anyaság és a munkavégzés, illetve a társadalmi életben való részvétele összehangolására.

A rugalmas munkaidőbeosztás a gyermekes nő és a munkáltató közötti megállapodás után jön létre akár munkába történő belépéskor, akár később, abban az esetben, ha a gyermek gondozása miatt nem tud a normál munkaidőbeosztásban dolgozni. Ez a nő számára bármely, megfelelő időszakra megállapítható.

Miután az adott munkaidőbeosztást - a vállalat, intézmény, szervezet (ahol a nő

dolgozni fog) termelési, technológiai folyamatainak és munkakörülményeinek figyelembevételével - egyeztettek a szakszervezeti bizottsággal, munkáltatói rendelet szabályozza. A munkaidőbeosztás számtalan variációja lehetséges a termelési és helyi sajátosságoktól függően, azonban meg kell tartani a 7 órás munkanapból és a 6 napos munkahétből adódó éves munkaidőkeretet. A rugalmas munkaidőbeosztás során is biztosítani kell a törvény által előírt tartamú napi pihenőidőt és heti pihenőnapot. A napi munkaidő nem haladhatja meg a 10 órát, a munkahelyen töltött idő pedig a műszak kezdetétől a végéig - beleszámítva a nem fizetett szüneteket is - a 12 órát.

A rugalmas munkaidő három részből áll: rögzített idő, melyet a munkahelyen kell tölteni; az ún. mozgó idő, melynek határai között a dolgozó nő saját belátása szerint kezdheti meg vagy fejezheti be a munkát és a legalább 30 perces, de 2 óránál nem hosszabb - a munkaidőbe nem számító - étkezési és pihenő munkaközi szünetek. A szoptató és az egy éven aluli gyermeket nevelő, rugalmas munkaidőbeosztásban dolgozó anyák rögzített és ún. mozgó munkaideje módosulhat a szoptatási munkaidőkedvezmény miatt. A nők bizonyos időszakokban - személyes érdekeik figyelembevételével - az általában szokásos munkaidőbeosztásban is dolgozhatnak. A rugalmas munkaidőbeosztásban dolgozó nők nem teljes munkanapos munkavégzése esetén a munkaidőt a ténylegesen megállapított heti vagy havi munkaidőkeret szerint csökkentik. Azon munkahelyeken, ahol heti vagy havi munkaidőkeret van, a rugalmas munkaidőbeosztásban megállapított munkaidőnek is ehhez kell igazodnia.

A rugalmas munkaidőbeosztás szabályait megsértő dolgozót az adott munkarendre való jogától a munkáltató 3 havi időtartamra megfoszthatja. Ismételt vétség esetén fegyelmi felelősségre vonás mellett a vétkes dolgozót az általában szokásos munkaidőbeosztásba helyezik át. Amennyiben a termelés szükségessé teszi, a dolgozó nő egy hónapnál nem hosszabb időtartamra az általában szokásos munkaidőbeosztásba helyezhető át. A munkahelyen kívüli munkavégzés - például szolgálati kiszállás, szimpóziumokon, konferenciákon stb. való részvétel - esetén a rugalmas munkaidőbeosztás érvényét veszti. A rugalmas munkaidőbeosztásban dolgozó nő túlmunkát és szabadnapokon munkát csak külön rendeletek által szabályozott módon végezhet (USZSZK Munka Törvénykönyvének 62., 63. és 71. cikkelei). Ilyen munkaidőbeosztás 5, 6 napos munkahét, ill. más munkaidőbeosztás mellett a népgazdaság valamennyi ágában - különösen a főként női munkaerőt foglalkoztató kereskedelem, közétkeztetésben és más szolgáltató ágazatokban - alkalmazható.

A bedolgozók munkavégzése

A bedolgozók munkavégzésének feltételeit a Munka- és Szociális Ügyek Állami Bizottsága és a Szakszervezetek Központi Tanácsa Titkársága 1981. szeptember 29-i rendelete szabályozza. Ennek megfelelően az otthoni munkavégzést rögzítő munkaszerződésre való jogot elsősorban a tizenöt éven aluli gyermekkel rendelkező dolgozó nőknek kell biztosítani.

Az írásba foglalt munkaszerződésben rögzíteni kell mindkét szerződő fél kötelességeit, az alapvető és a kiegészítő feltételeket (az anyagellátás rendje és ideje, a teljesítmény elszámolásának módja stb.) egyaránt. Az otthoni munkavégzést csak megfelelő lakáskörülményekkel rendelkező személynek szabad engedélyezni, amit a vállalat vezetősége a szakszervezeti bizottság képviselőjének, illetve - szükség esetén - a közegészségügyi és a tűzvédelmi felügyelet bevonásával vizsgál meg. A munkáltató ingyenesen biztosítja a munkavégzéshez szükséges szerszámokat és berendezéseket, ellátja ezek javítását. A saját szerszámait használó dolgozónak az érvényben levő törvénynek megfelelően az

elhasználódásért térítést fizetnek. A felek megegyezése szerint a munkáltató a bedolgozó egyéb, a munkavégzéssel kapcsolatos költségeit is megtérítheti. A dolgozó munkabére teljesítménybér-, ill. szakmáybér-forma szerint történik. A bedolgozó folyamatos és hosszantartó munkavégzésének ösztönzése céljából a vállalat éves tevékenységének összesítése alapján jutalom adható, továbbá a vállalat premizálási szabályzata szerint - a szakszervezeti bizottság egyetértésével - prémiumban is részesülhet.

Az otthon dolgozó munkást vagy alkalmazottat - ha hosszabb időtartamúra nem jogosult - évi 15 nap szabadság illeti meg. Emellett megilleti - amennyiben a vállalatnál szokásos - a folyamatos munkaviszony után, valamint az önkéntes rendőri testületben, az önkéntes tűzoltóként, a népi ülnökként, a népi ellenőrként vagy más minőségben végzett aktív munkáért járó pótszabadság. A távoli északi körzetek - és a hozzájuk hasonló körzetek - bedolgozói jogosultak az ezekben a térségekben dolgozókat megillető - a törvényben rögzített - pótszabadságra.

Az e fejezetben áttekintett, a gyermekes nőknek nyújtott kedvezmények még reálisabb lehetőséget teremtenek a dolgozó nők számára a boldog anyaság és a társadalmi termelésben, az állami életben való aktív és alkotó részvétel összeegyeztetésére.

A gyermekes családoknak nyújtott állami támogatás formái

Anyasági segély

A Szovjetunió Minisztertanácsa és a Szakszervezetek Központi Tanácsa 1981. szeptember 2-i határozata "A gyermek egy éves koráig igénybe vehető gyermekgondozási segély és a gyermekes családoknak nyújtott állami támogatás fokozását célzó más intézkedések bevezetésének rendjéről" elrendelte, hogy a dolgozó és a tanulmányokat folytató nőknek az első gyermek születésekor 50 rubel, a második és a harmadik gyermek születésekor 100 rubel összegű egyszeri anyasági segély kerüljön kifizetésre. Két vagy több gyermek születése esetén a segély mindegyik gyermek után olyan összegben kerül kifizetésre, mint a második, illetve harmadik gyermek születése esetén, függetlenül a korábban születettek számától. Amennyiben az anya a sokgyermekes vagy az egyedülálló nőknek járó segélyre is jogosult, részére a nagyobb összegű segélyt folyósítják. A negyedik és azt követő gyermek születésekor a sokgyermekeseknek járó segélyt fizetik ki.

Az egyszeri anyasági segélyt a munkás, alkalmazott és tanuló anyáknak a munkáltató (vállalat, intézmény, szervezet), ill. a tanintézet folyósítja az állami társadalombiztosítási keretből, a negyedik gyermek születésekor pedig az összeg folyósítását a szociális ellátási szervek végzik.

Abban az esetben, ha a szülő nő nem áll munkaviszonyban és tanulmányokat sem folytat, az első, második és harmadik gyermeke születésekor az őt megillető 30 rubel összegű segélyt a gyermek apjának munkáltatója (tanintézete) folyósítja az állami társadalombiztosítás terhére, függetlenül keresetétől vagy ösztöndíjától.

A Szovjetunió Fegyveres Erőitől terhesség miatt elbocsátott sorállományú, őrmesteri és törzsőrmesteri rendfokozatú női alkalmazottak számára a kifizetést a helyi tanácsoknak a sokgyermekes és egyedülálló anyák segélyezésével foglalkozó bizottságai végzik a költségvetés honvédelmi alkalmazottak nyugellátási kerete terhére.

A nyugdíjas anyának az első, második és harmadik gyermek születésekor járó 30 rubel összegű anyasági segélyt a szociális ellátási szervek folyósítják.

A sokgyermekes anyák anyagi támogatása

A sokgyermekes - a három és több gyermeket szült - nőket társadalmi megbecsülés övezi. Anyagi támogatásuk fokozásáról a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének 1944. július 8-i rendelete intézkedett, melynek értelmében a harmadik gyermekét szülő nőt egyszeri szülési segély illeti meg, a négy- és többgyermekes anya pedig havonta folyósított pótléokra jogosult. A sokgyermekesek állami támogatása jelenleg az említett rendelet, valamint a Minisztertanács 1970. augusztus 12-i határozata alapján történik, mely a sokgyermekes nőnek egyszeri anyasági segélyt és havi pótlékot ír elő. A gyermek második életévétől öt éves korának eléréséig járó havi pótléokra a négy- és többgyermekes anya jogosult.

Az anyasági segély és a havi pótlék összege a következőképpen alakul: a negyedik gyermek születésekor 65 rubel és havonta 4 rubel; az ötödik gyermeknél 85 rubel és 6 rubel, a hatodik gyermeknél 100 rubel és 7 rubel, a hetedik és nyolcadik gyermeknél 125 rubel és 10 rubel, a kilencedik és tizedik gyermek világrajöötténél pedig 175 rubel és 12 rubel 50 kopek havi pótlék. Az ennél nagyobb sorszámú születéseknél 250 rubel anyasági segélyt és havi 15 rubel pótlékot folyósítanak.

A Szovjetunióban 1982-ben 702 ezer négygyermekes, 430 ezer ötgyermekes, 288 ezer hatgyermekes, míg 551 ezer hét- és többgyermekes anya részesült a sokgyermekeseket megillető állami segélyben.

Az állami segély az anyát örökbefogadott, mostoha és nevelt (a férj korábbi házasságából származó) 12 éven aluli gyermeke után is megilleti. A jogosultság megállapításánál figyelembe veszik azokat az elhalálozott gyermekeket, akik a Szovjetunió védelme vagy katonai szolgálat, életmentés, a társadalmi tulajdon vagy a szocialista törvényesség védelme során szerzett sérülés vagy betegség, munkahelyi vagy foglalkozási betegség miatt veszítették életüket. Az örökbefogadott gyermeket abban az esetben veszik figyelembe, ha az örökbefogadás időpontja megelőzi a pótlékra jogosító gyermek születését. Az anyát megilleti a pótlék különélő gyermeke, a családtól tanulás, munkavégzés vagy sorkatonai szolgálat miatt távol levő gyermekei után. Nem illeti meg azonban a pótlék az anyát meghalt, vagy más személy által örökbefogadott gyermeke után, továbbá akkor, ha az anyát szülői jogaitól megfosztották.

Ha az anyát egészségi állapota vagy más ok gátolja a pótlék megállapításának kérelmezésében, az összeget havonta az ezt kérvényező apának vagy a gyermekek gyámjának folyósítják az anya felgyógyulásáig, illetve amíg a gátló tényező meg nem szűnik. A sokgyermekes anya halála esetén a pótlék folyósítását a gyermekek apjának vagy gyámjának kell kérelmezni.

A sokgyermekes anya havi pótlékra jogosultsága nem függ a gyermekek számára folyósított esetleges nyugellátástól vagy tartásdíjtól.

A sokgyermekeseket megillető pótlék folyósítását a lakóhely szerint illetékes kerületi (városi) szociális ellátási osztálynál, községi lakosoknak a helyi Tanács VB-nél kell kérni. A kérelemhez mellékelni kell az utolsóként született gyermek születési bizonyítványát, a lakóhelyi igazolást az anyával együtt élő, illetve a családtól távol lévő

gyermekek számáról. Abban az esetben, ha a kérelmezés a községi tanácsnál történik, a gyermekek számát nem kell igazolni. A gyám által benyújtott kérelemhez csatolni kell a VB gyámsági határozatát. A pótlék megállapítását a sokgyermekes és egyedülálló anyák támogatásával foglalkozó bizottság végzi. Ha a szülési segély és a sokgyermekeseket megillető pótlék kérelmezése a gyermek születésétől eltelt egy év után történik, a segély teljes összegét folyósítják, míg a havi pótlék csak a gyermek egy éves korától eltelt időtartamra – de nem több, mint a kérelmezéstől visszamenőleg hat hónapra – kerül kifizetésre. Az előírt időben nem kérelmezett pótlék visszamenőleg 3 évnél hosszabb időtartamra nem folyósítható. Amennyiben a kifizetésre a jogosultságot megállapító és kifizető szerv hibája miatt nem került sor, az anya a teljes összeget korlátozás nélkül megkapja. A pótlék folyósítása szünetel arra az időtartamra, amelyet a jogosultság alapjául szolgáló gyermek a teljes ellátást nyújtó állami gyermekintézményben tölt.

A négy- és többgyermekes anyák a gyermekintézmények (bölcsőde, óvoda) igénybevételeért kedvezményes térítési díjat fizetnek, mely az előírt összeg 50 %-a.

A három és több, 16 éven – tanuló esetében 18 éven – aluli eltartott gyermeket nevelő munkások és alkalmazottak az ideiglenes keresőképzetlenség időtartamára – a folyamatos munkaviszonytól függetlenül – keresetük 100 %-át kapják. A kedvezmény nem terjed ki a munkafegyelem megsértése, bűncselekmény elkövetése, erkölcsbe ütköző cselekmény, munkahelyi alárendeltség elleni súlyos vétség vagy más fegyelmi vétség miatt a munkahelyéről elbocsátott dolgozókra.

A sokgyermekes és rossz anyagi helyzetű családokat a gyermek egyéves koráig, annak korai vegyes vagy mesterséges táplálása esetén ingyenes tejcsészék, anyatej és konzerv készítmények illetik meg.

Az egyedülálló anyák anyagi támogatása

Egyedülálló anyának tekintik azokat, akik nem állnak törvényes házasságban és a gyermek születési bizonyítványában az apa személye nincs bejegyezve, illetve a gyermek apjaként – megállapított rendben – az anya által megnevezett személyt jegyezték be.

Az egyedülálló anya gyermeke 16 éves – amennyiben tanul és ösztöndíjban nem részesül, 18 éves – koráig havi 20 rubel összegű segélyt kap. Házasságkötése után a jogosultság csak akkor szűnik meg, ha a házastárs a gyermeket örökbefogadja. Nem jár segély azon gyermekek után, akik után nyugellátást vagy tartásdíjat kapnak. Abban az esetben sem jogosult a nő az egyedülálló anyákat megillető segélyre, ha a gyermek apjával törvényes házasságkötés nélkül, de közös háztartásban él és a gyermeket együtt nevelik. Az együttélés megszakadása után azonban – a szociális ellátási osztályhoz benyújtott kérelem hónapjától – az anyát megilleti az egyedülállónak járó állami segély. Nem jogosult az anya a segélyre, ha azt a személyt, akitől a gyermek származik, érvényes bírósági határozat apaként ismerte el.

A házasságban nem álló, gyermeket örökbefogadó nő az örökbefogadás napjától jogosulttá válik az egyedülálló anyát megillető segélyre.

A négy- és többgyermekes, egyedülálló nő mindkét típusú segélyre jogosult: mind a sokgyermekeseknek, mind pedig az egyedülálló anyának járó segélyre. A korábban házas családi állapotú nő abban az esetben jogosult a segélyre, ha a házasság felbontása, a férje halála vagy nyomtalan eltűnése előtt vagy után más személytől szült gyermeket; ha

a gyermek születési bizonyítványába az apa személye nincs bejegyezve, illetve a gyermek apjaként - megállapított rendben - az anya által megnevezett személyt jegyezték be. Abban az esetben, ha az egyedülálló anya gyermekét más személy - gyám - neveli, a segélyt közvetlenül ezen személynek folyósítják. A segély megállapítása iránti kérelmet a lakóhely szerinti területi (városi) szociális ellátási osztályhoz - községekben a helyi tanács VB-hez - kell benyújtani. A kérvényhez mellékelni kell a gyermek születési bizonyítványának másolatát; lakásbizottság igazolását arról, hogy a gyermek együtt él az anyával, az anyakönyvi hivatal által kiadott igazolást.

Az állami segély megállapítását a területi (városi) tanács VB állami segélyekkel foglalkozó bizottságának döntése alapján végzik.

Amennyiben a kérelmezés a gyermek születése után több, mint 6 hónappal történik, a kifizetés visszamenőleg legfeljebb hat havi időtartamra lehetséges. A külföldről a Szovjetunióba állandó lakosként hazatelepülő szovjet állampolgárságú egyedülálló anya a segélyre a hazatelepülés hónapjától válik jogosulttá.

Az állami segélyt a szociális ellátási szervek havonta utólag folyósítják az egyedülálló anyáknak. Az elmaradt összegek kifizetésére az ilyen irányú kérelem benyújtásától számított, visszamenőleg legfeljebb 3 évi időtartamra van lehetőség. Amennyiben a segély folyósítása a megállapító és kifizető szerv mulasztásából nem történt meg, az összeget teljes egészében ki kell fizetni a kedvezményezett részére. A segély folyósítása szünetel arra az időszakra, amelyet a gyermek teljes ellátást nyújtó állami gyermekintézményben tölt.

Az egyedülálló anya vétkessége miatt, jogosultság nélkül kifizetett segély visszakövetelését az állami segélyezéssel foglalkozó bizottság döntése alapján hajtják be. A tartozást legfeljebb 20 % kamat terheli.

A rossz anyagi helyzetű gyermeketes családok támogatása

A felnövekvő nemzedék neveléséhez szükséges kedvezőbb feltételek megteremtése és a rossz anyagi helyzetű családok anyagi támogatása érdekében a Szovjetunió Minisztertanácsa 1974. szeptember 25-én jóváhagyta a rossz anyagi helyzetű gyermeketes családoknak nyújtott segélyek megállapításáról és kifizetéséről szóló szabályzatot. Az 1974. november 1-től kifizetésre kerülő segélyre azok a családok jogosultak, amelyekben az egy családtagra jutó havi átlagjövedelem nem haladja meg az 50 rubelt, az ország kiemelt övezeteiben pedig Távol-Kelet és Szibéria körzeteiben, az ország északi vidékein (Karél Autonóm Köztársaság, Kornyi Autonóm Köztársaság, Archangelszk, Murmanszk, Vologodszk, Novgorod területek) - az 1984. január elsejétől érvénybe lépett rendelet szerint - a 75 rubelt. A gyermekenként havi 12 rubel összegű segély a gyermek 8 éves koráig kerül folyósításra. A segély megállapítását és kifizetését a munkások, alkalmazottak, tanulók és honvédelmi alkalmazottak családjá számára a munkáltató, a kolhoztagok családjá számára a kolhoz, míg a munkaviszonyban nem álló nyugdíjasok családjá számára a szociális ellátási szervek végzik.

A szabályzat meghatározza a segélyre jogosultak körét és a család összjövedelménél figyelembe vehető jövedelemfajtákat. A segély megilleti az állami, társadalmi és szövetkezeti vállalatoknál és intézményeknél dolgozó munkásokat és alkalmazottakat, továbbá az említettekén kívül a társadalombiztosításra jogosult állampolgárok - nem munkások és alkalmazottak (pl. a munkaközösségben dolgozó ügyvédek) - családját. A rendelet a jogosult-

tak köréből kizárja az alkalmi munkát végző személyeket. A segély megilleti a magánszemélyeknél - házvezetőnként, gépkocsivezetőként stb. - alkalmazott állampolgárokat, ha munkaszerződést kötöttek a munkaadóval és bejegyezték azt a szakszervezetbe; a társadalombiztosításra nem jogosult, alkotóközösségi tagok (írók, zeneszerzők, képzőművészek stb.), a Belügyminisztérium szerveinek sorállományú és parancsnoki beosztású alkalmazottai, a polgári őrség tagjai, a Hírközlési Minisztérium különleges távközlési szolgálata sorállományú és vezető beosztású alkalmazottai családját, továbbá a kolhoztagok, a nyugdíjasok, a közép- és felsőfokú tanintézetek, szakmunkásképző iskolák tanulóinak, valamint az aspiránsok és klinikai szakorvosképzésen lévők családját. A rendelet szerint a pótlékra az alábbi személyek családjai is jogosultak: a nyugdíjasok (függetlenül a nyugdíj jogcímétől), a munkaviszonyban nem álló egyedülálló anyák, a munkaviszonyban nem álló özvegyek (függetlenül attól, hogy kapnak-e özvegyi nyugdíjat), valamint a munkaviszonyban nem álló elvált nők. Nem jogosult a rossz anyagi helyzetűeket megillető segélyre az a család, melyben a két munkaképes szülő közül egyik sem dolgozik. A segély után nem kell adózni.

A jogosultság elbírálásánál a következő körülményeket vizsgálják: a segélyre jogosult személyek köréhez való tartozás, a családban élő 8 év alatti gyermekek száma, az egy családtagra jutó havi átlagjövedelem nem haladhatja meg az 50, ill. 75 rubelt. Az érvényben lévő rendelet a család átlagjövedelmének kiszámításánál a következő személyeket tekinti családtagnak: a férjet, a feleséget, eltartott 18 éven aluli - vagy ennél idősebb, gyermekkorától első- vagy másodfokú rokkantként rendszeres állami segélyben részesülő - gyermekeiket, valamint a házaspárral együtt élő, munkaképtelen és nyugdíjban nem részesülő szüleiket. Az eltartott, vérszerinti gyermek kivül családtagnak számítanak az örökbefogadott gyermekek is, amennyiben együtt élnek az örökbefogadó személyekkel. Az egy személy által örökbefogadott gyermekek, amennyiben az egyik szülő jogai és kötelességei ezen gyermekek tekintetében megmaradnak az anya (ha az örökbefogadó személy férfi), ill. apa (ha az örökbefogadó személy nő) kérésére megmaradnak, akkor a segélyre való jogosultság meghatározásánál az örökbefogadó, ill. az anya(apa) a családban való tényleges élésük szerint veszik figyelembe. Az egy családtagra jutó átlagjövedelem meghatározásánál a vérszerinti gyermekekkel egyenlően veszik figyelembe a mostohaszülőkkel élő mostohagyermeket is. A segély akkor illeti meg őket, ha azt a szülőknek még nem fizették ki.

A gyámság alatt álló gyermek után járó segély a gyámot illeti meg. Ilyen esetekben az átlagjövedelembe nem számít bele a gyám jövedelme, hanem a gyermek után folyósított nyugdíj, segély és tartásdíj. A szülők különélése esetén a gyermek csak abban a családban vehető figyelembe, melyben ténylegesen lakik. A segély megállapításakor nem tekintik családtagnak a teljes állami ellátásban - gyermekotthonban, nevelőotthonban, bentlakásos iskolában, katonai középiskolában stb. - részesülő gyermeket. Ugyanakkor családtagnak számít a szünetidőben otthon tartózkodó gyermek, így erre az időszakra a családot megilleti a segély.

A havi átlagjövedelem kiszámításánál a rendelet nem tekinti családtagnak azt a gyermeket, akinek tekintetében a szülőket érvényes hatósági határozat megfosztotta a szülői jogoktól, továbbá a 18. életévüket betöltött gyermeket, a gyermekkortól a harmadik rokkantsági csoportba tartozó gyermeket és a tényleges katonai szolgálatát töltő gyermeket. A havi átlagjövedelem kiszámításának módját az érvényes rendeletek részletesen meghatározzák.

A jogosultság elbírálásának alapja nem a - nyugdíj és más juttatások alapjául szolgáló - havi átlagkereset, hanem a jövedelem, melybe beleszámít - fajtájától és formájától függetlenül - a munkabér, valamennyi bérpótlékkal együtt, a túlmunkák díjai, a helyettesítési díjak, a prémiumok, a munkaviszony ideje után járó pótlék, a jutalmak stb. Nem vehető figyelembe azonban a bérrendszerbe nem tartozó, egyszeri prémium. A jövedelemben más, rendszeres jellegű pénzkifizetések is beleszámítanak, például ellátmány, utazási és mozgó jellegű munkáért járó pótdíj (kiszállási költség kivételével), állományon kívüli munkabér alaphoz történő kifizetések, az ösztöndíj, függetlenül a kifizetési forrástól (vállalat, kolhoz, tanintézet) és a nyugellátás, függetlenül a jogcímtől (öregségi, rokkantsági, özvegyi), a rendszeresen folyósított szociális jellegű segélyek, többek között a gyermek 1 éves koráig járó gyermekgondozási segély, a sokgyermekes és egyedülálló anyának járó segély; nem vehetők figyelembe az egyszeri segélyek (pl. végkielégítés elbocsátáskor, anyasági segély stb.).

Az átlagjövedelem részének kell tekinteni a kisegítő gazdaságból származó jövedelmeket. Ide tartozik a háztáji gazdaságból, szolgálati földből, a kolhozparasztnak, a szovhozok és más mezőgazdasági vállalatok munkásai és alkalmazottai részére rendelkezésre bocsátott veteményeskertekből származó jövedelmek. Beleszámítanak az állattartásból befolyó jövedelmek. A kisegítő gazdaságból származó jövedelmeket a család összjövedelménél az adott területen megállapított jövedelem-előírások szerint veszik figyelembe. Nem tartozik ide a nem mezőgazdasági vállalatok, szervezetek munkásainak és alkalmazottainak kiutalt veteményeskertjéből, valamint vállalatoknak, intézményeknek, szervezeteknek kiutalt kollektív veteményeskert megmunkálásából származó jövedelem.

A kiskereskedő, kisiparos és magánpraxist folytató személy átlagjövedelmét a kerületi tanács pénzügyi osztálya adózásra vonatkozó adatai alapján állapítják meg. A család összjövedelmébe beleszámít a művészek alkotómunkáért kapott keresete és ügyvéd esetén a valamennyi ügyvédi munkával szerzett jövedelem is. A jövedelmek köréből nem vonhatók ki az üdülőhelyen lakóterület bérbeadásából származó bevételek. Ugyancsak figyelembe kell venni - állami fogyasztói árak szerint - a munkadíjként kapott természetbeni juttatásokat, valamint a fegyveres erőknél szolgáló családtagok pénzbeni juttatásait, a munkavégzés során szerzett egészségkárosodásért kapott kártérítési összeget és a tartásdíj különböző formáit.

A rossz anyagi helyzetű család összjövedelmét a segélyért történő kérelem-benyújtást megelőző naptári év jövedelme alapján számítják ki. Az egy családtagra jutó átlagjövedelmet úgy számítják ki, hogy az elmúlt naptári évben szerzett összjövedelmet elosztják 12-vel, azután pedig az így kapott havi átlagos jövedelmet elosztják a családtagok számával.

A segélyt az anya munkahelye, ill. tanintézete szerint folyósítják. A segélyről szóló kérvényt a szükséges dokumentumokkal együtt a munkáltatónak (tanintézetnek) kell benyújtani. A segélyt az anya vagy - ha nincs munkaviszonya és tanulmányokat sem folytat - a férj munkahelye (tanintézete) állapítja meg. A munkaviszonyban nem álló nyugdíjas, a nem dolgozó egyedülálló anya, özvegy, elvált, továbbá a sorkatonai szolgálatot teljesítő személy felesége és néhány egyéb személy kérelmét a lakóhely szerint illetékes szociális ellátási osztályhoz nyújtja be. Az apa vagy a gyám csak abban az esetben jogosult a pótléokra, ha az anya meghalt, szülői jogait nem gyakorolhatja vagy a gyermekeket az apa neveli. A kolhoztagnak és a kolhozban alkalmazásban álló személynek a kolhoz folyósítja a segélyt. Amennyiben a megállapított munkanap-minimumot - alapos ok nélkül - egyik családtag sem teljesítette, az ezt követő évben nem részesülhetnek a segélyben.

A segély kérelmezése a munkahelyi bizottságnál történik, melynek tagja a vezetőség képviselője, a szakszervezeti bizottság elnöke és a főkönyvelő. A bizottság 10 napon belül köteles elbírálni a kérelmet és döntéséről az érintettet a meghozatalt követő 5 napon belül értesíti. Elutasító határozat esetén - az iratok visszatérítése mellett - a döntést meg kell indokolni. Fellebbezni a kerületi (városi) tanács VB-nél van lehetőség. A bíróságok ilyen ügyekkel nem foglalkoznak. A segély megállapítására vonatkozó kérelemhez a következő iratokat kell csatolni: a lakóbizottság vagy a lakóhely szerint illetékes tanács VB igazolása a családban élő személyekről, a nevek a rokoni viszony és a foglalkozás megjelölésével; a gyermekek születési bizonyítványának másolata; igazolás a családtól külön élő gyermekekről; valamennyi családtag jövedelmi kimutatása. A kisegítő gazdasággal rendelkező személynek igazolni kellene meglétét. A kérelem beadásának időpontjául a bizottsághoz való benyújtás hónapját tekintik. A bizottság a folyamodványt csak valamennyi szükséges igazolással hiánytalanul felszerelve fogadja el, azonban három hónapon belül lehetőség van a hiányzó iratok pótlólagos benyújtására.

A rossz anyagi helyzetű gyermekes családnak a segélyt a kérelmezés hónapjától folyósítják. Kivételes esetekben sor kerülhet ennél korábbi időponttól történő kifizetésre is: amennyiben a gyermek megszületésével a család egy főre jutó havi jövedelme nem haladja meg az 50 rubelt és a segély iránti kérelmet a születéstől számított 3 hónapon belül benyújtják, a segélyt a születést követő hónaptól folyósítják; ha a család az egyik szülő elhalálása miatt kerül a fentiekben említett nehéz anyagi helyzetbe, a halálesetet követő hónaptól a család jogosulttá válik a segélyre - ha az elhalálkozás után 3 hónapon belül kérelmezik a segélyt. Utóbbi esetben a segély összegét az árvaellátás megállapítása után, ennek figyelembevételével határozzák meg.

A segélyt a munkásoknak és alkalmazottaknak a fizetést követő hónapban egyszer, míg a tanulóikat folytató anyáknak a tanintézet által meghatározott időpontban fizetik ki. A kedvezményezett munkahely-változtatása esetén a munkáltató a segélyre vonatkozó valamennyi iratot átküldi az új munkahelyre. Amennyiben a segélyre jogosult személy valamely okból hosszabb ideig nem részesült a juttatásban, kérelmére visszamenőleg - legfeljebb egy év tartamára - kifizetik. A rossz anyagi helyzetű gyermekes családnak járó segélyt általában a naptári év végéig folyósítják. Ettől eltérő módon, a jogosultság a következő esetekben szűnik meg évközben: ha a gyermek betölti a 8. életévét; ha a gyermek teljes ellátást nyújtó gyermekintézménybe kerül; ha más személy örökbefogadja; ha a szülőt megfosztják szülői jogaitól; ha meghal a gyermek vagy betölti a 18. életévét. A segély folyósítása a jogosult kérelme alapján évenként megújul és minden év januárjától kezdődik.

A Szovjetunió Minisztertanácsa 1963. október 25-i határozata értelmében a sorkatonai szolgálatot teljesítő katonák, matrózok, őrmesterek és törzsőrmesterek feleségét egy eltartott gyermek után városban, városi típusú településeken, üdülőhelyeken, valamint a mezőgazdasággal nem foglalkozó falusi településeken 15 rubel, két és több gyermek után 22 rubel; mezőgazdasággal foglalkozó falusi településeken egy gyermek után 7 rubel 50 kopek, két és több gyermek után 12 rubel összegű segély illeti meg havonta. A juttatás a katonai szolgálatra behívott tartalékos állományú személy gyermekeire is érvényes.

A tartásdíj fizetését elmulasztó szülő kiskorú gyermekének járó ideiglenes segély

Az 1985. január 1-től érvénybe lépett kormányrendelet szerint az állam ideiglenes segélyt nyújt a kiskorú gyermek eltartásához, amennyiben érvényes bírósági végzés alapján a tartásdíjat nem fizető szülő a belügyi szervek körözése alatt áll. A segély havi

összege egy gyermek után 20 rubel, két gyermek után 30 rubel, három gyermek után 40 rubel, négy és több gyermek után pedig 50 rubel. A segélyt a köztársasági szociális ellátási szervek mindaddig folyósítják, míg a tartásdíj alól a magát kivonó szülő felkutatása eredménnyel nem jár. A kifizetett segély 10 %-os kamattal megnövelt összege mellett a szülőnek meg kell téríteni a házasság felbontásáért kirótt 50 %-os illetéket is. Az elmaradt tartásdíjak behajtásának rendje megegyezik az esedékes tartásdíjéval.

A segély kifizetése a Szovjetunió Állami Bankjának erre a célra létrehozott számlája terhére történik, melynek felügyeletét a Pénzügyminisztérium látja el. A bíróságok a tartásdíj megállapításával és a segélyek behajtásával kapcsolatos tevékenységét az Igazságügyi Minisztérium ellenőrzi.

A gyermekápolási táppénz

A Szovjetunió Alkotmányának 42. cikkelye deklarálta az állampolgárok jogát egészsége védelmére. Ezt biztosítja az állami egészségügyi intézmények által nyújtott ingyenes, magas szintű orvosi ellátás, a gyógyító és az egészséget erősítő intézmény-hálózat, a környezet védelmét szolgáló intézkedések, valamint az ifjúság egészségéről való fokozott gondoskodás.

A lakosság egészségi állapotának javítását célzó egészségvédelem mélyreható és széles körű programokat valósít meg a betegségek megelőzésére, gyökeres megszüntetésére és a gyermekkori megbetegedések és halandóság nagyarányú csökkentésére. A Szovjetunió a világ első olyan országa, melyben az anyák és a gyermekek egészségének védelmét állami fontosságú - az Alkotmányban tükröződő és a társadalompolitika szerves részét képező - feladattá tették. A ráfordított anyagi eszközök nagyságát érzékeltetheti az a tény is, hogy az állam a társadalmi fogyasztási alapból az 1982. évben 18,5 milliárd rubelt fordított az egészségügyre és a testkultúrára.

A gyermekvédelmet a gyógyító-megelőző és erősítő intézmények egész sora szolgálja: szakorvosi rendelők, gyógyintézetek, kórházak, szanatóriumok és más egészségügyi intézmények. A gyermekgyógyászati rendelőintézetek a 15 éven aluliak ellátását végzik.

A 14 éven aluli gyermek betegsége esetén az ápolását végző személy legfeljebb 7 naptári napra vehető táppénzes állományba. A 7 év alatti gyermek megbetegedése esetén az egyedülálló, özvegy vagy elvált anyának gyermekápolási táppénz 10 napig folyósítható.

Az 1984. május 1-től érvénybe lépett társadalombiztosítási rendelkezés kiszélesítette a gyermekápolási táppénzre jogosultak körét, melyet kiterjesztett a megözvegyült vagy elvált férfiakra, valamint a sorkatonai szolgálatot teljesítő állampolgár feleségére. A jogosultakat a 7 éves életkor alatti gyermek betegsége esetén legfeljebb 10 naptári nap gyermekápolási táppénz illeti meg.

A 14 éves és idősebb gyermek járóbeteg ellátást igénylő betegsége esetén legfeljebb 3 nap tartamra állapítható meg gyermekápolási táppénz. Meghosszabbítására - a betegség súlyosságától és a családi körülményektől függően - csak kivételes esetekben kerülhet sor, azonban így sem haladhatja meg a 7 naptári napot. A táppénzre vételt és a keresőképtelenség meghosszabbítását a kezelőorvos és a felülvizsgáló (orvosi-konzultációs) bizottság együttesen végzi; ott, ahol ilyen bizottság nem működik, a főorvos hagyja jóvá a kezelőorvos döntését.

A 14 évesnél fiatalabb gyermek betegsége miatt csak abban az esetben állapítható meg gyermekápolási táppénz, ha az ápolás elmaradása veszélyeztetné a gyermek életét vagy egészségét, ha a gyermek nem helyezhető el kórházban és nincsen más, az ápolás ellátására képes családtag. A beteg gyermek kétéves koráig gyermekápolási táppénzben kizárólag az anya részesülhet, függetlenül attól, hogy van-e más olyan családtag, aki gondozhatná a beteg gyermeket. A fekvőbeteg gyógyintézeti ellátás esetén - amennyiben a gyermek 1 éven aluli, illetve ha 1 éven felüli súlyos beteg és az orvosi vélemény szerint az anya állandó ápolása elengedhetetlen - az anyának lehetősége van arra, hogy az egészségügyi intézményben gyermeke mellett maradjon. A rendelkezések az anyán kívüli más családtagnak ezt nem teszik lehetővé. A gyermek intézeti ápolásának teljes tartama alatt az anya táppénzt kap.

A társadalombiztosításra jogosult személyt nem illeti meg a gyermekápolási táppénz a gyermek idült betegsége esetén, továbbá akkor, ha a gyermeke intézeti ápolásától elzárkózik.

A Szakszervezetek Központi Tanácsa Társadalombiztosítási osztálya és az Egészségügyi Minisztérium Gyermekek és anyák gyógyító-megelőző ellátásával foglalkozó főigazgatósága 1982. január 8-i állásfoglalása szerint a társadalombiztosítás keretében a táppénz kifizethető a gyermeket ápoló anya mellett más családtagnak is, amennyiben a gyermek egészségügyi intézményben nem helyezhető el vagy elhelyezését állapota nem indokolja. Nem folyósítható a gyermekápolási táppénz az egészséges gyermekét gondozó anya betegsége esetén vagy a gyermekintézményben (bölcsőde, óvoda) érvényes karantén miatt. Ilyen esetekben a munkahelyéről távolmaradó anya betegségéről, illetve a karanténról igazolást kap.

A 14 éven aluli gyermek betegsége folytán a táppénz évente akár több alkalommal is igénybe vehető. Ha a családban több gyermek van és különböző időpontban betegednek meg, akkor a táppénzt minden konkrét esetben folyósítják az anyának, ill. a beteg gyermeket gondozó egyéb családtagnak. Ha egyidőben több gyermek szorul betegség miatt ápolásra, akkor is csak az egyszeri táppénzre jogosult az anya. A 14. éven aluli gyermek ápolása címén legfeljebb hét naptári nap tartamára a gyermekről táppénz folyósítása mellett - az anya betegsége vagy időleges távolléte esetén - más személy is gondoskodhat.

A rendes évi szabadságát, pótszabadságát, fizetés nélküli szabadságát töltő személy gyermekápolás címén nem vehető táppénzre. A táppénz kifizetése kizárólag az ideiglenes keresőkép telenségről kiállított, szabályos igazolás alapján lehetséges. A táppénz összege a Szovjetunió Minisztertanácsa 1973. április 13-i társadalombiztosítást szabályozó rendeletei alapján kerül kiszámításra, a folyamatos munkaviszonyban töltött idő figyelembevételével.

A gyermekkoruktól rokkant gyermekek segélyezése

A gyermekkoruktól rokkantak anyagi ellátásának további javítása érdekében az SZKP KB és a Minisztertanács 1979. május. 23-án határozatot fogadott el "A gyermekkoruktól rokkantak anyagi helyzetének javításáról".

Az SZKP KB és a Minisztertanács határozatát követően 1979. október 15-én a Munka- és Szociális Ügyek Állami Bizottsága jóváhagyta "A gyermekkoruktól rokkantak havi segélyezésének rendjéről" szóló utasítást. A havi segélyre jogosultak az orvosi-munkaügyi

szakértői bizottság által az I. és II. rokkantsági csoportba sorolt, 16. életévét betöltött személyek. A segélyben orvosi vélemény alapján 16 éven aluliak is részesülhetnek, esetükben a jogosultság megállapítása az illetékes főhatóságok által 1979. december 14-én jóváhagyott orvosi javallatok listája alapján történik. Maradandó egészségkárosodás esetén az állapot véleményezése 16 éves korig egy alkalommal történik, míg kevésbé súlyos esetekben a bizottság kétévenkénti felülvizsgálatot ír elő. A bizottság véleményével szemben a szülő vagy gyám egy hónapon belül fellebbezést nyújthat be a felettes egészségügyi hatósághoz, aki vagy elutasítja a kérelmet, vagy pedig kiegészítő vizsgálatra küldi a gyermeket.

A rokkant gyermek szülője vagy gyámja a segély megállapítását a lakóhely szerint illetékes tanács szociális ellátási osztályánál kérelmezi. A kérelemhez mellékelni kell a gyermek születési bizonyítványának másolatát, igazolást a gyermek vagy a gyám lakóhelyéről, valamint a gyám kijelöléséről szóló igazolást. A kérelmezés napjaként a benyújtás vagy a postai feladás dátumát tekintik. A hiányosan beadott kérelmet 3 hónapon belül ki kell egészíteni, ellenkező esetben a segély megállapítása késedelmesen történik. A mellékletekkel benyújtott kérelmet a nyugdíjak megállapításával foglalkozó bizottság 10 napon belül elbírálja. A döntés ellen a kerületi (városi) tanács VB-hez nyújtható be fellebbezés, melynek határozata jogerős.

Az SZKP KB és a Minisztertanács 1979. május 23-án "A gyermekkoruktól rokkantak anyagi helyzetének javításáról" hozott határozata értelmében 1980. január 1-étől felemelték a segély összegét. Így módon, a 16. életévét betöltött gyermek esetén a havi segély összege az alábbiak szerint alakul: 30 rubel az I. rokkantsági csoportban; 25 rubel a II. rokkantsági csoportban; míg a 16 éven aluli rokkant gyermeknél 20 rubel havonta. Az I. és II. rokkantsági csoportban a segélyt a rokkantság egész tartamára állapítják meg, míg a gyermekkorától rokkant gyermeket az orvosi véleményben rögzített időpontig felülvizsgálják. Amennyiben változik a rokkantsági csoport, úgy a segély kifizetése a változás napjától történik. Amennyiben a gyermekkorától rokkant személy nyugdíjra és havi segélyre egyaránt jogosult, a két juttatás igénybevétele közül saját belátása szerint választhat. Az I. és II. rokkantsági csoportba tartozó személy egyéb jövedelme - kereset, ösztöndíj, tartásdíj - esetén nem veszti el a segélyre való jogosultságát. Hasonlóképpen, a 16 éven aluli rokkantak is részesülhetnek a havi rokkantsági segélyben más pénzbeni juttatás mellett.

A segély visszamenőleg legfeljebb egyéves időtartamra folyósítható, azonban ez a korlátozás a szociális ellátási szervek mulasztása következtében ki nem utalt összegre nem vonatkozik. Utóbbi esetben a 12 havi hátralék egy összegben, a fennmaradó hányad részletekben kerül kifizetésre.

A teljes állami ellátásban részesülő gyermekek - I. és II. rokkantsági csoportba tartozó gyermekkorától rokkantak, ill. a 16 év alatti rokkantak - rokkantsági segélyben nem részesülhetnek, ugyanakkor kórházi ápolásának ideje alatt - legfeljebb három havi időtartamra - az összeget folyósítják részükre. Nem jogosult a segélyre az a rokkant, aki védőnői díjazásban részesül. A gyermekkoruktól rokkant leprakórházi kezelésének teljes időtartama alatt folyósítják a segélyt.

A gyermekes családok anyagi támogatásának rendszere évről évre fejlődik. Az állami költségvetés - az ingyenes oktatás, az egészségügyi ellátás, ösztöndíjak, az ingyenes és kedvezményes szanatóriumi, úttörő tábori beutalók, iskola előtti gyermekintézmények

ellátási költségeit nem számítva - 1982-ben 11 008 millió rubelt fordított a sokgyermekes és egyedülálló anyák, valamint a rossz anyagi helyzetű családok támogatására. A XI. ötéves terv a gyermekes családoknak nyújtott kedvezményei tanúskodnak a kommunista párt és a szovjet állam ifjú nemzedékeiről való újfajta törődésről. Ezen sokoldalú támogatás további jelentős fejlesztését irányozza elő a XII. ötéves terv.

Kedvezmények a szociális ellátás terén

Az életkörülmények folyamatos javulásával párhuzamosan fejlődik a nyugellátás rendszere: szélesedik a nyugdíjra jogosultak köre, növekednek a nyugdíjak és a pótlékok, továbbá az állampolgárok egyes rétegei a nyugdíj megállapításánál kedvezményekben részesülnek. Ilyen kedvezményben részesülnek a gyermekes családok, például az öt és több gyermeket szült, és őket legalább 8 éves korukig nevelő anyák esetében az öregségi nyugdíjat kedvezményes feltételek mellett állapítják meg - 15 éves munkaviszony után 50 éves korban nyugdíj-jogosultakká válnak. Az öt- és többgyermekes, illetve a rokkant gyermeket nevelő anyának öt éves munkaviszony elegendő a nyugdíj-jogosultság eléréséhez, melynek ilyen esetekben nem feltétele a nyugdíj kérelmezését megelőző három éves folyamatos munkaviszony. Az SZKP KB, a Minisztertanács és a Szakszervezetek Központi Tanácsa 1979. december 13-án "A munkafegyelem további megszilárdításáról és a népgazdaságban dolgozó káderek fluktuációjának csökkentéséről" hozott határozata és a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének 1980. január 7-i rendelete értelmében az állami nyugdíjakról szóló törvénybe és az állami nyugdíjak megállapításának és kifizetésének rendjéről szóló szabályzatba változtatásokat és kiegészítéseket fogantatosítottak. A módosított nyugdíjtörvény szerint 10 %-ról 20 %-ra emelték az öregségi nyugdíjpótlékot a jogosultsághoz szükséges munkaviszony alsó határát 10 évvel meghaladó, egy munkáltatónál fennálló 25 éves folyamatos munkaviszony esetén, melynek tartamát gyermekes nőknél 20 évben állapítják meg. A nyugdíjpótlékot 1983. I. 1-től állapítják meg. A nyugdíjpótlékban a korábban nyugállományba vonult személyek is részesülhetnek, amennyiben 1983. január 1. után legalább 4 hónap tartamára munkaviszonyt létesítenek. A Minisztertanács 1983. június 30-i határozata a 20 %-os nyugdíjpótlékra jogosultak körét kiszélesítette azzal, hogy a kedvezmény az áthelyezéssel munkahelyet változtatott személyeket is megilleti. A magasabb összegű nyugdíj szempontjából a munkaviszony nem tekinthető folyamatosnak, amennyiben megszakításra a munkavállaló felmondása miatt került sor. Ez alól kivételt képeznek a felmondással munkahelyükről kilépett terhes nők, nyolc éven aluli gyermeket nevelő anyák, a férjük más vidékre történő áthelyezése (pl. leszerelés a fegyveres erőktől), nyugdíjba vonulása, valamint a szervezett munkaerő toborzás vagy a társadalmi felhívásra a kiemelt építkezéseken munkát vállaló nők.

A szovjet törvények az eltartó elvesztése esetén nyugdíj megállapítását írják elő a hátramaradt család számára. A nyugellátás az elhunyt által eltartott, munkaképtelen családtagokat illeti meg. Az eltartás azt jelenti, hogy az elhalálozott személytől kapott segítség a létezés állandó és alapvető forrását jelentette. Családtagnak minősülnek a 16 éven aluli - vagy a tanulmányaikat folytató 18 éven aluli - vagy ennél idősebb gyermekkoruktól rokkant gyermekek, testvérek és unokák. A testvérek és unokák csak abban az esetben tekinthetők családtagnak, ha nincsenek munkaképesek, a törvény által elutasításra kötelezhető szüleik. A dolgozó halála esetén nyugellátásban részesül az elhunyt öregségi nyugdíj korhatárát (férfiaknál - 60 év, nőknél - 55 év) elért vagy rokkant szülője vagy házastársa; a 8 éven aluli gyermek nevelése miatt munkaviszonyban nem álló eltartott szülő vagy házastárs (függetlenül életkorától), valamint nagyszülő, ha nincsen eltartásukra kötelezhető hozzátartozó. 1985. május 1-től az elhunyt honvédelmi alkalmazott 8 éven aluli gyermeket nevelő, eltartott özvegyét - gazdasági aktivitásától füg-

getlenül - ugyancsak megilleti a nyugellátás. A jogosultság kiterjed az egyik szülő halála esetén a két szülő által eltartott gyermekekre is. Az örökbefogadott gyermekek jogosultsága nem tér el a vér szerinti gyermekekétől. A tanulmányokat folytató eltartott számára a nyugellátás kifizetése az ösztöndíjtól függetlenül történik. A nyugellátás folyósítása szünetel a teljes ellátást nyújtó intézeti elhelyezés időtartamára.

A szülő nyugellátás iránti jogosultsága független attól, hogy az öregségi nyugdíj korhatár elérése (vagy a rokkantság bekövetkezése) eltartójuk halála előtt vagy után történt-e. Az elhalálozott személy által el nem tartott szülőt csak akkor illeti meg a juttatás, ha a létfenntartásához szükséges egyéb eszközök nem állnak rendelkezésére. Ugyanakkor a fronton szolgálat teljesítése közben meghalt személy szülei akkor is jogosultak a nyugellátásra, ha az elhunyt nem volt az eltartójuk. Az örökbefogadókat a vér szerinti szülőkkel megegyező jogok illetik meg abban az esetben, amennyiben legalább tíz évig az elhalálozott eltartottjai voltak. Az elhunyt házastársa eltartója halála után abban az esetben jogosult a nyugellátásra, ha az öregségi nyugdíj megállapításához szükséges életkor elérése vagy a rokkantság bekövetkezése az eltartó halála előtt vagy azt követően öt éven belül történt. Az eltartott, felnőttkorú, munkaképes korú gyermekkel és a létfenntartáshoz szükséges forrásokkal nem rendelkező házastársat, valamint a frontszolgálat közben meghalt állampolgár özvegyét a nyugdíjas kor elérésének vagy a rokkantság bekövetkeztének időpontjától függetlenül megilleti a nyugellátás. A nyolc éven aluli gyermeket nevelő és munkaviszonyban nem álló szülőt nyugellátásban kell részesíteni. A családban nevelt több, árvaellátásra egyaránt jogosult gyermek számára a juttatás egy összegben kerül folyósításra, azonban bármelyik gyermek kérheti ellátása összegének a többi gyermekétől külön történő, reáeső részének kifizetését.

A munkás vagy alkalmazott családját az eltartó - betegség miatt bekövetkezett - halála esetén csak akkor illeti meg a nyugellátás, ha az elhalálozott munkaviszonyban töltött ideje alapján jogosult lett volna a rokkantsági nyugdíjra. Például a 26 éves korban, általános betegség miatt meghalt munkás családtagjait akkor illeti meg a nyugdíj, ha az eltartónak legalább 3 éves munkaviszonya volt. A nyugdíj elbírálása szempontjából a nem munkahelyi baleset miatti haláleset a betegség miatti halálozással azonos elbírálás alá esik.

Ha a dolgozó halála munkahelyi baleset vagy foglalkozási betegség miatt következett be, a nyugdíj-jogosultság független az elhunyt munkaviszonyban töltött idejétől. A katonai szolgálatot teljesítő személy halála esetén családtagjait a szolgálatban töltött időre és az ezt megelőző munkaviszony tartamára való tekintet nélkül megilleti a nyugellátás.

A megállapításra kerülő nyugellátás összege függ a halál okától, az eltartott személyek számától, az elhunyt munkakörétől és keresetétől. Például a munkahelyi baleset vagy foglalkozási betegség miatt meghalt munkás vagy alkalmazott családja a következő nyugellátásra jogosult: három és több munkaképtelen családtag esetén az eltartó öregségi nyugdíjának 110 %-a, két eltartásra szoruló családtag esetén 100 %-a, egy eltartott családtag esetén az elhunyt eltartó havi keresetéből 40 rubelig 65 %, egyéb keresetéből pedig 10 %.

Általános betegség következtében meghalt munkások és alkalmazottak családjának - akik rendelkeznek a rokkantsági nyugdíj megállapításához szükséges szolgálati idővel - a következő nyugdíjkifizetés jár: 3 és több munkaképtelen családtag esetén - az eltartó

öregségi nyugdíjának 100 %-a; két munkaképtelen családtag esetén 90 %-a; egy munkaképtelen családtagnál pedig az eltartó havi 40 rubel alatti keresetéből 45 %, egyéb keresetéből pedig 10 %.

A nyugdíjtörvény megállapítja a föld alatti munkát végző dolgozók, honvédelmi alkalmazottak és más foglalkozású eltartók halála esetén a hátramaradott családtagokat megillető nyugellátás rendjét is, míg a kolhoztagokra vonatkozó szabályokat külön törvény tartalmazza.

A dolgozó halála esetén a munkaképtelen családtagok nyugdíja egy összegben kerül megállapításra. A kifizetés a kérelmezés hónapját követő hó elején történik.

A nyugellátás érvényes jogi szabályozása biztosítja a gyermekes családok jelentős anyagi támogatását.

Egyéb kedvezmények

A hatályos törvények az előzőekben ismertetett támogatási formákon kívül egyéb kedvezményeket is biztosítanak a gyermekes családok számára. Ezek sorából ki kell emelni, hogy az ilyen családok az állami, szövetkezeti és magánérs lakáshoz jutás terén mind nagyobb előnyt élveznek. Az USZSZK Lakástörvényének 45. cikkelye szerint kiemelten kell kezelni a "Hős anya" kitüntetéssel rendelkező, a sokgyermekes, az egyedülálló és az iker gyermekeket szült anyákat. Az országban fokozatosan, a Távol-Keleten, Szibériában, északon és az Orosz Föderáció nem feketeföld övezetében kezdve lakáshoz kell juttatni a 30 évesnél fiatalabb házasságokat, melynek során a házaspár kezdetben minimum egy szoba lakóterületet kap, amennyiben pedig a házasságkötést követő három éven belül gyermekük születik, egy szobás lakást utalnak ki számukra. A fiatal családok elsőbbséget élveznek a lakásépítő szövetkezetbe történő belépéskor, valamint sokoldalú támogatásban részesülnek a magánérs lakásépítésben is. Ennek keretében a Távol-Keleten, Szibériában és más kiemelt körzetekben a fiatal házasságok csökkentett összegű, 20 %-os előleget, míg az ország más részein a lakás értékének 30 %-át fizetik be előlegként.

A munkáltatónak lehetősége van a legalább két éve az adott vállalatnál, szervezetnél vagy kolhoznál alkalmazásban álló, jól dolgozó, 30 éven aluli, házasság, gyermekkel rendelkező dolgozójának a lakáskörülményeinek javítására vagy háztáji gazdaság létesítésére 1500 rubel összegű kamatmentes kölcsön nyújtására, melyet nyolc év alatt kell visszafizetni. A kölcsön folyósítása a szociális-kulturális, lakásépítési és más hasonló célú alapokból történik. Amennyiben a házaspárnak újabb gyermeke születik, a visszafizetendő kölcsön összegéből - a második gyermek után 200 rubelt, a harmadik gyermek után 300 rubelt - elengednek.

A XI. ötéves tervidőszakban a házasság első évében a fiatal házasságok számára megszűnik a gyermektelenségi adó.

A két- vagy többgyermekes családok előnyben részesülnek a kertészeti közösségekbe történő jelentkezéskor, mely hozzájárul a család közös pihenéséhez és kikapcsolódásához.

A közép- és felsőfokú tanintézetek valamennyi jó tanulmányi előmenetelű, gyermekes hallgatója 1981. évtől havi ösztöndíjban részesül.

A nők háztartási munkájának megkönnyítése és a ráfordított idő csökkentése érdekében a társadalmi előirányzatokban a következő célok szerepelnek: a kereskedelem és a szolgáltatások tevékenységének javítása, a félkész és konyhakész élelmiszerek, ételek előállításának növelése, minőségük javítása, a közétkeztetés hálózatának kiszélesítése és működésének javítása, valamint olyan szolgáltatások fejlesztése, mint a termékek előrendelése, házhoz szállítása, a háztartási szolgáltatások lakáson történő nyújtása.

A Szovjetunióban a nyolcvanas évek folyamán széles körű program bontakozott ki az életkörülmények javítása terén, melyben jelentős helyet foglalnak el az anya- és gyermekvédelem, az ifjúság nevelése és a gyermekes családok támogatása érdekében hozott intézkedések. Természetesen a program megvalósítása nagymértékben függ a népgazdasági feladatok teljesítésének sikerétől és minden egyes dolgozó aktív és növekvő hozzájárulásától.

МАТЕРИАЛЫ К ДЕМОГРАФИЧЕСКОЙ ПОЛИТИКЕ БОЛГАРИИ, ЧЕХОСЛОВАКИИ,
ПОЛЬШИ, ГЕРМАНСКОЙ ДЕМОКРАТИЧЕСКОЙ РЕСПУБЛИКИ И СОВЕТСКОГО СОЮЗА

Р е з ю м е

В последнее время международные организации обращают возрастающее внимание на изучение демографических вопросов, на демографическую политику. Это обосновано между прочим и тем фактом, что данная тема была включена в повестку дня совещания специалистов Постоянной рабочей группы СЭВ, состоявшегося в Москве с 5 по 6 ноября 1985 г.

На этом совещании специалистов среди членов стран-участниц делегациями Болгарии, Чехословакии, Польши и Венгрии были представлены письменные материалы в качестве дополнения устного доклада. Данные документы дали суммарный обзор о демографической ситуации, новейших демографических тенденциях отдельных стран, а также о системе целей и средств демографической политики.

В этот информационный материал из вышеупомянутых документов не включен венгерский материал, который был подготовлен на основе работы Андраша Клингера и Иштвана Монигл: "Мысли о перспективной концепции нашей демографической политики", опубликованной в журнале "Таршадалми Семле"/Общественный обзор № 11. 1985 г./Однако наряду с болгарскими, чехословацкими и польскими материалами издаем дальнейшие две работы: сокращенный, отредактированный вариант сообщения о демографической ситуации и демографической политике Германской Демократической Республики или советскую работу, опубликованную недавно в этом круге вопросов.

ADDITION TO POPULATION POLICY OF BULGARIA,
CZECHOSLOVAKIA, GERMAN DEMOCRATIC REPUBLIC AND OF THE SOVIET UNION

Summary

International organizations, nowadays, pay increasing attention on demographic research and population policy. It is signed, inter alia, by the fact, that this topic has been included in the agenda of the expert meeting of CMEA Permanent Working Group, held in Moscow, on 5-6 November, 1985.

From among the member countries, participating on the expert meeting the delegations of Bulgaria, Czechoslovakia, Poland and Hungary submitted papers as additions to their introduction. These documents give general view on demographic situation, newest demographic tendencies, furtheron the aims and devices of population policy of the given countries.

This informational compilation does not contain, from among the above mentioned documents, the Hungarian paper: "Thoughts on Long-Range Conception of Our Population Policy", which was made on the basis of the study by Mr. András Klinger and Mr. István Monigl, published in 11/85 number of Társadalmi Szemle /Social Review/. Together with the Bulgarian, Czechoslovak and the Polish papers we include two more studies: one of them is the shortened and edited version of the report on population policy and demographic situation of the German Democratic Republic, the other is the last issued Soviet study, dealing with the same subject.

Statisztikai Kiadó Vállalat
Felelős vezető: Kecskés József igazgató
Nyomdaüzem - 87-5829-10
Formátum: A/4 Terjedelem: 12,5 /A/5/ iv